

קונטרס
גדול הנהנה מיגיעו
(ברכות ח.)

בחיבות ויתרון תורה המשלבת עמה פרנסה

*

דרשה מאת הגאון הגדול רשכבה"ג רבי יוסף חיים זצוק"ל
מתוך ספר "אמרי בינה", על נחיצות ידיעת לימודים
כלליים.

*

מאמר נכבד מהגאון רבנו פנחס מוילנא זצוק"ל מתוך ספרו
החשוב "ספר הברית", נגד אותם שאין מחנכים בניהם
לפרנסה.

כתב ערך וקיבץ

ח"כ הרב חיים אמסלם

מהדורה מתוקנת

כסלו התשע"א

התודה והברכה

למורי ורבי הגאון רבי **מאיר מאזוז** שליט"א

ראש ישיבת "כסא רחמים"

החותם: נאמ"ן ס"ט

שעבר על החוברת בשלמותה.

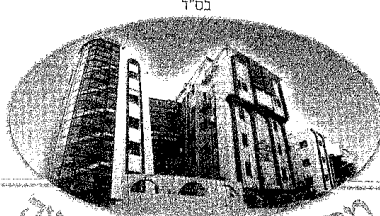
ממעיינו הנובע זורמים מים מפכים להשקות את הגן.

הסכמת והמלצת מורי ורבי הגאון הגדול בקיא בכל חדרי תורה
 הרב מאיר מאזוז שליט"א ראש ישיבת "כסא רחמים"

Institutions Yeshivat
KISSE RAHAMIM

בניסיונות רבותינו שבא"י
 מן הגאון האדיר הראשון לציון הרב עובדיה יסף שליט"א
 ולהבדלה מן הג"ר רפאל כ. צובאן זצ"ל,
 רב נתיבות, חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל

מפעלי התורה הקדושה

מוסדות ישיבת
כסא רחמים ספרדית (ע"ד)

על שם מרן הגאון
 ר' רחמים חי חיותה הכהן זצ"ל, ראב"ד אילרובא
 (נפסדה בכסלו התשנ"ג ע"י תלמידו הגאון הקדוש
 רבנו מצליח מאזוז זצ"ל הי"ד חבר ב"ד בתוסס)

עמדת רשומה מס. 58-000-858-9

**מוסדות
 הישיבה:**

- גן ילדים
- ת"ת לבנים
- גן יב"ס לבנות
- מתיבתא ז-ח
- ישיבה קטנה
- ישיבה גדולה
- סמינר לבנות
- כוללי אברכים:
 בני-ברק
 גבעתיים
 נתיבות
- בד"ץ "משפט וצדק"
- ירחון "אור תורה"
- "מכון הרב מצליח"
 להוצאת ספרים
- כולל ערב
 לכתובת שו"ת
 "ידען שמואל"
- מכון
 "זכור תורת משה עבדי"
- קדן גמ"ח ומענקים
- מכון הספדי
 "יד רפאל"
- ועד

בס"ד, בני-ברק, יום א' כסלו ה'תשס"א

אסיר אפריצ'ה ימיה וקצאה אפ"ג

ראה ראיתי את הקונטרס "גדול הנכונה איג'ו" שחייך ידיו ומחיי
 הה"ק ר' מייז אמסוף שליט"א, מאסף באמיר גורני מפי ספרים וספרים
 גמלים ואמוראים ופוסקים ראשונים ואחרונים, מאמרים בשפת הנכונה איג'ו
 וקובץ גמ' אמורה, וקצ' הרמ"ק (הכלמה למחור מורה פ"א הי"ג) היה
 כזו אומנות והיה זוטק כמאמרו שלט שזוג כיוו וגמורה גס"י, ובהיה
 אמ"ק צ"ל קורא את זה בתל אביב (כמה איצ'א יום שני) היה מפטיח
 "בואי שזוג היוו להיפק, אדמוק למורה שלט שזוג כיוו". ומה טזו אט
 ראשי הישיבות אבאוג אטמייג'יג מתי 16 ומורה זאמור אטרו אפריצ'ה
 אט חפניו, אט דטה קצ'ור, אט שמיטה, אט מורה, אט ספרות סג"י
 אפיומה דיטלו יצטרכו אה"כ אדיוו, שמתנה מצוטה ומרפא מורה,
 אפריט בדיוני זה כדורה" (ע"ד הסגנון הסטנדרטי), או למכר אז
 הכתמי ואלדוא עז בלגו המכונים, וכבר החליבו גמרו א צואג
 (אפריצ'ה) אינה אלא מן הספה ולחוף", שלא יוס' אג'ין דגמרא כראוי
 כאלו יודע שלמה חפניו או שילח מכולל ודיוו אין לחס ואין
 ח"כ. ולהט"א עז הפינסה עז האטה, אינו נכון על מפיה סדמי.
 אפורס כמתן שיק"ט ואצטן שליט"א היה צומצ מפני הה"ק ר' רחמים
 דובר"ל צ"ל (מה"ה אז רח"ב), אפנימא עז כק השיב, מפני שהוא נכונה
 איג'ו וזוטק למורה כמתנה התאים והאמוראים". ואי שגנו ה' דצואג
 אפסי או אטמט"א כזו גמרי, אה"כ שילח ע היוו, ומה טזו גמיה
 כיוו מצוה ע שהוא אצ' מוצא. אפרי המצדק ע אפני שזוג

הקדמה

קונטרס זה "גדול הנהנה מיגיעו" מיוסד על פי דברי רבנו הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ג' הלכה י'): "כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את ה' ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא וכו' ועוד ציוו ואמרו אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם, ועוד ציוו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון, וסוף אדם זה שיהיה מלסטם את הבריות", ובהלכה י"א: "מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומדת החסידים הראשונים היא, ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך לעולם הבא שכולו טוב", עכ"ל. יכול ליקוט קצר מראשונים ואחרונים ומגדולי הדורות ועובדות ומעשים מחכמי ישראל מכל העדות, בחשיבות שילוב התורה עם הפרנסה יחדיו, וליהנות מיגיעו כערך עליון. ואף על פי שהדברים הללו נכונים ופשוטים ומרביתם ידועים לכל, בכל זאת מתקיים בהם מה שכתב רמח"ל בהקדמה לספר מסילת ישרים "כי לא תמצא ברוב דברי אלא דברים שרוב בני האדם יודעים אותם, ולא מסתפקים בהם כלל אלא שכפי רוב פרסומם וכנגד מה שאמיתתם גלויה לכל כן ההעלם מהם מצוי מאוד" ... ע"ש.

לשלמות המלאכה אשר לפני, צרפתי מאמרים מגדולי ישראל שונים וממה שהשבתי לשואלי דבר בעניינים אלו של תורה משלבת פרנסה עמה, אשר בדורנו נתהפכו בזה היוצרות, וכאן יראה הלומד והמעייין איך התנהגו וחנכו גדולי ישראל במשך כל הדורות. יה"ר שנזכה לעשות נח"ר ליוצרנו ולעשות רצון בוראנו.

חיים אמסלם

חשון התשע"א

תוכן העניינים

5.....	הקדמה
7.....	מאמר גדול הנהנה מיגיעו
32.....	מאמר מתוך הספר "אבן ספיר"
34.....	דרשה מהגאון "בן איש חי"
47.....	מאמר מתוך ספר "הברית"
53.....	מתוך מאמר "יסודות החינוך" להרש"ר הירש
54.....	אגרת מהגראי"ה קוק
56.....	תשובה בעניין תורה ופרנסה יחדיו
58.....	תשובה נוספת בענין הנ"ל
63.....	אם כשעוסק בפרנסה הוי ביטול תורה
68.....	עוד בענין הנ"ל
71.....	אודות לימודים כלליים בנוסף ללמוד הגפ"ת
75.....	תשובה בעניין עסק התורה עם מלאכה
79.....	מאמרו של הגר"ד יוסף ובשוליו הערותי

מאמר גדול הנהנה מיגיעו

מאמר זה והגיגים אלו אשר אני מעלה על הכתב לא כתבתים אלא לכבודה של תורתנו הקדושה ולכבודו של הקב"ה יתעלה ויתרומם שמו, וכל כוונה או פנייה שמנגדת לזה הרי היא בטלה ומבוטלת. ויהי רצון מלפניו יתברך דאימא מלתא דתתקבל בי מדרשא, להגדיל תורה ולהאדירה, ישוטטו רבים ותרבה הדעת. אמן ואמן.

שיטת הרמב"ם להנהגת האדם בעניין למוד תורה ופרנסה

הנה ידועים דברי רבינו הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ג' הלכה י'): כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את ה' ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא וכו' ועוד ציוו ואמרו אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם, ועוד ציוו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון, וסוף אדם זה שיהיה מלסטם את הבריות, ובהלכה י"א: מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומדת חסידים הראשונים היא, ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא שכולו טוב, עד כאן לשונו, ולהבנת שיטתו היטב מוכרחים לעיין בדבריו בפירושו לפירקי אבות (בפרק ד' משנה ה') על מימרת ר' ישמעאל כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם עיין שם באורך, ואין לי עניין כעת בהעתקת כל דבריו ונמוקיו, ודברי המפרשים וטעמיהם, רק ראוי לציין כי בתחילת מאמרו שם פתח דבריו בזו הלשון: "אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת, ולדעתי ג"כ שדברי בה לא יאותו לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולן, חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים", ע"כ. וכוונתו היא שאמנם מצד אחד הדברים ברורים פשוטים והגיוניים מצד עצמם, ולכן לכאורה לא היה

צריך לבארם ולהרחיב בהם הדיבור, ומצד שני סיבה נוספת להימנע כי בעצם מה שהולך לכתוב "לא יאות לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולן", כוונת "לא יאות" היינו אינו מתאים, אינו מתקבל, אינו נראה, לא ישמע, למי? לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולן, ולכן דבריו אלה לא יתקבלו, ואם כן כדאי לשתוק - בכל זאת כותב הרמב"ם: "חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים", רוצה לומר בזה, לאחר מחשבה ושיקול דעת, ונאמן לאמת הצרופה אשר היא נר לרגליו, החליט לדבר ולכתוב את האמת שלו בלי שישגיח "לקודמים" היינו לחכמי הדורות שלפניו, "או לנמצאים" חכמי דורו, ואפילו שדבריו הללו יהיו בעצם דברים שונים מדברי כל החכמים, בבחינת קול קורא במדבר, ואולי יעוררו נגדו דברי התקפה, בכל זאת החליט לכתוב הנראה לו בזה. הרחבתי ובארתי את דברי רבנו הרמב"ם ז"ל כי כמקרהו גם אני יקרני, שהגיגים אלו ורעיונות אשר אני מעלה הם תוצר של מחשבה מתמשכת לאורך זמן, וכמה פעמים עלה על ליבי למשוך ידי מכל העניין, "כי דברי לא יאותו לרוב חכמי תורה הגדולים, ואפשר לכולן", ובהבדל ביני לבין מאור ישראל הרמב"ם הוא היה הענק שבענקים המורה הגדול בכל הדורות ואני איש רש ונקלה (מלה"כ בשמואל א' י"ח, כ"ג) בתורה ובחכמה, וא"כ מה מני יהלוך לבוא ולהעיו, להרהר ולדחוק במקום אשר קטנם עבה ממתני בתורה וביראה ובחכמה, אבל מה אעשה, ותהי בלבי כאש בוערת עצורה בעצמותי נלאיתי כלכל, ולכן גם אני הקטן כמו הרמב"ם "חזרתי בי מהסכמתי, ואדבר בה", אך לא אמשיך כלשונו שכתב "מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים", כי אם הייתי מציע הדברים לעצמי בלבד, אז לא הייתי משגיח לקודמים או לנמצאים, כי "אדם רשאי בשלו", אבל בדבר שהוא הצעה לרבים, חייב אני וחובתי היא ואעשנה להשגיח ולהתייעץ עם חכמי ישראל, ואפשר מיני ומיניהון תסתיים שמעתא.

דברי מרן הכסף משנה במה שתוץ לקו' הרמב"ם

הנה הרמב"ם דיבר על האיסור החמור לדעתו להתפרנס מן התורה ודבריו באו בהרחבה ומנומקים בפירושו לאבות, וכאמור, וכבר על אתר בא רבינו יוסף קארו בפירוש כסף משנה להשיב על דבריו וראיותיו, ואין כאן העניין והמטרה להעלות לדיון את הראיות של הרמב"ם ודחיות הכ"מ שבאו רק להצדיק את מעשה חכמי הדורות שנהגו ליטול שכרם מן הציבור, וראוי להעתיק לשון הכ"מ בסוף דבריו שם אחרי שהאריך הרבה בסתירת ראיות הרמב"ם, וז"ל: "הכלל העולה שכל שאין לו ממה להתפרנס מותר ליטול שכרו ללמד בין מהתלמידים עצמם בין מן הציבור, ואחרי הודיע ה' אותנו את כל זאת אפשר לומר שכוונת רבינו כאן (בחיבורו) היא שאין לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות כדי ללמוד, אבל שילמוד מלאכה המפרנסת אותו, ואם תספיקנו מוטב, ואם לא - יטול הספקתו מן הציבור ואין בכך כלום. וזה שכתב כל המשים על לבו וכו' והביא כמה משניות מורות על שראוי ללמוד מלאכה (כוונת מרן כאן להכניס את זה בדברי הרמב"ם שבמקרה ולמד מלאכה להתפרנס ולא מספיקה לו לפרנסתו אז מותר לו ליטול הספקתו מן הציבור). ואפילו נאמר שאין כן דעת רבינו אלא כנראה מדבריו בפירוש המשנה (שבכל עניין אין ליטול שכר עבור לימוד תורה) קי"ל כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבינו ואחריו **נוהגים ליטול שכרם** מן הציבור. וגם כי נודה שהלכה כדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת ח"ו, ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר". עד כאן לשונו הזהב של מרן הכ"מ.

המסקנות העולות מדברי הב"י למעשה

וכמה חשוב לשים לב לרצף דבריו ז"ל, כי כמה נקודות עולות ממסקנתו:
(א) הנקודה שבה הוא חולק על הרמב"ם היא מי **שלמד** מלאכה ואין לו

יכולת להתפרנס ממנה אלא ע"י שיטול שכר מן הצבור בשביל ללמד תורה או בשביל להיות רב ומורה הוראה, (ב) וגם אם נאמר שהלכה כהרמב"ם בפ"י המשנה ואף זה אסור, בכל זאת הרי ראינו שכל **חכמי ישראל** קודם הרמב"ם ואחריו נהגו ליטול שכרם. (ג) החכמים הסכימו כן משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, ד¹ שאם אין פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת. הרי שבג' הנקודות הראשונות, זהו סיוג לנטילת שכר החכמים והמלמדים, ומשום עת לעשות לה' הפרו תורתך, אבל הנקודה הדי' יש בה ב' חלקים הלומדים והמלמדים, לגבי המלמדים הרי זה בעצם מנומק מתוך ג' הנקודות שמלמד שלא ימצא פרנסה מותר לו, ולגבי הלומד, זהו חידוש כי זה בודאי חולק על הרמב"ם שאפילו להורות וללמד לא התיר והגדיר זאת כמבזה תורה, אפילו שאין כן מנהג חכמי הדורות, ומה שיש לומר בזה בדעת הכסף משנה לגבי הלומדים הכוונה בתחילת לימודם, שאם ילכו לעסוק מיד במלאכה ולא יהיה להם פרנסה להחיות נפשם אז לא יוכלו לטרוח בתורה כראוי והיתה תורה משתכחת. וביאור זה מתבקש בדברי הכסף משנה, שנראה בעליל שרוצה להתאים מסקנתו כמה שאפשר קרובה לשיטת הרמב"ם ז"ל.

הישום למעשה לדעת הרשב"ץ של פרנסה לתלמידי חכמים

ומי שמרחיב אופקיו בעניין זה חובה עליו לעיין היטב בשו"ת הרשב"ץ חלק א' ס"י קמ"ב קמ"ג קמ"ד קמ"ה קמ"ו קמ"ז וקמ"ח, באריכות נפלאה מה שכתב להשיב על שיטת הרמב"ם וראיותיו, ומאחר שאין תכלית מאמרנו משא ומתן בזה כשלעצמו לכן, על המעיין המעוניין להבין דברי חכמים וחידותם יראה שם וירוה צמאונו. אבל החשוב הוא להביא מדברי מסקנתו שם (בסימן קמ"ח) כי הוא התכלית הנרצה לנו בזה וז"ל: "ואחר אשר השיכותי מעל החכמים הראשונים את תלונות בני

¹ לדעתי נקודה ג' ודי' אחת הן. הרביעית מסבירה למה הפרו תורתך לפי שאם אין פרנסת וכו' שגם הלומד לא יוכל ללמוד תורה היטב אם יש לו בחינות בגרות והנדסה ורפואה וכדומה. [הערת מו"ר

ישראל, הרב הגדול הרמב"ם ז"ל והנמשכים אחריו, אכתוב קיצורו של דבר כפי העולה בידינו ממקומות מפוזרים בתלמוד: הצבור חייבים לגדל משלהם מי שהוא חשוב בדורו כרבי אמי בדורו, וגם החכם עצמו נוטל מעצמו הראוי לו לגדולתו. ואם אינו בגדר זה עדיין (רק רואים שהוא נועד לגדולות) אלא שהוא עוסק בלמודו ומניח עסקיו, בני עירו חייבין למטרח בריפתיה. וכן חייבים הצבור ליחד תיבה (קופה) לתלמידים העוסקים בתלמוד כדי להרבות בישיבה ולמען הרחבת גבולם בתלמידים, זהו חיוב הציבור, אמנם החכמים והתלמידים, אם נהגו סלסול בעצמם שלא ליטול ושיתפרנסו מיגיע כפם או בדוחק יש להם שכר טוב בעמלם וחסידות הוא להם, ומוטב הוא להם, שיבטלו קצת עיתים מלקיים והגית בו יומם ולילה מלסמוך על הציבור במזונותם". והמשיך שם הרשב"ץ עוד: אבל התלמידים הטוב והישר להם שיעסקו בתורה לשמה לא ע"מ שיקראו חכמים וסוף הכבוד לבוא, וילמדו ג"כ אומנות, ושיעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי ובזה תהיה תורתן משתמרת ומלאכתן מתברכת ועליהם הוא אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, וכן מצוה ביד כל אדם להנות ת"ח מנכסיהם. ואם הטילו מלאי לכיסיהם ועשו להם פרקמטיא, אין למעלה מזה וזוכים לישב בישיבה של מעלה, זהו חיוב היחידים וכו' עש"ב. נמצאנו למדים כי הרבנים נוטלים שכר עבודתם להיות מלמדים ומורה הוראה וזה מותר, מי שהוא תלמיד חכם חשוב שיושב ולומד ותורתו אומנותו, יש חוב על הציבור לפרנסו, וכן מי שהוא עדיין לא בגדר הזה אבל לגדולות נוצר ורואים זאת, כמו שאמרו בגמ' (ברכות מח.) "בוצין בוצין מקטפיה ידיע", אז ג"כ מחוייבין להשתדל בו שלא יבטל מלימודו, כי הרי סוף כל סוף אם אין גדיים אין תיישים, ומחוייבין לייסד קופה לתלמידים להחזיקם ולהחזיק להם ישיבה לפי צורך הזמן והשעה, זהו מחיובי הציבור ומחיובי היחיד, וכמו שכתב. אבל התלמידים עצמם, יעסקו בתורה וילמדו ג"כ אומנות, ויקיימו הנאמר בפרקי אבות עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי.

שחכמי ישראל לדורותיהם היו בעלי אומנות

ראוי לציין שהיו חכמי ישראל בזמן התלמוד חלקם בעלי אומנות ומלאכה והתפרנסו ממנה, ולמרות שבודאי היו ביניהם כאלה שהיו מוקדשים לתורה ללמוד וללמד בלבד, לעומתם חכמי ישראל בכל הדורות, חלקם שמשו כרבנים ומורה הוראות וקבלו שכרם מקופת הצבור, חלקם גם תפסו ישיבה ולמדו תלמידים וקבלו שכרם, וע"ז למעשה אין פוצה פה ומצפצף, וכמו שכתב מרן הכסף משנה שכך נהגו ישראל מדורי דורות, והנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם.

איך יתנהג האדם בתורה ומלאכה יחדיו

באשר לתלמידים עצמם, הרי כל יהודי ויהודי מחויב במצות והגית בו יומם ולילה, ואותו הרמב"ם האוסר ליטול שכר מלמוד תורה ומשבח המלאכה, כותב מיד אחרי זה שאין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהם, אלא במי שממית עצמו עליהם, ושצריך ללמוד בבית המדרש ולהתייגע בלימודו בצנעה ושאין אדם לומד רובי תורתו אלא בלילה, ועיין היטב שם בהלכה ו': מי שנשאו ליבו לקיים מצוה זו של תלמוד תורה כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על ליבו שיקנה תורה עם העושר וכבוד כאחד, וממשיך אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי ולא תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה, ע"ש. ומן הראוי לעיין היטב בלשונו הזהב של הרמב"ם ולדקדק בכל אות ותג כמונה מרגליות, כי הרמב"ם עצמו המבאר ומתאר כיצד אדם יגיע לכתרה של תורה, הוא האומר שצריך שילמוד עימה מלאכה ושאסור ליהנות מן התורה, ונשאלת השאלה כיצד כל זה יתקיים יחדיו.

האם שיטת הרמב"ם היתה יפה לשעתה בלבד

האם תורתו של הרמב"ם ושיטתו היתה יפה לשעתה ולא לדורות, האם ההלכה וההנהגה לדורינו השתנתה וצריכה להשתנות, על זה אני רוצה להרחיב הדבור ולהציע דברים.

הרי ברור מאליו שבכל הדורות מלבד הרבנים תופסי המשרות הציבוריות כנזכר היו חכמי ישראל לאלפים ולרבבות שהיו גם בעלי אומנות, ובעלי מסחר, ומהם שהגיעו גם לעושר גדול בבחינת תורה וגדולה במקום אחד, והאומנות והמסחר לא הפריעו להם, אלא ההיפך אפשרו להם ללמוד תורה מתוך נחת ושלוה, וגם דבר זה העלה אותם לדרגות גבוהות של מכובדות בעיני המון העם, וקיימו בעצם את מה שכתב הרשב"ץ בסיום דבריו "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר".

והנה מורנו הרב הגאון רבי כלפון כהן משה הכהן זצ"ל בשו"ת שואל ונשאל ח"ה (חיו"ד סי' קי"ז) כתב לברר את שיטת הרמב"ם וראיותיו למעשה, ובסוף התשובה כתב וז"ל: ולפי מה שראינו מחלוקת הראשונים בזה דלדעת הרמב"ם ז"ל ורבינו יונה ז"ל ודעימייהו דלא ליהנות, ושיטת החולקים ליהנות, וכתבתי לעיל שכמעט יש פנים לצד זה ויש פנים לצד זה, ויש ראיות לצד זה ויש ראיות לצד זה, לפי"ז יתבאר מאמר חז"ל בגמ' ברכות (דף יו"ד) הרוצה ליהנות יהנה כאלישע והרוצה שלא ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי ע"ש, דקשה דאיך תלוי זה ברצון האדם, ולפי האמור ניחא דר"ל דלכל צד יש פנים וכל אחד יש לו על מה לסמוך, ושם בסוף התשובה ישנן שתי הערות. אחת של נכד המחבר הרה"ג נסים כהן ז"ל, שכתב שאפ"ל שכוונת הגמ' מי שאפשר לו שלא ליהנות כי מצא דרך במה לחיות אפילו בקצת דוחק לא יהנה, ואל ידאג שמא עשה שלא כהוגן שדחק עצמו שהרי גם שמואל הרמתי לא היה נהנה, ומי שרוצה ליהנות דהיינו שהוא מוכרח ואין לו אפשרות אחרת במה לחיות אל יצטער שמא לא עשה כהוגן שנהנה ועשה איסור בזה, דיש לו על מה לסמוך דהרי אלישע היה נהנה, ולעומת זה ישנה הערה של בן המחבר הרה"ג שושן כהן ז"ל וראוי להעתיקה: "לע"ד בזה דכל זה כתב אבי מורי הרה"ג המחבר זצוק"ל לפי חסידותו שהיה מקיים התורה מעוני שאפי' בזמן שעוסק בעבודת חול היה דוחק עצמו ללמוד תורה, אבל בזמנינו זה אם הת"ח מתעסק בעבודת חול עי"ז הוא נמנע מלימוד התורה וכ"ש אם עי"ז הוא נמנע מללמד לאחרים ולהורות לעם ה', וכ"ש אם עי"ז ימנע מלהתנהג כראוי בעבודת ה' בתפילה ובשאר התנהגותו, שאם יתעסק בעבודת חול

עיי"ז יתחבר עם שאר עמי ארצות ויעזוב לימוד התורה, וא"כ אדרבה מצוה גדולה לעבור על איסור שרבים מתירים אותו, מלעבור אח"כ על הרבה דברים הנמשכים מזה"ל, עכ"ל.

והנה דברי בנו הנ"ל במה ששייך לזמנינו, ראויים להתייחסות כי נתן טעם לדבריו שאם מתעסק בעבודת חול עיי"ז הוא נמנע מלמוד תורה, וכ"ש אם עיי"ז נמנע מללמד אחרים, וכ"ש אם עיי"ז ימנע מלהתנהג כראוי, ובאמת אם עבודת החול תגרום לו לימנע מלמוד תורה, או ללמד, או להתנהג כראוי, בזה מי יעז לחלוק ולומר שיעסוק במלאכה, ולכן חובה עלינו לדעת דעת רבותינו בעיקר עניין המלאכה.

יחסם של חז"ל למלאכה

ומקודם שנדבר במה ששייך לזמנינו, מן הידוע כמה העריכו רבותינו את המלאכה וחשיבותה, לרגל המלאכה אשר לפני ראיתי לנכון לקבץ מעט מדברי חז"ל בתלמוד ומדרשים המדברים מערך העסוק באומנות ושחייב ללמד בנו עם התורה גם הכשרה לחיים שהיא מלאכה שיתפרנס ממנה.

(1) ובחרת בחיים זו אומנות (ירושלמי פאה א).

(2) גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה (נדרים מט:).

(3) גדולה מלאכה שמחממת את בעליה (גיטין סז:).

(4) האב חייב בבנו ללמדו אומנות. כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות (קידושין כט:).

(5) ר"מ אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו (קידושין פב:).

(6) כל מי שיש בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שמוקף גדר ולחריץ שמוקף סייג (תוספתא קידושין א).

(7) בא וראה כמה גדול כוחה של מלאכה! שור שביטלו ממלאכתו - ה', שה שלא ביטלו ממלאכתו - ד' (ב"מ עז:).

- 8) שב שני הוי כפנא ואבב אומני לא חליף [תרגום: שבע שנים יהיה רעב ואל פתחו של בעל המלאכה הוא לא יגיע] (סנהדרין כט.).
- 9) אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות א).
- 10) מנין שלא ישנה אדם מאומנותו ומאומנות אבותיו? (ערכין טז:).
- 11) חביבה מלאכה מזכות אבות (ב"ר עד).
- 12) טוב לגבר כי ישא עול תורה עול מלאכה (איכ"ר ג).
- 13) ילמד אדם אומנות והקב"ה מפרנסו (קה"ר ו).
- 14) קנה לך אומנות עם התורה (קה"ר ט).
- 15) זכות מלאכה עומדת במקום שזכות אבות אינה יכולה לעמוד (תנחומא ויצא יג).
- 16) דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי וזו נתקיימה בידן (ברכות לה:).
- 17) גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים (ברכות ח).
- 18) וכי מאחר ששוהין ט' שעות ביום בתפילה מלאכתן היאך נעשית? אלא מתוך שחסידיהם הם מלאכתן מתברכת (ברכות לב:).
- 19) לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ומה היא? אמר ר"ח מחטא דתלמיותא (ברכות סג:).
- 20) גדולה מלאכה שלא חרב דור המבול אלא מפני הגזל (ירושלמי מעשרות ב ו).
- 21) לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן שלא היה להם צורך למלאכה (תנחומא בשלח כ).
- 22) כשם שהתורה ניתנה בברית כך המלאכה ניתנה בברית (אבות דר"נ יא).
- 23) אתה מוצא אין לך אומנות בזויה יותר משל רועה שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו ודוד קראו להקב"ה רועה (אבות דר"נ כג).
- 24) גדולה מלאכה, שאפילו כה"ג נכנס ביום הכיפורים שלא בשעת עבודה חייב מיתה, ובשעת מלאכה טמאין ובעלי מומין מותרין ליכנס (מכילתא דרשב"י יתרו יט).

- (25) כשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה בששת הימים (מכילתא דרשב"י יתרו יט).
- (26) ראה חיים זו תורה עם האשה זו אומנות. נקראו עדה קדושה שהיו משלשין את היום שליש לתורה שליש לתפילה ושלש למלאכה (ילקוט קהלת תתקפט).
- (27) שמא יאמר אדם: הריני בן אבות העולם, ממשפחה גדולה, איני ראו לעשות מלאכה ולא להתבזות. אמור לו: שוטה! כבר קדמך יוצרך, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, והוא עשה מלאכה קודם שבת לעולם. ומנ"ל? שנאמר מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות, קרא אותה מלאכה, וכן וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה (זוהר חדש בראשית דף ט' ע"א).
- (28) בני הוי זהיר במלאכתך, שמלאכתך (מלאכת הסת"ם) מלאכת שמים היא (עירובין יג.).
- (29) ומתוך ראייה עמוקה בחכמת הנפש סכמו חז"ל ואמרו שאם תרצה רק ללמוד בלבד כל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטילה וגוררת עוון (אבות ב).

חכמים ז"ל שהיו בעלי אומנות

- ואין מן הצורך להרחיב הדיבור ולבאר דבריהם כי הדברים ברורים המה, וחז"ל רבותינו היו בעצמם בעלי אומנויות –
- אבא אומנא מקיז דם (תענית כא:)
- אבא בר זמינא חייט (ירו' סנהדרין ג)
- אבא הושעיא איש טוריאא כובס (ירוש' ב"ק י)
- אבא חלקיה עודר בשדה (תענית כג.)
- אבין נגרא (שבת כג:)
- רב אדא מודד קרקעות (ב"מ קז)
- רבי אושעיא תופר נעלים (פסחים קיג:)
- דניאל חייט (ויק"ר לב)

הלל הזקן חוטב עצים (יומא לה.)
רבי חנינא תופר נעלים (פסחים קיג :)
חנן חייט (ע"ז לט.)
רב חסדא עושה שיכר (פסחים קיג :)
יהודה חייט (ב"ב קסד :)
רבי יהודה נחתום (ב"ב קלב.)
רבי יהושע נפחא (ברכות כח.)
רבי יוחנן סנדלר (אבות ד)
רבי יוסי חקוקאה (פסחים ג.)
רבי יוסי עושה מצודות (ירוש' ברכות ד)
יוסי בן חלפתא עובד עורות (שבת מט :)
רב יוסף עובד בריחים (גיטין סז :)
רבי יצחק נפחא (חולין ק.)
לוי עושה מצודות (יומא פה.)
רבי מאיר לבלר (עירובין יג.)
רבי נחוניא חופר שיחין (שקלים ה)
רבי עקיבא נושא חבילות (אבות דר"נ ו)
רב פפא עושה שיכר (פסחים קיג :)
שמאי הזקן בנאי (לאחד הפירושים בשבת לא.)
שמעון הפקולי (ברכות כב : פירש"י עושה צמן גפן)
רבי שמעון שזורי (דמאי ד א)
רב ששת נושא קורות (גיטין סז :)

לקט כללי מדברי הראשונים ביחס להנ"ל

על מנת לתת השקפה נכונה בזה מרבתינו הראשונים ראיתי להביא מדגם של לקט ציטוטים מתוך ספרי הראשונים והפוסקים בבחינת אפס קצהו, ואם אבוא ללקט כל דבריהם ראיתי שיעלה בכדי ספר ומה התועלת כי כולם ממש עולים בקנה אחד עם הרעיון המרכזי של מאמר זה.

- פירוש רבינו יונה על אבות פרק ב משנה ב: "דרך ארץ מלאכה כי לשון דרך ארץ פעמים שהוא כמשמעו ופעמים שהוא אמור למלאכה הכל לפי הענין: וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה - כענין שאמרו במכילתין אם אין קמח אין תורה, הענין כמשמעו כשיתבטל ממלאכה מביאתו אל העוני וגוררת כמה עונות ורעתה רבה כי מפניה יאהב מתנות ולא יחיה ויחניף בני אדם אף אם הם רשעים כדי שיתנו לו. גם כי יתם הכסף מהמתנות יהיה גנב או קוביוסטוס... על כן צריך לחכם שידע מלאכה כענין שנאמר [קהלת ז' י"א] טובה חכמה עם נחלה".
- בשו"ת הרא"ש כלל טו סימן ח: "כל היכא דמקיימי מצות: והגית בו יומם ולילה, כפי כחן וכפי יכלתן, ולא בטלו לדברי תורה אלא לדברי מצוה, כדי מזונותם ופרנסת אנשי ביתם, בכלל רבנן נינהו, דפטירי מכל הנך מילי דאמרו".
- ספר כלבו סימן קמז (בשם רבינו מאיר הלוי אבולעפיא): "הכין חזינא דהכי טענתא דהני עוררין דמעוררין אמאן דהויא תורתו אומנותו ולא בטיל מדברי תורה אלא פורתא בכל יומא לכדי חייו ובעו לחיוביה מסין ותשחורות, לית בה ממשא, דהא כלהו עובדי ושמעתא דאתמרו בהאי עניינא למפטר רבנן מכרגא ומסין ותשחור' דכולן דמי כלילא וגלגלתא ומאי דדמיא להון, במאן איתמרו? אי במחזירין על הפתחים אתמרו, או במלאכי השרת שאינן אוכלין ושותין וצריכין לכל צרכי הגוף? ובהדיא אמרינן לעולם יעבוד אדם עבודה שהיא זרה ממנו ואל יצטרך לבריות וכדא"ל רב לרב כהנא (פסחים ק"ג. פשוט נבילתא ושקיל אגרא, ולא תימא כהנא אנא, וגברא רבא אנא, וסניא בי מלתא), וכת' יגיע כפיך כי תאכל **אשריך וטוב לך היא מדה טובה שבמדות** ובהדיא תנן ר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא אומר יפה ת"ת עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון ותנן נמי התם אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח ואמרי' נמי ראשונים

עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי אלו ואלו נתקיימו בידם, ומכלהו הני שמעתא שמעינן דכי פטורינהו רבנן בגמרא לרבנן דעסקי באורייתא לאו אדעתא דלא טרחו במאניהו ופרנסתן ופרנסת אנשי ביתם פטרוניהו כל היכא דמקיימי והגית בו יומם ולילה (יהושע א, ח) כפי כוחן וכפי יכולתן ולא בטלי מדברי תורה אלא לדבר מצוה לבקש כדי מזונותן ופרנסתן ופרנסת אנשי ביתם ומזונותיהן שזה נקרא דבר מצוה בכלל רבנן היא ופטרי מכלהו הני מילי דאמרי אבל מי שאין תורתן אומנותן ולפעמים הם שונין ולפעמים יוצאין לא פטרי מהנדך מלי עד כאן". וכן הובאו הדברים הנ"ל בשו"ת מהרלב"ח (סימן ק"מ).

- בשו"ת תרומת הדשן סימן רטו: "יראה אין זו טענה דאיזו מצוה גדולה מתלמוד תורה אעפ"כ אמרו חכמים ז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה, ולא הבטיחוהו חכמים שימטירו לו לחם מן השמים".

- בשו"ת תרומת הדשן סימן שמב: "יראה ואמרו חכמים כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה, וא"כ תורה בענין זה אמאי לא תהוי נטירותא עילויה דיצטרך נטירותא אחריתי".

- בספר מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק ב משנה ב: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ והוא, העסק בצרכי מזונותיו, מלאכה או עסק [אז] סחורה, כי שניהם כאחד טובים, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך, פרק בזה ופרק בזה...

'טובה חכמה עם נחלה' [קהלת ז יא]. טובה חכמה כשהיא עם נחלה, דתנינן תמן באבות, רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. ונתן טעם בזה, שיגיעת שניהם משכחת עון. התורה היא משכחת עון".

- בשו"ת מהר"י קולון החדשים סימן יד: "וגם על כל ת"ח שתורתו אומנתו ועושה תורתו קבע ומלאכתו ארעי והוגה בתורה תמיד ואינו מבטלה להתעסק בדברים בטלים אלא לחזר אחרי פרנסתו,

כי זו היא חובתו כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו', ובכל עת לבו על גרסתו ובגומרו מלאכתו יחזור מיד לבית מדרשו, ונאה דורש ונאה מקיים... ובשאר היום כשהוא פנוי שאינו צריך לחזור אחר מזונותיו הוא חוזר על ספרו ולומדו, ואינו מטייל בשוקים וברחובות אלא כדי להשתכר פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו ולא לאצור ולהרבות הון".

- שו"ת בנימין זאב סימן רנב: "ואמרו חז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. ואם תאמר הלא אשירי ז"ל כתב דהיכא שעושה משא ומתן להתפרנס כדי חייו הוא, ולא להתעשר, ות"ח שבזמנינו נושאים ונותנים להרויח יותר מכדי חייו מכל מקום נוכל לומר דהאידינא הכל מיקרי כדי חייו אפי' עוסק להרויח יותר דאין אנו יודעין מה קצבה ומשא ומסים וארנוניות משליך עלינו המלך".
- מרן בית יוסף אורח חיים סימן קנו א ואחר כך ילך לעסקיו וכו'. "כלומר ולא תימא למה אתה אומר ילך לעסקיו יותר טוב היה לו שילמוד לעולם בתורה, לכך אמר מדה טובה היא שילך לעסקיו כדתנן (פ"ב דאבות מ"ב) כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה כלומר שיכלה ממונו ואח"כ יצטרך לחזור אחר פרנסתו ולא יוכל אפילו לקבוע עתים לתורה וגם יגרום לו עון כי העוני יעבירונו על דעת קונו".
- בספר מרכבת המשנה לר"י אלאשקר על אבות פרק ב משנה ב: "הנה תמצא שרוב המפרשים ובראשם הר"מ במז"ל הסכימו שדרך ארץ היא המלאכה במה שיתפרנס האדם, אם אין קמח אין תורה (לקמן ג, כא). לפי שצריך האדם ליתן חלק לגוף, וחלק לנפש, ואם לא יהיה האדם גופו בריא לא יוכל לעסוק בתורה. ועל כן תמצא לחכמים שאומרים (תענית יא ע"ב) האי בר בי רב דיתיב בתענית כלבא אכיל שירותיה. והטעם, שהוא מכחיש הגוף. והוא ענין אמרו על הנזיר מאשר חטא על הנפש (במדבר ו, יא), ובודאי זה הענין אי אפשר שיתמיד. ועל כן חזר ואמר כל תורה שאין עמה מלאכה סופה

בטלה וגוררת עון, לפי שבהכנע חלקי הגוף מצד מיעוט הפרנסה יכנעו חלקי הנפש. ואמר וגוררת עון, לפי שבתחלת למודו יחשוב שיתפרנס מן החכמה, ויהיה סבה שינצל מן החטא, וכשלא ימצא בלמודו ריוח ויחסר לחמו יחזור לגזול, ולפרנס עצמו שלא כדין, לפי שלא למד מלאכה, זהו כוונת פירושם".

● בספר פני יהושע מסכת קידושין דף פב עמוד א': ר' נהוראי אומר מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה כו'. "לכאורה נראה דר' נהוראי לית ליה הא דאמרינן לעיל בפ"ק [דף כ"ט ע"א] דחייב אדם ללמד בנו אומנות ואמרינן נמי בפרקי אבות [פרק ב' משנה ב'] כל תורה שאין עמה מלאכה ודרך ארץ סופה בטילה אלא דלמאי דפרישית בסמוך אתי שפיר דלא פליג דודאי מידת כל אדם ללמוד תורה ודרך ארץ דאין כל אדם זוכה לכך שיהא מלאכתו נעשית ע"י אחרים וא"כ ח"ו אפשר שיבא לידי לסטיות או לידי בזיון התורה אמנם ר' נהוראי כלפי עצמו אמר כן לפי שראה שבנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בענין שיהא ת"ח גמור וצדיק גמור שמלאכתו יהא נעשית ע"י אחרים ומש"ה אמר דמניח כל אומניות שבעולם ואינו מלמדו אלא תורה ואין לו לחוש לפרנסתו בתורה עם דרך ארץ כיון שמלאכתו יהא נעשית ע"י אחרים דגם במעלליו יתנכר נער גם כי יזקין לא יסור ממנה ומסיק ואזיל שהתורה משמרתו מכל רע בענין שאין לו לחוש שע"י יסורין שיבואו עליו יצטרך לבטל מתורה שהרי התורה מצילתו מכל רע ואף מיסורין".

● בשו"ת חתם סופר חלק ה (חו"מ) סימן קסד: "דע כי מן התורה הניתנה לכל ישראל בשוה מחוייבי לקיים והגית בו יומם ולילה ויהיו עושי רק כדי חיותם יום ויום ומוציאי שארית היום בעבודת השם או בזמן מן הזמנים לצורך גופם כגון ביומי ניסן ותשרי ושאר הזמנים כולן קודש לה' וממילא אין לו לאדם לבקש מותרות וכל

מה שיהי פרוש ומסתפק במועט וירוויח זמן לתורה ועבודה קדוש
יאמר לו".

• בשו"ת שבט הלוי חלק ח סימן רסה ד"ה ואמת לאמיתו: "מש"כ
בזה רבינו הגאון המקנה קידושין פ"ב על מימרא דר' נהוראי דמניח
אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה כי וז"ל נראה
דאין זה סותר למ"ש חז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה כי אחז"ל
כי התורה ניתנה לאוכלי מן ותמצית דבריו דכ"ז רק למי שהוא
במדרגת בטחון מאד מאד ומשליך נפשו מנגד, נפשי שחי ונעבורה כי
אם בתורת ה' חפצו ואז גם הקב"ה מקיים והיי ה' מבטחו, אבל
לסתם אינשי דאין בטחונם חזק כ"כ יהי נא תורתם קבע
ומלאכתם עראי כי כפי חוזק האמונה כן יהי מבטחו, יע"ש בדבריו
הק', וא"כ אין חוצץ בינינו כי שני הבחינות אמת ואשרי להצעירים
ששמים גם בזה מבטחם בה' ב"ה, מהם תצא תורה, ואין ברצוני
לכפול עוד הדברים והכל כמש"כ בתשובתי הראשונה ומכתבי זה
ישלים החסר שם וכו' עש"ב.

ויפה מתדייק מהגמי שבת דף ק"ז ע"א רש"י ד"ה ללמדו אומנות
דהא נמי מצוה הוא דכל שאינו מלמדו אומנות מלמדו ליסטות
ומצוה ילפינן מקרא בקידושין בהאשה נקנית (דף ל' ע"א), ע"כ.
ושם כך איתא על מה שאמרה המשנה (דף כ"ט ע"א) כל מצוות
האב על הבן וכו' ושם בגמי מפרש דאיירי במצוות המוטלות על
האב לעשות לבנו כגון למולו לפדותו ללמדו תורה **ללמדו אומנות**
ובגמי (דף ל' ע"ב) מנלן אמר חזקיה דאמר קרא ראה חיים עם אשה
אשר אהבת אם אשה ממש וכו' עש"ב, הרי דללמד בנו אומנות הוא
מצוה וחכמי התורה הביאוה באותו המשקל כמו ללמד בנו תורה
ממש".

מסקנות הלקט הנ"ל

העולה מהלקט הנ"ל הוא :

א) חשיבות התורה והמלאכה ב) שזו הדרך הנאותה האמיתית ג) שבלא זה תתבטל התורה לבסוף ד) שיגרים לו עוון ה) שהדרך המשלבת תורה ועבודה גורמת לקיום התורה לאורך זמן ושהלומד מוצא נחת בתלמודו, ונחת בחייו ו) שלא יצטרך להחניף לבני אדם כדי שיתנו לו ז) לא יטייל בשווקים וברחובות קריה כי יהיה עסוק או בעבודה או בתורה בלבד ח) לא יהיה רדוף להרבות הון כי מטרתו היא רק להתפרנס ט) יתחזק בטחונו בה' י) ילמד לשם שמיים ולא לשם שום סיבה שבעולם יא) זוכה לחיות מפרנסת מלאכתו שאין לך מידה טובה מזו שהיא מידה טובה שבמידות יב) אדם זה נקרא קדוש, והעסוק בפרנסה עצמה נקרא מצוה יג) בדרך התפרנסות מהתורה בלבד ח"ו יבוא לידי בזיון התורה. והמדקדק יפה ימצא עוד תועליות מדבריהם, ומה אאריך כי רוכלא בדבר שהוא מובן מאליו.

כיצד חיו חכמי הדורות האחרונים ובפרט גאוני ספרד

וגם חכמי ישראל בפועל בכל הדורות היו גאוניים ופוסקים והיו בעלי אומנות וסוחרים ודי לציין את מכתבו של הגאון הרב מצליח מאזוז זצוק"ל המובא בתחילת ספרו איש מצליח בתולדות חייו בפרק ג': "ללמוד וללמד" וז"ל:

ומזקנינו נתבונן, הרי הרב הראשי מורנו הרב המפורסם ר' ישראל זיתון זצ"ל, שהוא הראשון בקודש שנבחר לראש בית דין בהוסד הב"ד הרבני פה בשנת התרנ"ח, שהיתה אז העיר רבתי מלאה וגדושה בתורה, ועוזו ונפלאותיו מי ימלל, היה סוחר בשעוה. והרה"ג ר' אליהו טייב זצ"ל, אשר משאתו יגורו אילים, כרוח צפון המשתקת כל הרוחות, ואין הפה יכול לספר תקפו וגבורתו בתורה, כל ימיו היה סוחר בבורית (סבון). והרב המקובל ר' רפאל גיאמי זצ"ל, שהיה מכוין למעשה עפ"י שיטת רבנו הרש"ש זיע"א, וכל ספרי רבינו האר"י כמאן דמנחי בכיסתיה ממש בזכירה נפלאה, ובשעה שיושב ודורש בקבלה כמשה מפי הגבורה, שולל

ומסלק כל מה שנתקשו האחרונים, כמו הרב יפה שעה ושמן ששון ועוד, ע"פ בקיאות נפלאה, וממש נדמה לו לאדם השומע כאילו נתפשט מן העוה"ז לגמרי, מה שאין הקולמוס יכול לתאר, כל ימיו היה חייט וסוחר בבגדים. והרב הקדוש והפרוש ר' שלמה שתרוד: זצ"ל, כל ימיו היה סוחר בבושם. וכמוהו הרה"ק והחסיד ר' חיים בלעיש זצ"ל שנתמנה בסוף ימיו לרב ראשי, (והוא שכפה אותי להתמנות בב"ד בשנת התש"ז, מה שסרבתי כמה וכמה) היה סוחר בדגן. והגאון הנפלא הרב יעקב הכהן זצ"ל (ראב"ד ג'רבא), בעל מעיל יעקב ועוד, כל ימיו היה צורף. ומה אאריך, אטו כי רוכלא? וגם הרב הראשי של עכשיו (הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן) יצ"ו, כל ימיו היה סוחר. וזהו הפשט במאמז"ל: גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים וכו', שהיר"ש רוצה לקום על נדיבים שלא להתבטל מלימודו כלל, ובאה הגמרא ושללה וביטלה דעה זו... בפרט שגם אצלכם כמדומה שהרב חיי אדם (ע' בהקדמתו לספר חכמת אדם) וזולתו, היו סוחרים. ולפי האמת, זהו כבוד תורה האמיתי וכו', שבהיות פת בסלו יעמוד על דעתו, ולא יחניף לשום אדם, ולא יתרפס חלילה לשום נברא, ולא יגור מפני איש. ועוד שאז אין ספק שכל שקידתו בתורה בשעות הפנאי וחינוכו לבניו על ברכי התורה, הוא רק לש"ש לגמרי ומאהבה. וגם יהיו דבריו נשמעים, וממנו יראו וכן יעשו, עכ"ל הזהב.

הדרך בלימוד ליישום שיטת רבותינו

אני חושב שדי בזה כי הדברים מאירים וברורים, כי ההנהגה הנכונה המתבקשת, היא שהאב יחנך את בנו קודם כל לתורה כפי הסדר שקבע הרמב"ם ומהמקרא ילך למשנה עם גידולו של הילד, עד שיגיע לתלמוד שהוא מעלה מטה גיל י"ב, ואז יתחיל ללמוד עיון אמיתי, בדיוק ודקדוק בלשונות רש"י ותוספות ומהרש"א, ושהתלמיד ידע לעיין וללמוד בעצמו, ולהבין נכון דברי הגמ' והראשונים, וידע להרצות באופן נאות את מה שהעלה מעיונו, ובצמוד לזה יחל לכתוב לחדש על הגמ' והמפרשים, וזה ימשך לו עד גיל ט"ו ט"ז שאז יחל לאמן ידיו בכתיבה בענייני הלכה אשר קדמה להם כבר למידה בטור וב"י וש"ע ומפרשיו, באופן כזה כבר בגיל

י"ז יהיה ראוי לשוט לבדו בבוא העת בים הפוסקים – ואין כאן התכלית שיעדתי לדבר בהרחבה בדרך הלמוד הנכונה כי לזה ראוי לייחד מערכה נפרדת, אבל בדרך למוד כזה כבר בגיל י"ד ט"ו לחיי התלמיד, ע"פ רוב יוכלו רבותיו להעריך אם לגדולות נוצר, ואם יש לו חשק להגיע לגדולות להיות מורה הוראה ומהיושבים בבוא העת בשורה הראשונה של רבני ישראל. כי יש מי שיש לו חשק ואינו מוכשר ויש מוכשר שאין לו חשק, ועכ"פ אחרי שעבר את כור ההיתוך עד גיל זה, עם בסיס נכון ויציב של יראת שמים, במדה שאין עתידו בעולמה של תורה חייב לשלב מעתה ואילך את לימוד האומנות כי הרי במעלליו יתנכר נער וכבר יודעים אם מקומו בספסל הלימודים באמת, או מחוץ לספסל, מסגרות לנוער זה צריכות להיות מסגרות המשלבות תורה ויראת שמים אמיתית, עם הכנה לחיים.

לעומת זה הרי ברור כי מי שחשקה נפשו בתורה באמת ימשיך ללמוד בישיבה רגילה עד גמירא היינו עד נישואין, ואז אם יחליט אח"כ ללמוד ג"כ אומנות או הכשרה מקצועית ימצא לו המסגרת, כי הגם שהוא מוכשר לתורה, ואולי עד אז גם סיים חוק לימודי רבנות ויש לו תעודה המעידה עליו כי הגיע להוראה "יורה יורה" אפשר שאינו מוכשר להורות, או ללמד, או שאין מספיק משרות המספקות לו ספוקו, למה זה לא יוכל לשלב עם התורה גם עסוק בפרנסה, ולקיים את מאמרם עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי.

שצורכי הדור השתנו בימינו ומאלצים לחשיבה נועזת

אין ספק שהזמנים השתנו, וצרכי הדור התרבו, אך בל נשכח כי המצב הקיים הדוחף את האברכים לסף עוני, עם הפזילה החוצה אשר שם המותרות נמצאות, מביאות בסופו של דבר את הלומד לשאול אם כן למה זה אנכי? ובסופו של דבר מחפש לו ג"כ הכנסה נוספת, שלא תמיד נמצאת, ולא תמיד עולה בקנה אחד, עם מה שנקרא והייתם נקיים מה' ומישראל, והמצויאות מוכיחה כי אברך כזה עפ"ר כשעוזב את ספסל הלמודים כמעט עוזב לגמרי, ולא יקיים את "עשה תורתך קבע", אלא עוזב לגמרי הלמוד,

וח"ו זה נקרא שנה ופירש, ועל כל כגון זה נאמר אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. ואיקלע לידי ספר החזון איש בדורותיו, מחיי מרן החזון איש זצוק"ל, והרי ידוע כי היה הוא הרוח החיה בהתייסדות עולם התורה והכוללים בא"י לפני חמישים שנה וכשעיינתי בתקציר המכתבים המובאים בשמו נוכחתי לראות כי הרב ז"ל אמרה למילתיה להיות עוסק כל ימיו בתורה למי שלא הלך ליבו אחרי המותרות וההנאות, ושמח בחלקו אם מעט אם הרבה, ואינו מרגיש בחסרון החומריות כלל, ולזה יאות להסתפק במועט שבמועט ודי לו, ולא ילך לחפש לו מלאכה, ופי' שם המשנה כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וכו' אם עשית כך אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעוה"ב ותמה הרב בשלמא בעוה"ב ניחא אבל בעוה"ז היתכן, והשיב כי לפי דרך חינוכו שיסתפק במועט שבמועט, אזי גם בעוה"ז ירגיש כי אפילו המועט שבמועט הוא הרבה, והרב זצ"ל לפי דרכו וחסידותו שהיה נאה דורש נאה מקיים לו יאתה לדבר ולדרוש כן, אבל עתה בעוה"ר שאף הגדולים התרגלו ברווחה ובבתים מפוארים, וברכבים צמודים, ושמשים וכו' וכו' מה יענו אזובי הקיר הנה אלה צעירי הצאן אשר לוקחים דוגמא מהגדולים וגם הם רוצים לחיות בפאר והדר וכו', ואנו רואים את בניהם של הגדולים שמכח אבותיהם וקשריהם הכל ניתן להם בקלות ועיני שאר המון העם רואות וכלות, כיצד אפשר להדריכם בדרך כזו שבסופו של דבר ידרש מהם לחיות בעוני וצמצום והם אינם יכולים בזה, ואינם חושבים שבאמת אשריהם וטוב להם ע"ז יאות למדרש באמת זו תורה וזו שכרה. דוק בדבריו המאירים של החזון איש המובאים בספר הנ"ל ותראה אם כוון ח"ו גם למצב עגום כדהיום או לא. ועכ"פ דעת רבותינו הספרדים לא היתה כן מעולם ודברי מתייחסים לנו ולשכמותנו שחונכנו על ברכי המסורת הספרדית השורשית, הרואה במלאכה ובאומנות עם התורה דבר נעלה והאוחז מזה ומזה הוא רם המעלה וזהו הפירוש של גדול הנהנה מיגיעו.

ובימים האחרונים בדברי עם ת"ח אחד שהיה לו קשר עם תלמידי החזו"א ביאר לי כי לפני שלושים שנה נאמר לו כי גם החזו"א כשייסד

שיטתו אמרה למילתיה בעקבות החורבן הגדול שהיה אחרי השואה ומרכזי התורה באירופה חרבים והעולים החדשים לבבם היה רפה והיה צורך מיוחד לחזק התורה ולכן נתייסדה שיטת הכוללים, אבל אמר החזו"א כי זה רק לכמה שנים, אבל בבוא העת יהיה המצב בארץ ישראל שיהיו מוכרחים לשלב תורה ועבודה. עד כאן שמעתי.

והעולה מכל דברי הפוסקים הללו, כשישלב מהתחלה פרנסה עם תורה, כשהתורה עיקר ופרנסה עראי, וכמובן שזו שאלה של חינוך שיחדירו בלב התלמיד מקטנותו שזו השאיפה האמיתית של הבן עליה אז גם כי יזקין לא יסור ממנה.

כבר לעיל הזכרתי את מש"כ הרה"ג שושן כהן שבזמנינו שהסביבה כ"כ גרועה ובמקום העבודה מה יעשה הבן ולא יחטא בהתערבותו בין כאלה שכל זיק של יהדות רחוק מהם או בהתערבות עם נשים שגדר הצניעות רחוק מהם, ובפרט אם יקחו אותם לצבא מעורב שמעט מאד חוזר משם שומר דת באמת, אין מוצא אלא בשלב הראשון לחזור למה שבא בשם חכמי תונס והביאם הרה"ג רבי כלפון משה הכהן בספרו ברית אבות ח"ב במשנת יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וז"ל ובשם חכמי תונס שמעתי פירוש כל תורה שאין עמה מלאכה היא מלאכת התורה, חזנות, דרשנות, מילה, שליחות ציבור, שחיטה, ספרות, וכיוצא סופה בטילה וכו' כי הלמוד לבדו לא יפרנס אך באופן זה יתפרנס ע"כ, ולפי זה התנא בראשונה בחר אומנות דרך ארץ הפשוטה, ואח"כ אומר ואם זה קשה לפחות יהיה זה במלאכת שמים, ובזה יש לפרש גם סיום דברי התנא וכל העוסקים וגו' זה חוזר על השוחטים ושליחי צבור וכיוצא שתהיה המטרה רק לשם שמים ולא לשם ממון שזכות אבותם מסייעתם דבהיותו לשם שמים יעמוד לו זכות האבות לא כן אם כוונתו לממון וצדקתם של הקהל קדוש שתצדיק אותם תהיה מתמדת ועומדת לעד, עכ"ל. השלוב הזה בין מלאכת שמים ללמוד תורה בעומקה של תורה, לא כברירת מחדל אלא במגמה ראשונה, ובמיוחד עבור טפוס בחורים שמחפשים עשיה ומוכשרים לכך ורוצים לבוא לידי ביטוי, הוא רעיון נפלא ביותר.

ישיבה כזו בכדי שתצליח ותהיה כח סוּחף אחריה לא צריכה להיות ישיבה של בדיעבד, אלא ישיבה של לכתחילה וכמדומה כך היה בישיבת פורת יוסף לפני כשמונים שנה שלימדו לבחורים החלשים: חזנות, מילה, שחיטה, כריכת ספרים, כתיבת סת"ם וכדומה, ואף הבחורים הטובים ביותר שהנם בני עליה ורואים את עצמם כאלה שתורתם אומנותם ורוצים וחפצים להיות כל ימיהם דבוקים בתורה ימצאו מקומם שם, וגם ההורים ישלחו שם בניהם בשמחה ובטוב לבב ויתקיים מה שכתבו כל הראשונים על בחורים כגון אלו ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. ולעומת כל זה המצב היום כי הבחורים שאין להם חשק כ"כ בלימוד אף שיכלו להיות יראים ושלמים ונהנים מיגיעם, אינם מוצאים מקומם בלימוד, ובאין מסגרת והכוונה מיִדרדרים לרחוב ונהפכים בסופו של דבר לפורקי עול ממש, והקולר תלוי במי? בהורים שלהם שהתעקשו שיהיו בישיבה והעיקר שמך נקרא עלינו "בחור ישיבה", ברבנים שידעו שהתלמיד אינו מוכשר ואין לו חשק ללמוד וקבלוהו כדי להרבות הספסלים ולבסוף זרקוהו, ואז כבר מאוחר אוי להם מיום הדין, כי הללו רק טובת עצמם דרשו, ודי בזה, אבל אם היו הילדים מכוונים את המרץ שלהם והאנרגיה גם למלאכה מקטנות גם כי יזקין לא יסור ממנה, ויהיה בע"ה עובד ולומד או לומד ועובד, האם ת"ח גדול שימצא לעצמו גם פרנסה ירד ערכו אדרבה ואדרבה זהו גדול הנהנה מיגיעו כנ"ל.

המצב בימינו גרוע והפוך כי היום אלה שעובדים ולומדים, ובזמן שאפשר למלט עצמו מעבודה מקדישים לתורה ולתעודה, הם נקראים בפי הלומדים "בעלי בתים" לשון פשטות וזלזול, בו בזמן שכל הראשונים צועקים שאלו שעובדים ולומדים יחדיו עליהם נאמר גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים ועל נוהגי הדור הזה אין אני רוצה להרחיב את הדיבור, רק פשוט וברור כי אין לנו ללמוד מהנהגת הדור המשובשת, וכבר כתבתי בתחילת המאמר שגם אני כמאמר הרמב"ם ז"ל יקרני כי לפעמים אני חושב לשתוק ולהתעלם בבחינת שב ואל תעשה, אבל אני שוב חוזר בי ומחליט לדבר כי המטרה ללבן העניין עד מקום שידי הדלה מגעת. ויודע אני בבירור שעל כל כגון זה נקרא ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע

שסופו להישמע, כי מכורח המציאות שלא תהיה ברירה יצטרכו לדאוג לפרנסת התלמידי חכמים וכל מי שיטען בזה טענת "ביטול תורה", עליו יאמר לו ביטולה זהו קיומה, ועת לעשות לה' הפרו תורתך ללמוד עמה מעט מלאכה משום עת לעשות לה' כי אמירתם של חז"ל **שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון** לא השתנתה ולא תשתנה לעולם. וכל האומר אחרת ושאמירתם של חז"ל היתה רק לזמנם הוא פותח פתח לכל עניני ההלכה ואינו אלא מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, וזו האמת גם אם היא אינה נוחה וקשה לביצוע! **זו האמת לאמיתה!**

ובכל זאת כדאי להעתיק מש"כ בשו"ת חבצלת השרון (ח"ג סי' כ"ה) וז"ל והנה כ"ז כתבתי רק לישא וליתן בד"ת, אבל לענין מעשה מודיע אני לכת"ה, שלפי שהיה לי ידיעות שונות ממדינתכם ע"י אנשים הבאים משם לכאן, חוזר אנכי לגמרי מדעתי הראשונה לבקש בזה צדדי היתר, ונא מכת"ה שישמע לעצתי שלא יתן גם כת"ה ידו עם המתירים, כי אם חכמה אין בי תלי"ת זקנה יש בי, וכלל זה מסור בידי מאז ומקדם, שכל דבר שאנכי רואה שיראי השם מהנדזין בדבר ואין דעתם נוחה בזה, אף אם יהיה אצלי הלכה ברורה כשמלה אנכי בורח מזה, כי אף אם יהיה אדם בקי בכה"ת כולה לא יוכל לכוין הלכה לאמיתה, אם לא בסייעתא דשמיא, וזה האות כשאין דעת יראי ה' נוחה מזה מסתמא גם מהשמים לא יסכימו לזה, וסוד ה' ליריאי כתוב וכו' עש"ב, ולכן ומאחר שהדבר מסור לדורות יבואו, והוא דבר שיש בו השלכות על לימוד התורה ועל עולמה של תורה, אשר חלילה כל שגיאה בזה עולה זדון, לכן אין אני רוצה חלילה לתקוע את עצמי בדבר הלכה שכזה, בלא הסכמת גדולי ויראי הדור, כי היכי דלימטי שיבא מכישורא, ואמנם מחד אמרו חז"ל במקום שאין אנשים השתדל להיות איש, אבל לפעמים כשהדבר מסור דוקא לגדולים, אולי זה בבחינת מי שמך, ולא עליך המלאכה לגמור, ומצד שאין אתה בן חורין ליבטל ממנה לכן ראיתי עכ"פ חובה לעצמי ולבוראי להציע הצדדים לפני גדולי ישראל אשר קטנם עבה ממתני ולהם ההכרעה לקרב או לרחק. ועכ"פ מה שאמרו חז"ל "והעמידו תלמידים הרבה", לעשות

העמדה וקיום לתלמיד בכדי שיוכל בבוא העת להתפרנס ולחיות בכבוד, התעלמות מצרכי החיים הן ע"י ההורים והן ע"י המלמדים, בסיבת עסק התורה, ומצות והגית וכ"י הינה חסרת אחריות אע"פ שאין כל ויכוח כי שקולה מצות ת"ת כנגד כל המצוות שבתורה ולולא התורה אין העולם מתקיים, וכל העוסק בתורה לשמה כל העולם כדאי הוא לו, ואין הדברים סותרים זה לזה כפי שנתבאר באורך. ואני את דעתי כתבתי ויכריעו נא אלו שנושאים בעול האחריות לכלל הציבור. ושלוס על ישראל.

שלחתי את המאמר הנ"ל למו"ר הגאון הגדול הנאמ"ן נר"ו ראש ישיבת כסא רחמים, והעיר כדרכו בקודש מספר הערות מחכימות ששובצו בפנים. וזה מה שכתב לי בשולי הגליון: **"עברתי על הכל וישר חילך לאורייתא" עכ"ד.**

מילואים

אחרי חותמי המאמר הנ"ל ראיתי לנכון להביא עוד ממה שראיתי שהובא עוד בספרים אחרים ולא אמנע מזה כי נוכחתי שהם דברים נכונים לשלמות הענין ולרגל המלאכה אשר לפני, כי באבות דר"נ איתא (פל"ה ד"ה ר' אליעזר) מצוה לאדם שיהיו לו שתי ידות, אחת בתורה ואחת בדרך ארץ, ועיין בספה"ק ראשית חכמה (בסוף הספר), ובמנורת המאור (אנקאוה) ר"פ דרך ארץ ע"ש, וכתב בספר אורחות צדיקים (ש"ט) צריך אדם להיות ממוצע בין שתי העבודות ולייחד שעות מיוחדות לעבודת התורה ולעבודת העולם הזה, וצריך שתתחזק שתיעשה עבודת שתיהן לעולם לטוב לך ולאחריתך **ולא תהיה האחת הפסד לחברתה ע"כ.**

ומהר"ל מפראג בספר נתיבות עולם ובפירושו למשנה (אבות ב' ב') כתב כי כאשר האדם עמל בשני דברים דהיינו בדרך ארץ שהאדם עושה להנהגת גופו מה שצריך לו, ומה שהאדם עמל לשלימות נפשו שהיא התורה, ואז לא נמצא העוון, ע"כ.

ומדרגת האדם הזוכה לשלוב התורה והעבודה יחדיו, לדעת הרמב"ן (ויקרא י"ח ד') הוא מדרגת העוסק במצוות מאהבה וז"ל העוסקים במצוות מאהבה כדין וכראוי עם עסקי העולם הזה לחיים טובים כמנהג העולם ולחיי העולם הבא זכותם שלמה ע"כ, וע"ז הוסיף רבנו בחיי בפרושו (שם) שזוהי מדרגת אברהם יצחק ויעקב שעבדו מאהבה עם עסקן בעניני העולם הזה בענין זריעת האדמה עם עבודת המקנה וזולתם מן העסקים הגופניים.

והרי מפורש בירושלמי פאה (פ"א ה"א) שכל אדם מחויב שתהא לו אומנות.

וכמה נפלאים דברי מהר"י אלשקאר בפרושו לאבות (פ"א מ"י) לא תחשוב שבאדם אחד שלומד חצי יום וחצי יום במלאכה, שאין שכר חצי היום של המלאכה כשכר חצי היום של הלימוד, על כן בא לומר **שהקורא שעה אחת ביום ונהנה מיגיעו הוא יותר ממי שקורא כל היום כולו ואינו עושה שום מלאכה כדי לקיים את התורה**, כי כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וכו' ע"ש.

מאמר מתוך הספר "אבן ספיר"

חלק חדרי תימן על שילוב תורה ופרנסה במציאות החיים בתימן בשנת תרכ"ד

העיר המצערה הזאת (גירואה שבתימן) לה רב גדול [בארצות האלה יקראו להרב מארי] הוא המורה הוא הדיין והדורש, הוא השוחט והבודק, גם חזן ושמש, ומכל אלה אין מחיית נפשו לשליש ולרביע גם במצער צרכי חייהם ופרנסתם. על כן המארי מסובל תחת עול המלאכה והעבודה אם נקלה ואם נכבד. הרב הזה מארי יוסף בן סעדי [סעדיה] יצ"ו מלא תורה יראה וחכמה ורוח דעת. בקי במקרא וביאוריו עד להפליא. בקי בתלמוד וברמב"ם ועוד אחרונים כאחד המורים הגדולים בארצותינו וידיו רב לו בחכמת הקבלה בשנון גדול הזוהר וכתבי האריז"ל למודים על לשונו בעליל כל עלה ועמוד וכח זכרונו רב מאד וחובר חבורים בקבלה ומפליא לעשות גם בקבלה מעשית ואצטגנינות כמעשה הראשונים, ויד לו גם בסגולות ורפואות וקמיעות וגורלות [כי יודע גם בכתב ערב] ויצא שמו בכל הארץ וגדול גם בעיני השרים ועבדי המלך. ועל כל אלה גדלה ענוותנותו ואהבת בני אדם. עם פנים שוחקות מדברותיו נאווה בחלק שפתיו ומליצות אמריו ודברי תורה וחכמה נוצצים בכל דבריו והוא כבן ארבעים שנה. מהלכו מנהגו ומלבושיו כמנהג המדינה וזר הרואהו יחשבהו לאיכר או רועה צאן. אבל מלאכתו תטה עליו חן ונזר כבוד תעטרנהו. הוא חרש ברזל לעשות כלי נשק אתים מחרשתים מקבות קרדומות מגרפות כל כלי האיכרים [מנעולי ברזל וחרושת המעשה אין בארץ] לו חנות אצל ביתו בחור ההר כמו מערה. לו שם פחם כרים ומפוח. אביו הזקן ר' סעיד נ"י ואחיו הקטון ממנו גם המה חכמים ויודעים את התורה וביחוד זוהר וקבלה, עוזרים עמו במלאכתו. הוא יושב על האבנים מחזיק הברזל או העשת להבעיר באש ואביו עומד על המפוח [הוא נאד מעור עז] ואחיו עומד להכות במקבת על הסדן. גם בעשותם בעבודה הקשה הזאת מצאתים נדברים יחד בדברי תורה חכמה ומוסר. ופה בחנות יורה ידין ויועץ בכל דברי הקהילה. בפנות היום יקח כלי המלאכה בטנא על כתפו ויעלם אל ביתו הסמוכה כי אין משמר ונצור למו תוך החנות

הזאת. וילכן לביהכ"נ לתפילת המנחה וערבית והלימוד כמנהגם אחרי התפילה. גם בלילה בביתו לא ישכב לבו והיה לו הלילה למשמרת התורה והחכמה. מעמל נפשו יראה טוב גם בחיי עוה"ז. הוא יושב בחומת ביתו עם כמה חדרים מוצעים תחתים ושנים מלאים כל טוב ספרים רבים ויקרים לאוכל הנפש ולכל צרכי הגוף חטים ושעורים כוסמין ודוחן פולים ועדשים צמוקים ויין דבש וחמאה [שימנה] קאהווא אגוזים ושקדים אין מחסור דבר לצרכי האדם. לו שלש נשים אבל בנים רבים אין לו זולת בן יחיד מאשתו השלישית ונקרא שמו יוסף [זאת מנהגם לסגולה מי אשר לא יקיימו בניו רח"ל יקראו לבנו בחייו כשמו וזכור הדבר כי נצרך!] עושות בכל מלאכת הבית. טוחנות אופות מבשלות מביאות עצים מלקטות מהשדה ממלאות מים מהמעיינות אשר למטה בבקעה או בהר השני כובסות רוחצות מנקות ומלבנות אף מחזקות בדקי הבית קירותיהם ורהיטיהם וכל צרכי חיי נפשות בטהרה נקיות וקדושה. לזאת קראתי טוב תורה עם דרך ארץ. אשריהם בעוה"ז ובעוה"ב.

(ר' יעקב ספיר / אבן ספיר ח"א בחדרי תימן דף נ' ע"ב)

רשימה מרתקת של חכמי תימן גדוליהם ורבניהם ומשלח ידם משנת תרכ"ד כפי שהוזכרה בספר אבן ספיר

להלן הרשימה לפי עריהם ולפי מקצועותיהם ושמותיהם:

בעיר "גירואה", הרב מארי יוסף בן סעדי, חרש ברזל, דף נ ע"ב, הרב מארי סלימאן אל תעיזי, צורף כסף, דף נא ע"א

"חאראז", הרב מארי יחיא חבה, מוכר בחנות, דף ס"ו ע"ב

"מוצמאר", הרב מארי יוסף יהושע, תופר נעלים, דף ס"ט ע"ב

"יאפיד", הרב מארי סלימאן אל עמראני, רוכל, דף ע"ג ע"א

"צנעא", הרב מארי אהרן בן ר' יחיא, סוחר, הרב מארי יוסף שעטאל, חרש ברזל, הרב מארי שמואל אל ערוסי, סוחר ואורג, דף ע"ז ע"ב

"כאכאבאן", הרב מארי יחיא אל בדיחי, צורף כסף, דף פ"ז ע"ב

"עמראן", הרב מארי סלימאן אל תינעמי, סוחר, דף ק"ב ע"ב

"שודא", הרב מארי סאלם, חייט, דף ק"ד ע"א

"כוחלאן", הרב מארי יוסף, חייט, דף ק"ד ע"ב

"חאגיי", הרב מארי סאלם בן יחיא, סוחר ועושה טבק, דף ק"ה ע"א

"צנעא", הרב מארי יחיא כהן, סופר, דף ק"ו ע"ב

"תינעם", הרב מארי סלימאן ספירה ואחיו, סוחר אגוזים, דף ק"ז ע"ב

דרוש שחיבר מרן הגאון האדיר ריש גלותא דבבל רשכבה"ג רבי יוסף חיים זצוק"ל, ויש בו כמה השקפות נכונות בענייני למוד בכלל בשבח למודי חול עם למודי קודש. מתוך ספר אמרי בינה – דרוש ב' לחנוך מדרש ת"ת

דרוש ב שדרשתי בחנוך מדרש תלמוד תורה הנקרא על שם אהרן צאלח פה עירנו בג'דאד יע"א

שנינו במשנה דאבות רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון. ויש לדקדק איך יתלה הגדול בקטן, והול"ל יפה דרך ארץ עם תלמוד תורה, ודקדוק זה יתיישב במאמר אחר דמצינו לרז"ל בתנא דבי אליהו שאמרו דרך ארץ קדמה לתורה ע"ש. על כן אמר רבן גמליאל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שתלה המאוחר במוקדם כי דרך ארץ קדמה לתורה בנתינתה לתחתונים. ברם מאמר זה עצמו שאמרו דרך ארץ קדמה לתורה, צריך ביאור, היכן מצינו שציוה השי"ת לאדם על דרך ארץ כדי שתאמר דרך ארץ קדמה לתורה. ונראה הכונה כי מצינו דמצוה ראשונה שצוה אותה תחילה לאדם הראשון קודם ז' מצוות, וכתב אותה הקב"ה בתורה קודם כל דברי התורה ומצוותיה, היא מצות פריה ורביה דכתיב בפרשת בראשית ביום שנברא בו אדה"ר ויברך אותם אלוהים ויאמר להם אלוהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ודרשו רז"ל מזה, האיש מצווה על פריה ורביה ולא האשה, דכתיב וכבשה בלא וא"ו והיינו שמום דאיש דרכו לכבוש ואין האשה דרכה לכבוש. והנה נודע כי תשמיש ופריה ורביה נקרא בשם דרך ארץ, וכמ"ש דרך גבר בעלמה, ובזה מובן שפיר מ"ש רז"ל דרך ארץ קדמה לתורה, כלומר דרך ארץ שהיא מצות פריה ורביה קדמה לכל מצוות שבתורה, ונכתבה בתורה קודם כל דברי תורה.

אך עדיין צריך לנו לדעת למה עשה השי"ת כך להקדים מצוה זו של דרך ארץ קודם התורה כולה, ונ"ל בס"ד שהקדים מצוה זו לתורה כדי ללמדנו בזה דבר יקר, והוא דאינו די לאדם ללמוד זוקא, אלא צריך לעשות פרי מלימודו דהיינו שיקיים ויעשה כאשר לומד, דאם לומד ואינו מקיים מאי אהני הלימוד שלו, וכמ"ש התנא אין המדרש עיקר אלא המעשה, והרי זה

דומה לנושא אישה עקרה שאין מוליד בנים, מאי אהני נשואין שלו בלא פירות, והלא אין אשה אלא לבנים, וכתוב כי האדם עץ השדה, ואין נוטעין עץ אלא בשביל פירותיו, וכן הוא בלימוד התורה אין יגיעים בחלק הלימוד אלא לעשות ממנו פירות שהוא חלק המעשה. ולכן אמר השי"ת מצות פריה ורביה הנקראת דרך ארץ בראשית התורה ללמדנו בזה דבר יקר, והוא לומר, כמו איש ואשה שזכו להזדווג יחד אין תכלית הכונה של זיווגם אלא בעבור להוליד בנים שהם הפירות של מצות דרך ארץ, כן לימוד התורה צריך שיצא ממנו תולדות שהם מצות מעשיות והן הן פירות של הלימוד.

ולזה אמרו בגמרא דיבמות דף ס"ג בן עזאי אומר כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים שנאמר שופך דם האדם באדם וכתוב בתריה ואתם פרו ורבו, אמרו לו לבן עזאי אתה נאה דורש ואין נאה מקיים, אמר להם ומה אעשה נפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים, וקשה מה תשובה זו, וכי היתכן להיות אדם יושב ועוסק בתורה ויאמרו לו תקום לברך על הלולב ביום אי של סוכות שהוא נמצא בבית פי שיאמר להם נפשי חשקה בתורה ללמוד עתה, אפשר למצות לולב שתתקיים על ידי אחרים, הא ודאי דבר זה לא ניתן להאמר, וא"כ איך השיב בן עזאי דבר זה, אמנם נראה כונתו לומר נפשי חשקה בתורה יותר מדאי, ומרוב חשק שהיה לו בה שיגע בלימודו ימים ולילות ולא נתן מרגוע לעצמו מחמת כן נתקרב דם הטבעי שלו וכשלה ממנו תאות התשמיש לגמרי, ונעשה עקר כאדם סריס שאינו מזריע ואינו מוליד, ולמאי נ"מ אשא אשה כיון דאין אשה אלא לבנים ואפשר לעולם שתתקיים בו מצות פו"ר ע"י אחרים שיולידו.

וז"ש התנא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ כלומר יפה הלימוד שילמוד האדם בתורה להשוותו עם דרך ארץ שהוא תשמיש של פו"ר הנקרא דרך ארץ כאמור לעיל, דהיינו כמו שזה הדרך ארץ עושין אותו בשביל להוליד ולעשות פרי, כן התלמוד תורה שילמוד האדם יהיה להוליד מצוות מעשיות ולא סגי בלימוד לחוד.

ובאופן אחר נ"ל בס"ד מאמר התנא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, והוא ע"פ מ"ש בדרושים **דהמלאכה ומשא ומתן שאדם מתפרנס על ידם נקראים בשם דרך ארץ**, והתנא בא לחייב את האדם להתנהג בתלמוד תורה והענפים שלה שהם **לימוד לשון הקודש ודקדוק שלו וכתובה וחשבון**, יהיה לכל לימוד של התורה וענפיה הנז' עת בפני עצמו ומלמד בפ"ע שלא יערבבו הלימודים של התורה וענפיה זב"ז שלא יתבלבלו, וגם לכל מין לימוד מהלימודים האלה יתנו לו זמן שיעור הראוי לפי פשוט ואיכותו.

ועוד ג"כ ישגו שהלימודים יהיו בסדר יפה ומתוקן, דהיינו יש מין לימוד שהוא קשה באיכות שלו ויש קל ויש בינוני, וכאשר ילכו הילדים מחיל אל חיל במיני הלימודים של התורה וענפיה הנז' לקום מלפני זה המלמד ולישב לפני מלמד אחר ללמוד לימוד אחר לא יהיו הלימודים הקשים סמוכים זל"ז, אלא יהיה למוד קל אחר לימוד חמור כי בודאי שכל הנער יטרח מאוד בלימוד הקשה והחמור, ואם יטריחנו עוד בלימוד חמור יתבלבל, אך בסדר זה יהיה לו הנפשה והדברים מתיישבים על לבו וישיגם, וגם יתנו להם בשעות היום בנתיים שעה של בטלה כדי שינוחו בה, וכאשר אמר יעקב וריוח תשימו בין עדר ובין עדר, גם עוד לא ירבו על הנערים במיני לימודים רבים שבזה יתבלבלו ויאבדו הכל מידם כאדם שאוחז בעשרה רימונים דודאי יפלו כולם.

ועניינים אלו שיתנהגו עם הילדים בלימודים של התורה וענפיה ילמד האדם אותם מהנהגת האדם **במלאכה ומשא ומתן** וכיוצא הנקראים בשם **דרך ארץ**, שאין דרכם של בני האדם להעמיס עליהם משא כבד כל היום כולו בלתי היות להם עת מנוחה בנתיים, דאל"כ לא יתקיים בעמלו, גם אין דרכם לאחוז כמה מלאכות בבת אחת דאם יעשו כן יאבדו הכל מידם. גם לא יכניסו עסק בתוך עסק ומלאכה בתוך מלאכה אלא יאחזו בכל דבר בפני עצמו. ומן הנהגת בני אדם בדרך ארץ שהוא המלאכה ועסקים של משא ומתן ילמוד האדם להתנהג בלימודים של התורה וענפיה, וכן עוד כמו שהאדם נזהר שלא לעסוק במלאכה שהיא כבדה ממנו דאפשר שלא תעלה בידו ויאבד כחו וזמנו בחינם, וכן לא יכניס עצמו במקח של סחורה

גדולה שאפשר שיפסיד בה ויעלה הפסדו רב מאוד, כן יתנהגו בלימודים של התורה וענפיה שלא יעמיסו על הילדים לימודים אשר אין דעתם סובלת אותם, ואז יסבבו לה שגם הלימודים הקלים יתאבדו מידם.

באופן שצריך ללמוד ממנהג דרך ארץ כמה דברים למנהג האדם בלימוד התורה וענפיה, ולז"א בגמרא דברכות דף ל"ה ואספת דגנך נהוג בהם מנהג דרך ארץ, ופירש רש"י ז"ל הנהג בהם עם דברי תורה דרך ארץ, וקשה לפירושו הו"ל נהוג עמהם, מאי בהם, ולפי דברינו ניחא שרמו התנא לפי דרכו לך המנהג שאתה נוהג בדרך ארץ נהוג אותו בדברי תורה בלימוד שלה, ע"ד שאמרנו.

ובזה יובן הכתוב במשלי חנוך לנער ע"פ דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. פירוש תחנכנו בלימוד התורה וענפיה על פי דרכו זו הנהגת עוה"ז שהיא דרכו, כי עוה"ז נקראת בשם דרך כמ"ש הרב עוללות אפרים ז"ל, שתהיה הנהגתו בלימוד הורה וענפיה כמו הנהגת דרכו שהיא עוה"ז הנקראת דרך. ואמר חנוך לנער ולא אמר חנוך לאדם על פי דרכו, ללמדנו שהחינוך בלימודים יהיה לנער שאין לו אשה ובנים עדיין. דזה נקרא נער אע"פ שהוא בן עשרים שנה ויותר שלכן קרא אברהם את יצחק נער, דכתיב ואני והנער נלכה עד כה, וכן המלאך קראו נער דכתיב אל תשלח ידך אל הנער אע"פ שהיה בן ל"ז שנה, היינו מפני שעדיין לא נשא אשה, וכן כאן נקיט נער שאין לו אשה ובנים ודעתו צלולה דאז החינוך שתעשה לו עושה פועל בתועלת שלו, וכל מה שילמוד יקלוט אותו במהרה וגם לא יהא נשכח מאתו.

ועוד נ"ל בס"ד לפרש הכתוב דקאמר חנוך לנער על פי דרכו, ולא אמר חנוך לנער בדרכו, ומה זה אומרו על פי דרכו והיינו כי האדם אע"פ שגם אם יהיה בן שלושים שנה נקרא נער אם עדיין לא נשא, וכאשר אמרנו, עכ"ז לעניין חנוכו בלימוד המשכולות וביראה ומוסר ודרך ארץ, קשה לחנכו בהם בהיותו בן י"ג שנה ומעלה, יען כי האדם כאשר יעמוד על דעתו רואה כמה דרכים פתוחים לפניו הן בענייני הטוב הן בענייני הרע ואם הוא בוחר בדרך אחת לפי דעתו והלך בו אע"פ שדרך זה הוא רע ומר ועקלקלות קשה לו לעזוב זה הדרך ולחזור לאחור, ולא תוכל אתה

להעתיקו מזה הדרך ולהוליכו בדרך אחרת בנקל אחר שכבר בחר לפי דעתו ונכנס והלך ודרך בו, אבל אם עודנו קטן בשנים שהוא פחות מעשרה שנים או פחות מן שתים עשרה שנים עדיין אין לו דעת שלם לבחור על פי דעתו דרך לילך בו בתמידות ויחליט הליכתו בו, אלא יהיה מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, פעם הולך בזה פעם הולך באחר, פעם תמצאהו צדיק, פעם רשע, פעם בינוני, באופן שאינו מחזיק בדרך ומחליט לעצמו ללכת בו לארכו ולרחבו, ואז בזמן הזה נחשב תמיד עומד בתחילת הדרך שאינו נכנס בשום דרך כניסה תמידית וחלוטה, ואז אותו זמן תוכל אתה להטותו ולמשכו לדרך הטוב, ותוכל למשוך לבו לחנכו בלימוד המושכלות וחכמה ויראת שמים, שיהיה הולך בדרך ישרה וטובה ויחזיק בה כל ימיו ולא יסור ממנה.

וז"ש חנוך לנער להדריכו בדרך ישרה וטובה בדברי חכמה ויראה וענייני המשכלות אשר תלמדהו ותנהגהו בזמן שהוא עומד על פי דרכו, דהיינו בתחילת הדרך וראשיתו שלא נכנס בקרבו והחזיק בו דאז בנקל תוכל אתה להעתיקו מדרך זה ולהטותו להוליכו בדרך אחרת הישרה והטובה, דאז גם כי יזקין לא יסור ממנה, מזאת הדרך אשר הכנסתה אותו בתוכה והחזיק בה.

ועל כן זמן הראוי להכניס הילדים לבית המדרש ללמדם תורה וענפיה על ידי מלמדים הראויים וחשובים, וגם לימוד דרך ארץ שהוא שאר עניינים חיצוניים אשר נזכיר אותם עתה הוא מן זמן היות הילד בן ז' שנים עד שנת השלש עשרה, אבל אחר היותו בן י"ג שנה אם יעשה לו התחלה בלימודים אלו קשה לקבל אם לא יהיה לו חשק רב ועצום בלבבו ורצון גדול להתלמד לימודים אלו.

ובאופן אחר נראה לפרש בס"ד הפסוק חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. כי הנה נראה שיש פתחון פה לילד לומר לאביו המניחו בבית הספר כל היום כולו, ואינו מניחו לאבד שעות לבטלה, יאמר לאביו אתה אדם ואני אדם הנה אתה יוצא לשוק כל היום בשביל עסקים שלך שאתה נהנה מהם ואם נזדמן שעות שתים ושלוש שאין לך עסק בהם אתה בטל בהם ומטייל, ואין אתה לומד בהם תהילים או גמרא או ספר אחר

ואין אתה עושה קבע לעצמך בלימוד תורה, כי אם לימוד ספר חק ישראל או מעט מזמורי תהילים בשחרית, ולמה עלי תשים משא כבד שתעצרני בבית המדרש בשביל לימוד תורה כל היום.

הנה לטענת הילד הזה יש להשיב לו תשובה לשכך דעתו, והוא משל לחבורה של בני אדם שיצאו מעיר קושטא ללכת דרך יבשה וצריך שומרים הנושאים כלי זיין ללוותם בכל הדרך אשר ילכו בה עד שיגיעו לעיר בגדאד, ופסקו לשומרים ההם שכר טרחם מאה דינרים של זהב, וחבורה זו שיצאו מן עיר קושטא היו ט"ו אנשים, אך חמישה מהם הולכים לעיר דייאר בכר, וחמישה מהם הולכים לעיר אשור, וחמישה מהם הולכים לעיר בגדאד, כי עיר אשור ועיר דייאר בכר הם במשך הדרך הזה שיש מעיר קושטא עד עיר בגדאד. ובעת שיצאו מעיר קושטא עמד הגדול שבהם ועשה חלוקה בעבור שכר השומרים שפסקו עמהם במאה דינר זהב דההולכים לעיר דייאר בכר יתנו מן המאה דינר עשרים דינר, וחמישה אנשים ההולכים לעיר אשור יתנו שלושים דינר, וחמישה אנשים ההולכים לעיר בגדאד יתנו חמישים דינר. ויען אחד מן החבורה ההיא ויאמר לזה למה עשית חלוקה זו הלא בדין שנהיה כולנו שוין שכל אחד יתן שבעה דינרים חסר רביע, כי אנחנו ט"ו אנשים. ויאמר זה הגדול שעשה החלוקה לזה המערער לא דברת נכונה בזה, ואני עשיתי החלוקה כדין וכהלכה, ואין שורת הדין והיושר מחייבת לתת לכולם בשוה, יען כי החמישה ההולכים לעיר דייאר בכר מה להם ליתן שכירות בעד שמירת הדרך שיש מעירם עד עיר בגדאד, והחמישה ההולכים לאשור מה להם ליתן שכר בעד שמירת הדרך מעיר אשור לעיר בגדאד, על כן מוכרח להעמיס השכר על ההולכים לבגדאד יותר מן ההולכים לעיר דייאר בכר ואשור, ועל ההולכים לאשור יותר מן ההולכים לדייאר בכר.

כן העניין כאן בדברים אשר בין הילד ובין אביו, כי לימוד התורה הוא לשמירה לאדם בהיותו בעוה"ז ככתוב על דברי התורה בשכבך תשמור עליך, והאב שהוא עומד בשליש ימיו או בחצי ימיו או ברוב ימיו אין צריך לו שומרין על שנים הרבה, לכך יסתפק בלימוד מועט, משא"כ הילד שהוא

עודנו רך, שיש לפניו דרך ארוכה ויש לו בעולם שנים מרובים צריך להרבות בלימוד התורה כפי שיעור ריבוי השנים שצריך לו שמירה בהם. ובזה יובן חנוך לנער על פי דרכו, דהיינו תחנכו בלימוד התורה להעמיס עליו לימוד הרבה לפי דרכו, כלומר כפי שיעור הדרך שיש לו בעוה"ז, כי עודנו קטן שיש לו שנים מרובים בדרך הזה של עוה"ז, אשר מוכן לפניו ללכת בו, ולכך צריך להרבות בלימוד תורה וענפיה, ויש תקוה כיון שהרגלת אותו להרבות בלימוד התורה ההרגל נעשה טבע, דגם כי יזקין שנשאר לו דרך קצרה בעוה"ז שאין לו עוד שנים מרובים ג"כ לא יסור ממנה, כלומר מן ההנהגה וההרגל שהרגלת אותו להרבות בלימוד התורה, שגם בזקנתו יהיה אוהב להרבות בלימוד התורה ולעסוק בה תמיד.

כן הענין כאן בדברים אשר בין הילד ובין אביו, כי לימוד התורה הוא לשמירה לאדם בהיותו בעוה"ז ככתוב על דברי תורה בשכבך תשמור עליך, והאב שהוא עומד בשליש ימיו או בחצי ימיו או ברוב ימיו אין צריך לו שומרין על שנים הרבה, לכך יסתפק בלימוד מועט, משא"כ הילד שהוא עודנו רך, שיש לפניו דרך ארוכה ויש לו בעולם שנים מרובים צריך להרבות בלימוד התורה כפי שיעור ריבוי השנים שצריך לו שמירה בהם.

ובזה יובן חנוך לנער על פי דרכו, דהיינו תחנכו בלימוד התורה להעמיס עליו לימוד הרבה לפי דרכו, כלומר כפי שיעור הדרך שיש לו בעוה"ז, כי עודנו קטן שיש לו שנים מרובים בדרך הזה של עוה"ז, אשר מוכן לפניו ללכת בו, ולכך צריך להרבות בלימוד תורה וענפיה, ויש תקוה כיון שהרגלת אותו להרבות בלימוד התורה ההרגל נעשה טבע, דגם כי יזקין שנשאר לו דרך קצרה בעוה"ז שאין לו עוד שנים מרובים ג"כ לא יסור ממנה, כלומר מן ההנהגה וההרגל שהרגלת אותו להרבות בלימוד התורה, שגם בזקנתו יהיה אוהב להרבות בלימוד התורה ולעסוק בה תמיד.

ועוד נ"ל בס"ד בכוונת הכתוב שאמר חנוך לנער על פי דרכו שבא שלמה הע"ה ללמדנו בזה, שאין לו לאדם לפסול כל מיני לימוד הצריך לתיקון העולם ולשלימות האדם אע"פ שנראה שהוא מדברים הגשמיים, והוא כי הרמב"ם ז"ל קרא למיני הלימודים שלשה שמות הא' מצוה והב' מותר והג' מאוס, והיינו לימוד התורה נקרא בשם מצוה, **ולימוד כתיבה וחשבון**

ולשון נקרא בשם מותר, ולמה נקרא בשם זה, לומר לך אל תאמר בשעה זו שאני לומד כתיבה וחשבון יותר טוב שאלמוד בה בדברי תורה, ולמה אאבד הזמן בלימוד כתיבה וחשבון, ולכן קרא ללמוד זה בשם מותר, כלומר מותר לך לעסוק באיזה שעות מן היום בלימוד זה, מפני כי למודים אלו הם ישובו של עולם, ואמרו חז"ל על דברי תורה הנהג בהם מנהג דרך ארץ, ולכך אלו נחשבים ענפים לתורה, ולימוד הגי' שקראו הרמב"ם ז"ל בשם מאוס הוא לימוד פלסופיית השקרנית המביאה לאדם לידי כפרנות ומעבירתו על דת.

והנה לכאורה יחשוב האדם דחלק זה הנקרא מותר בו, אינו אלא כתיבה וחשבונות בלבד, ואינו כן אלא יש עוד מיני לימוד הצריך לאדם הרבה, דהיינו יש צורך לידע האדם קצת מן **חכמת הטבע**, והיינו שידע מה ענין הברקים ומה ענין הרעמים, ומה ענין הקשת ומה ענין הרעש ומה ענין העננים והמטר, וכיוצא בזה מן הבריאה שברא הבורא יתברך בעולם אשר יש בהם עניינים שאנחנו מברכים להשי"ת עליהם ואומרים ברוך שכוחו וגבורתו מלא עולם.

ועוד יש צורך גדול לאדם בלימוד ידיעת **גיאוגרפיה**, כי הלא מצינו בדברי רז"ל בגמרא דחגיגה דף י"ב תניא רבי יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעין מה הם רואות, עומדות ואינן יודעין על מה הם עומדות ע"ש. נמצא גם ידיעה של תכונת הארץ חייב האדם לידע ולהבין בה, ועל המושללים מידיעה זו קרי עלייהו רבי יוסי אוי, באומרו אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעין מה הם רואות וכו'. נמצינו למדין מזה **שידיעות האלה וכיוצא בהן צריך האדם לשום לבו עליהם לידע אותם.**

ובאמת בלא"ה השכל יחייב בזה, דאיך ישמע קול רעמים ורואה ברקים ואינו יודע מה הם, ואיך יראה רעשים ועננים הולכים ובאים ומטר ניתך ארצה ואיני יודע עניינם מה הוא ואיך נעשים. גם איך הוא עומד בעיר בגדאד ואינו יודע ארץ ישראל היכן היא, ואינדיא היכן היא ואירופא היכן היא אם לפניו או לאחוריו אם לימינו או לשמאלו, ובודאי **אדם שהוא חסר מידיעות אלו ניכר גנותו וחסרונו גם בעיני עצמו**, ואם יהיו כל אישי

ישראל שלמים בידיעות אלו יגדל כבודם בעיני כל בריה, והכל יאמרו עליהם עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

אמרו בגמרא דגיטין מעשה באשמדאי מלך השדים שהיה מהלך עמו בניהו בן יהוידע ע"ה, וראה אחד יושב וקוסם לגלות דבר אחד שנעלם ונסתר עניינו. וצחק אשמדאי על זה, א"ל בנייהו ע"ה למה צחקת ויענהו הלא זה הקוסם יש תחתיו אוצר גנוז בקרקע ואם הוא יודע לגלות נסתרות יקסום וידע מה שיש תחתיו. כן האדם יש מי שרוצה ומשתוקק ללמוד מה שיש בשמים ממעל, והוא את הארץ מתחת היושב עליה אינו יודע תכונתה ומושבה ומצבה, ומה שיש עליה ומה שנעשה בה לנגד עיניו. על כן **ודאי גם השכל מחייב שיש צורך בלימוד ידיעות אלו** כאשר דברנו.

והנה מלבד מאמר התנא רבי יוסי אשר זכרנו שהוא מודיענו שחייב האדם בלימוד דברים אלו, ולא יאמר טוב לי שאעסוק בתורה ולא אעביר הזמן בלימודים וידיעות אלו, הנה עוד יש הוכחה גדולה הסותרת טענה הזאת הנזכרת, והוא כי מצינו למארי דתלמודא הוא מר שמואל ע"ה שטרח ויגע להעמיק **בחכמת התכונה** למאד עד שמצינו לו שאמר נהירין לי שבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעא וכמ"ש בגמרא. ואם כל כך היה בקי בחכמת התכונה צריך אתה לשער בדעתך כמה זמן היה צריך לי להעביר בלימוד חכמה זו שהיא עמוקה וגדולה מאד. ואם בשביל ידיעת העיבור מה צורך לו להעמיק בחכמה זו להיות בקי בשבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעא, אלא ודאי יש חיוב לאדם להשכיל ולהבין גם בשאר חכמות שהם חוץ מחכמת התורה.

עוד מצינו לרבינו מהרח"ו ז"ל שחיבר ספר רב האיכות בחכמת התכונה ונדפס בעה"ק ירושלים תובב"א, והקורא בו ידע כמה העמיק רבינו מוהרח"ו ז"ל בחכמה זו וכמה טרח בה. ובודאי העביר זמן הרבה בלימודה, ובודאי היה צריך לו זמן הרבה בחבור הספר וסדורו, ולמה אבד זמן ח"ו בזה והיה לו לעסוק בתורה בזמן שעסק בזה, אלא ודאי מוכרח לומר דלימוד חכמות אלו וכיוצא בהם הם חיוב על האדם.

וכבר נודע מה שהעיר הגאון חיד"א ז"ל בשם הגדולים על רבינו הרמ"א ז"ל בעל ההגהה בש"ע שהיה בקי בכמה חכמות מלבד חכמת התורה,

והנה בודאי החכמות שלמד היה צריך להם זמן הרבה ללמדם, ואפילו חכם גדול לא יוכל לשתותם כשותה קיתון מים מן הנהר.

לך נא ראה מ"ש הגאון רבינו חיד"א ז"ל בספרו מדבר קדמות דף פ"ה ע"ב שמנה שם ט"ו חכמות בשם מנחת קנאות, ובחכמה הראשונה כתב שיהיה בקי בכ"ד ספרים עם הנקודות והטעמים ערוכים בכל ושמורים, לועז אותם ללועזים, ואת האמים בשוה קריתים ואת הזוזים עד שיבדקו אותו בכל אלה וימצא בדוק ועל צבאם חכמת הדקדוק עכ"ל. עוד כתב שם בדף פ"ו ע"ב וז"ל, וידעתי נאמנה בבירור גמור שרבינו מוהר"ח ז"ל היה בקי בחכמות הנז' וכו' ובכלל חכמת השיעור היא חכמת צורת הארץ הנקראת גיאוגרפיה, ומלבד ספריהם הדפיסו בכמה לשונות צורת ד' חלקי העולם והים עכ"ל.

ולז"א חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה, כלומר אל תאמר אעמיס משא כבד על הנער ללמדו תורה בלבד ימים ולילות, ולא אלמדנו כתיבה ולשון הקודש ודקדוק וחשבון וידיעות הטבע וענייני העולם כמו גיאוגרפיה וכיוצא בה כדי שלא יתאבד הזמן בלימודים אלו ולא ילמד אלא תורה גמורה ושלימה בלבד. לא כן תעשה, אלא חנוך לנער גם על פי דרכו דהיינו השייכים לעוה"ז שנקרא בשם דרך כאמור לעיל, כי אע"פ שעיקר החנוך צריך להיות בלימוד התורה הנה תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך.

ברם צריך אתה להתבונן בלימודים אשר תלמדם לנער שיהיו ע"פ סדרים נכונים ומתוקנים שיתקיימו בידו, באופן שגם כי יזקין לא יסור ממנה, שלא ישתכחו ממנו, שאם לא יהיו ע"פ סדרים נכונים ומתוקנים ודאי יאבדו הכל מידו ויהיה מכניס בזו ומוציא בזו.

ובזה יובן בס"ד מאמר הגמרא בבא קמא דף ס"ו, יתיב רב אמי ורב אסי קמיה דרבי יצחק נפחא מר אמר ליה לימא מר שמעתתא, ומר אמר ליה לימא מר אגדתא פתח לומר אגדתא ולא שביק מר פתח לומר שמעתתא ולא שביק מר אמר להם אמשול לכס משל לאדם שיש לי שתי נשים אחת ילדה ואחת זקנה, הילדה מלקטת לו שערות לבנות, והזקנה מלקטת לו שחורות נמצא קרח מכאן ומכאן. אמר להם אימא לכו מלתא דשווייא

לתרווייכו ע"ש. ונראה הכוונה מר רצה שילמדם שמעתתא שהם הלכות גדולות ותלמוד גדול בטעמי המשרות והברייתות, ומר רצה אגדה כי היה רבי יצחק שלם בחכמות שבעולם הן חכמת הטבע הן חכמת ההנדסה הן חכמת הנתוח הן תכמת התכונה, הן חכמת טבע הנבראים דומם וצומח, והחי הן חכמת גיאוגרפיה וכיוצא, וכל אלו החכמות כיון שאינם בדברי תורה נקראים בשם אגדה, וזה החכם רצה שילמוד חכמות אלו מן רבי יצחק, כי לא נמצא חכם כמוהו בקי כמוהו, והוה בעי רבי יצחק לומר אגדה דהיינו ללמדם בחכמות אלו הנקראים בשם אגדה ולא שביק מר הוא חבירו שרוצה ללמוד שמעתתא בלבד ולא יעביר הזמן בלימוד חכמות אלו, ונטה רבי יצחק לעשות כרצון החכם הזה לומר שמעתתא, ולא שביק מר הוא החבר שלו שרוצה שילמדם חכמות אלו, מפני שלא נמצא חכם אחר בקי בכל אלו החכמות כמו ר"י, ולעת עתה שהם מצויים לפניו והוא מצוי אצלם העת מוכשרת ללימוד חכמות אלו. ועל זה אמר להם המשל לאחד שיש לו שתי נשים וכו', ואת הרוצה בשמעתתא המשילו לאשה זקנה ואת הרוצה אגדה שהם החכמות הנז' המשילו לאשה ילדה וכן נמי המשיל השמעתתא לשערות לבנות והחכמות לשערות שחורות, וכונתו לומר להם, העיכוב שאתם מעכבים אותי שכל אחד רוצה ממני ללמד כרצונו אתם מאבדים הזמן שאין אני אומר לא שמעתתא ולא אגדה, ונמצאתם קרחים מזה הלימוד ומזה הלימוד כאמור במשל. אמנם זאת אעשה לכם לחלק שעות היום ללימוד זה וללימוד זה, כמאמר החכם אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך, ואמינא בכל יומא ויומא מלתא דשוויא לתרווייכו ר"ל אומר מלתא בחלוקה של שעות היום לחלקים שתהיה דעת שניכם שוה בהם, ולפי שעה א"ל דבר שיש בו שמעתתא ויש בו אגדה.

ובזה יובן בס"ד מ"ש בפרשת ואתחנן ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. וצריך להכין מה היא ענין חכמתכם, ומה הוא ענין בינתכם דפלגינהו לתרי מילי, וכן אומר עם חכם ונבין תרתי. ונראה הענין הוא כי אנחנו רואין שיש ללמוד מדברי תורתנו הקדושה ומענינים הכתובים בה כמה וכמה דברים עד אין חקר שאין נוגעים לענין הדת, אלא

הם דברים חיצוניים ומילי דעלמא וכאשר מצינו במדרש רבה פרשת בראשית וז"ל, פילוסוף אחד בקש לידע לכמה הנחש מוליד, כיון שראה אותם מתעסקין זע"ז נטלן ונתנן בחבית והיה מספיק להם מזונות עד שילדו. כיון שעלו הזקנים לרומי שאלו את רבן גמליאל ואמרו לו לכמה הנחש מוליד ולא היה יכול להשיבו ונתכרכמו פניו. פגע בו רבי יהושע וראה פניו חולניות, אמר למה פניך חולניות אי"ל שאלה אחת נשאלתי ולא יכולתי להשיבו אי"ל מה היא, אמר לו לכמה נחש מוליד, אי"ל לשבע שנים, אי"ל מנין לך, אי"ל הכלב חיה טמאה ומוליד לחמשים יום, ובהמה גסה טמאה יולדת ליי"ב חודש, וכתוב ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, וכשם שהבהמה ארורה מן החיה שבעה, כך הנחש ארור מן הבהמה שבעה. כמפני רמשא סליק ואמר ליה, התחיל מטיח ראשו לכותל, אמר כל מה שעמלתי שבע שנים בא זה והושיט לי בקנה אחד ע"כ. גם מדין הטבילה של הכלים, דארז"ל במשנה כלי שהטבילו דרך פיו לא עלתה לו טבילה, נודע החכמה אשר חידשו חכמי אירופא אחר כמה מאות שנים לתקן כלי לירידה האדם בקרקעית הים להוציא מרגליות יש כמה דברים וענינים כיוצא בזה אשר הם מובנים מדברי תורה שבכתב ושבע"פ.

ובזה פרשתי בס"ד מ"ש התנא בפ"ה דאבות על התורה הפוך בה והפוך בה דכולה בה, וענין כזה אינו מצוי בספרי חכמה של האומות שיהיו יכולים ללמוד ענין מענין אחר שהוא רחוק ממנו.

ולז"א כי היא חכמתכם ובינתכם, והיינו **חכמתכם קאי על ענייני הדת** בדברים של אסור ומותר וכשר ופסול וטמא וטהור. **ובינתכם קאי על חכמה חיצונית** בעניינים חיצוניים שמבינים אותם דבר מתוך דבר. ולכן אומרים האומות על ישראל רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, חכם לחוד, ונבון לחוד, וכאשר אמרנו.

הנה כי כן כל מיני לימודים אשר זכרתי כולם הם צריכים לשמש בענייני התורה ובכללם לשון הקודש בצחות ודקדוק, ובלבד שיעשו להם סדרים יפים ומתוקנים, שלא ישתה הולד מים הרבה ויחנק, ולא **ישתה מעט** שיהיו **בטלים במיעוטם ולא יעלה ביזו כלום**, וכבר נודע חיוב לימוד לשון הקודש וכמה הוא יקר ונחמד והוא חלקם של ישראל ובו נכתבה תורתנו

הקדושה והוא עתיד להיות עיקר ואב של הלשונות, שהכל יהיו מדברים בו ככתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, ואיך לעת עתה יהיה איש ישראל חסר מצידו.

ועל לשון הקודש נאמר כסף נבחר לשון צדיק והיינו כסף שהכל יהיו נכספים אליו, ונבחר שיהיה נבחר יותר מכל הלשונות, ומי הוא זה, הוא לשון צדיק כלומר לשון צדיקו של עולם שהוא לשון הקודש, דאע"פ שתמצאנו עתה לשון קצר ואינו רחב, אין חסרון זה מצידו, כי הוא באמת רחב יותר מכל הלשונות, אך לא נודע ממנו לישראל אלא רק המילות הכתובים בתנ"ך, ואם היה ניתן לישראל עוד ספרי תנ"ך יותר ממה שיש בידם עתה היה מתחדש אצל ישראל עוד כמה מלות חדשות הרבה למאד, והיה לשון הקודש מתרחב הרבה, ולכך אמר כסף נבחר מלת נבחר בהפוך אתוואן נקראת נרחב שעתיד להתרחב.

נמצא לעתיד תחזור עטרה ליושנה וירבו מילות חדשות בדברי תורה ואז יתרפא הלשון הקודש רפואה תמה שיתמלא חסרונו.

ובזה יובן בס"ד הכתיב מרפא לשון עץ חיים ודרשו רז"ל אין עץ חיים אלא תורה שיתפשט ויתגלה לעתיד תירה חדשה מהשי"ת נוספת על תורת ה' שבידינו, ומדבריה נדע כמה וכמה מלות חדשות, ובזה יתרפא לשון הקודש ויתמלא חסרונו, וז"ש מרפא לשון זה לשון הקודש, עץ חיים זו התורה, דכתיב בה עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר. אל שדי יהיה בעזרתינו וישמרנו ויעזרינו אכי"ר.

מאמר מתוך ספר "הברית"

על הצורך בלימודים כלליים לצרכי פרנסה בעתיד, והכנה לחיים, נסוב לאחרונה ויכוח. דעת רבותינו הספרדים בכל הזמנים, וכך גם נהגו בפועל, היא לשלב למוד התורה עם הפרנסה כידוע, להלן נציג מדברי הגאון המקובל רבינו **פנחס מוילנא** זצ"ל מחבר "ספר הברית" (מאמר י"ב-דרך הקודש פרק י'). הדברים מדהימים בחריפותם, וראויים להתבוננות מחודשת, איך ניתן להתאימם למציאות וצרכי ימינו.

... והנה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה לכל איש ירא להניח לראש פנה ויסוד לכל מצות ה' אשר יחפוץ לקיימן רק למען שמו הגדול הוא שיהיה בידו מלאכה להתפרנס בו מיגיע כפו, ולא יצטרך לבריות ולחם אנשים לא יאכל, ואז כל אשר יעשה ממצות ה' יעשה למען שמו בלבד, ולא יתערב בו התקוה מן הבריות, ולא יתיפה להם, ולא יחניף אותם, ולא ירא מהם, גם יבטח שלא יתבטל בשום יום מעבודת ה' כי פרנסתו מצויה, ויהי טרף בביתו ובעירו, לא ישכב עד יאכל מיגיע כפו, כי לא ימוש טרף מכל בעל מלאכה, ולא יצטרך לטלטל עצמו בדרכים רחוקים ובארצות אחרים לבקש מחיתו, אשר עלי דרך בטל האדם בהכרח מעבודת ה' כידוע אשר אין דרך לנטות ולפנות לתורה ולתפילה בכוונה אם איש נודד ממקומו ובדרכו יצא, ומטעם הזה הוא מחויב ללמד לכל בניו אומנות לעשות באיזה מלאכה להתפרנס בו, כאשר אמרו רז"ל הקדושים והחכמים (פרק האשה נקנית), כשם שחייב האב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אומנות.

ורע עלי המעשה והמנהג של גסות רוח בדורות הללו שרוב בני עמנו אינם רוצים ללמד אומנות לבניהם באמרם בגאווה ובגודל לבב כי חרפה היא לנו האומנות, רק העיסקא במשא ומתן ומסחר הרוכלים כדרך התגרים זהו כבוד ויפת בסחר לבם, ולבסוף כשלא יצליחו במשא ומתן מחמת רוע המזל, כי יש מזל לישראל לכל יחיד כאשר זכרתי למעלה (פרק ב' מאמר ב' חלק זה), המה מחוסרי לחם, ועוברים כמה עבירות, כמו שאמרו (פרק

קמא דקדושין), ר' יהודה אומר כל שאינו מלמד לבנו אומנות כאלו מלמדו ליסטות, מאי בינייהו איכא בינייהו דאגמריה נמי עיסקא, כלומר לר' יהודה אפילו למדו עיסקא ר"ל מו"מ, נמי כאילו למדו ליסטות כי לפעמים אין לו במה לעסוק במו"מ, ועומד ומלסטם, רק מלאכה דוקא ובתבונת כפיו, מהם יחניפו הבריות, ויבאו להשתחות, לאגורת כסף וככר לחם ומהם גוזלים ונעשים ליסטטים ממש ומהם גונבים מיהודים ושאר העמים ומהם מחללים את ה' בין הגויים ע"י נבלות גדולות אשר יעשו, ואכלו את כל העמים, אז יאמרו בגויים עם ה' אלה ומארצו יצאו ולא יש נבלה שלא מלומדים בה ולא רמאות שלא בקיאים בה ולא זיוף שלא ידעו בה עד שיאמרו בגויים שהתלמוד אשר היהודים מלמדים לבניהם אינו אלא חריפות וחריצות לרמאות את הבריות, ואמנם אם היה בידם מלאכה להתפרנס בה לא היו עושים כל אלה, כמו שאמרו חז"ל העניות מעביר את האדם על דעת קונו והקולר תלוי בצוארי אבותם שלא למדו אותם אומנות בקטנותם, ולמה יאמרו הגויים יהודי רמאי הוא, ונבלה עמו ולמה יחרפו תורת ה' על כי תמאס יגיע כפיך ותבזה כל העושה מלאכה.

ויותר חרה לי על תלמידי חכמים שלא רוצים ללמד לבניהם אומנות, רק תורה לבד, וסומכים עצמם שבניהם יהיו רבנים ודיינים, ולא רבים יחכמו בתורה עד שיגיעו להיות מורה הוראות בישראל ונשארים קרח מכאן וקרח מכאן, ונעשים מלמדי תינוקות, ומשרבו בעלי זאת הדעת, רבו המלמדים יותר מן התלמידים ועל כן אינם מגיעים לחצי פרנסתם, ובביתם אין לחם ואין שמלה, ואינם יכולים לעסוק ע"י זה במלאכתם מלאכת הקודש באמונה, ומהם שעוסקים עם זה באיזה מו"מ, ומהם שהולכים לבעלי בתים ללמוד שיעורים בבתיים, ומהם שמרחיקים נדוד מנשותיהם בארץ רחוקה, ללמוד שם עם תלמידים למען יראו את הלחם ובניהם נעשים בורים ע"י זה, כי יגדלו ואין אב ונשיהם לחמם בדאגה יאכלו, ומהם אשר ילכו בארצות רחוקים ולא ימצאו תלמידים, ונשיהם וטפם מתים ברעב, ומהם אשר ישוטטו רבים מארץ מרחקים, זה נעשה איש מוכיח, וזה הכין לבו לדרוש וילך בדרך מרחק וידרש לבית ישראל,

וזה הולך על ארץ רחוקה לקבץ על יד ויקבץ מכל ישראל, וזה מילין יתן בספר ויחקו הדברים בדפוס וגם דמו הנה נדרש, וזה נודד הוא ללחם לכל הערים הרחוקות, ואין מוכיח ואין דורש ואין מבקש כ"א טרף לביתו זו אשתו ובניו וחשוקיהם כסף וכולם נצרכים לבריות, ומבקשים לחם, והאשם הזה הוא על אבותם שלא רצו ללמד אותם בקטנותם אומנות.

והנה האבות עשו זה לשם שמים וסמכו עצמן על דעת ר' נהוראי שאמר (בפרק בתרא דקדושין) מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה ולא יבינו כי זה הוא מעשה יצר הרע, כדרכו להלביש ולכסות הדברים אשר לא טובים בכסות החסידות, ועל כל פשעים יכסה אהבה ויראת ה', וירא אליו פנים לשם שמים, ולא ידעו שאין זה דעת ר' נהוראי כלל, כמו שכתב המהרש"א ז"ל, שאין דעת ר' נהוראי שיניח אדם מללמד את בנו כל אומנות לגמרי, אלא תורה בלבד שהרי אמרינן בפרק קמא שחייב כל אב ללמד את בנו אומנות וליכא מאן דפליג, ושנינו ג"כ (בפרק ג' דאבות) כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, אבל הכי קאמר, מניח אני הקביעות של כל האומנות ואני מלמדו תורה בקביעות, ואומנות עראי, וזה שאמר שהאומנות אינו עומד לאדם אלא בילדותו, שאז הוא בכחו לקבוע לו אומנות כבדה אבל כשבא לימי זקנה או חולי, אינו יכול לעשות מלאכה כל כך כדי פרנסתו, אבל התורה אינו כן, דע"י התורה, המלאכה נקיה וקלה שיכול לעשות גם בימי זקנה מתברכת לו, וזה וזה נתקיים בידו, כהך דחסידי הראשונים בברכות עכ"ל. ואף גם מי שיש לו פרנסה ע"י התורה, אינו מתעשר לעולם עי"ז, רק נוטל חייו מן העולם, כמו שאמרו חז"ל (בפרק ד' דאבות) ודאשתמש בתגא חלף, הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם.

אהה אחי אהה, על הרעה הגדולה הזאת, עד מתי לא נשא לבבנו אל כפים לקרבם אל המלאכה, בלי ספק שכל העובר על דברי חכמינו ז"ל בדבר הזה ואינו מלמד את בנו אומנות, עתיד ליתן את הדין לפני ב"ד של מעלה וענוש יענוש, גם ענוש לצדיק אשר יעשה כזאת לבניו לש"ש, בפרט בגלות המר הזה שאין ליהודים קרקעות, ולא עבדים, לא שדות ואיכרים, לא כרמים ויוגבים, לא מקנה, לא בקר וצאן, אף לא בתים בכמה מקומות,

אף גם עיקר מו"מ בסחורות גדולות המובלים ממדינה למדינה, בפרט דרך אוניה בלב ים אסורות לנו, במה נחיה בגויים עצמנו נשינו וטפנו, ובפרט כעת אשר רוב המלכיות מחבבים בעלי המלאכות, והחרש והמסגר, ונותנים רשות לדור בכל מקומות ממשלתם, ומקילים המס מן היהודים בעלי מלאכות, ומכבידים המס על היהודים שאינם בעלי המלאכות.

והנה האומות אומרים עלינו, אומה זאת היא ישבה בגויים, ובטלנים הם ועצלנים, כי נרפים הם ואינם עוסקים בעבודות, אף ירפו ידיהם מן המלאכה, רק לחם סחרים ינעם להם סחר גויים, והלא המה עם דל ואת הארץ יסחרו, הלא יטמאו את הגויים אשר סביבותיהם ברמאות וחריצות וזיופים, וריבית, וכספם מקובצת מעמים רבים, ויניקת חלב גויים, אחר כי המלאכות אצלם לבושת וגם לחרפה ואת כל האומנות בזו להם בני ישראל, וכלום יש חילול ה' וסכנות הכלל והפרט יותר מזה, ותא חזי ביניהם אפילו המלכויות בכבודם ובעצמם ילמדו אומנות, וכל אחד יודע במלאכה אחת בחששם פן ואולי יתגלגל הדבר ויגיע עת הצורך, ואיך יאמר עם עני ואביון, מגבה רוח, חרפה היא לנו המלאכה, אין זה כי אם חסרון דעת ישרה להתבונן על התכלית הנכונה.

ועתה ישראל שמעו נא אל אשר יאמר אחד קדוש מן הזוגות הקדמונים (בפרק א' דאבות), אהוב את המלאכה, ושנא את הרבנות, ושימו לבבכם מן היום הזה ומעלה ללמדם את בניכם מלאכה איזה שעות ביום ושנתם לבניכם ולמדתם אותם שאר כל היום תורה בקביעות, כדעת ר' נהוראי, כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, כלומר תלמוד תורה עם תלמוד דרך ארץ שהיא אומנות, למען יתפרנסו בכבוד מיגיע כפם, ולא יצטרכו עם בית ישראל זה לזה, ולא לעם אחר ולא יצפו לשולחן אחרים ולא יצטרכו להחניף ולרמאות את הבריות, ולא יוכרחו להרחיק נדוד בארץ לא להם, והמשכילים בעם יתנו לב ללמד אומנות נקיה וקלה כמעשה מחט וכדומה, אפילו לבנותיהם מטעם הנזכר, וכמה הזהירו חז"ל על המלאכה, עד שאמרו מוטב שיעבוד אדם עבודה שהיא זרה לו, ואל יצטרך לבריות, ואמרו עוד פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות, ואם לאו, גם התורה שלמדו לבניהם לא יתקיים בידם, כי אם אין קמח אין תורה.

ובאזני שמעתי מפי ת"ח אחד, שהתרעם על אבותיו שלא למדוהו מלאכה בנערותו להחיות בה, ואמר כהאי לי שנא, אמי אמי למה ילדתני אבי אבי מדוע מלאכה לא למדתני, למה לנצח עכרתני, שבתי חול עשיתי, ונצרך לבריות הייתי, אבל אם הייתם מלמדים אותי מלאכה, היה במעשה ידי ברכה, והייתי עובד ה' אלף פעמים ככה, ובשמעי הדבר יצא מפיו, עמדתי מרעיד ומשתומם ואמרתי **אוי לנו על המנהג הרע הזה שנתפשט באומתנו** אם יאה לישראל עניותא, לא יאה להם גסותא.

אפס יתבוננו האבות, ויתנו לב ללמוד לבניהם אומנות שהיא נוהגת בכל דור, ובכל מקום, ויהיה מלאכה נקיה לא בורסקי ולא טבחות, ויהיה מלאכה הנעשה בתוך ביתו, לא ברחובות קריה, כמו הבונים בתים במלאכת החומה, לא גמל ולא קדר ולא ספן שמלאכתם בדרכים רחוקים, ולא מלאכה שיש בה סכנות נפשות, כמו הנגרים חרשי עץ שצריכים לעמוד בראש הגג ובמקום גבוה מעל גבוה לעשות מלאכתם, וכן מלאכת המלחים יורדי הים באניות, ולא מלאכה שגורם עוון, כמו האומנים עלי עשור ועלי נבל, הפורטים על פי נבל וכלי זמר כינורות ומצלתיים, במחולות הנשים, ורקוד הבתולות, ובבתי משתה, וכן המציירים בצבעים פרצופי אדם ונשים, יתארו בשרד ובגוונים אשת יפת תאר, שכל אלה מביא את האדם לידי עבירה ולא רופא כי טוב שברופאים לגיהנם, ולא מלאכה כבדה, שצריך כח גדול עד כי ייגע ידו, רק יהיה מלאכה קלה על האדם, אשר לא ייעף ולא ייגע הרבה, כדי שיוכל עם זה לעסוק בתורה גם כן. ויוכל לעשותו בעת זקנותו.

וכי תאמר בלבבך הלא אין עשירות מן האומנות, כי שכר כל יגיע כפים נצרך למזון וטרף בית, ובעודו בכפו יבלענה, ואני רוצה שיהיה בני עשיר, על זאת אשיב דע לך שאם יש לו מזל טוב, ונגזר עליו להיות איש מצליח אל תירא, כי יעשיר איש אשר המלך חפץ ביקרו, כי המזל הטוב רודף אחרי האנשים שגזר עליהם ה' עשירות, וירדפם דרך מעלה מעלה עד יעשרו עושר גדול, ובלי מתכוין יזדמנו לבנד סיבות טובות, ודברים טובים וכל אשר יעשה יצלח, כי ברכת ה' היא תעשיר, ומעצמו מגיע ההצלחה ויבא הלך, לאיש העשיר, וכן בהפך, כל ההשתדלות, וכל החריצות

והזהירות, וכל המו"מ, לא יועיל לאשר נגזר עליו להיות גבר לא יצלח בימיו, כי הדלות ירוץ אחריו, וירדוף איש עני עד בלי השאיר לו דבר, ומאומה אין בידו, כאשר תעיד הנסיון שלפעמים מתעשר איזה אומן עושר גדול, עד שמניח אומנתו וישבות מכל מלאכתו אשר עשה, ואולם התועלת יהיה אם אין לו מזל טוב, שיהיה לו הפרנסה בכבוד, ויהגה מיגיע כפו, ויוכל לעבוד את ה' ולעסוק בעתות הפנאי בתורה לשמה.

ועד מתי יהי זה לנו למוקש מדוע היה לבז לנו האומנות וכל מלאכה נמבזה ונמאס אצלנו, וכי האיתנים מוסדי התורה שבע"פ, המה התנאים לא היו בעלי מלאכות, הלא מצינו הרבה מהם שהיו בעלי אומנות כמו ר' יצחק נפחא ור' יוחנן הסנדלר וכדומה, ואמרו חז"ל חנוך תופר מנעלים הוה וכן גם עתה הוא מנהג בני מערבי, ששם היהודים רובם ככולם בעלי מלאכות, אפילו הרבנים שלהם, לכן שמע בני, וקח אמרי טעם, אשר חכמים יגידו אל לבך, ואהוב את המלאכה, ושנא את הרבנות, ותלמד לבנדך אחרידך מלאכה, ולא תהיינה עוד לבז, וחרפת עמי יסור, כמו שכתוב, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך תהלים (קכ"ח) ואמרו חז"ל אשריך בעולם הזה, וטוב לך בעולם הבא.

מתוך מאמר "יסודות החינוך" להרש"ר הירש

(ספר חורב פרק פ"ד)

כשרון מעשי להשגת עצמאות כלכלית. זוהי הנקודה השלישית שמנינו לעיל לעניין חינוך הבנים. ברם, למדע המכשיר את בנך לאורח חייו בעתיד שייכות גם הידיעות והתכונות המאפשרות לו להגיע לעצמאות כלכלית, כמודך, ליצור סביבו חוג של ידידים ומכרים, לרכוש לו נכסים, לחיות בחוגו זה ועל נכסיו אלה, חיים שלמים, חיים של צדקה ואהבה, ולהוריש באופן זה לדורות הבאים אחריו את אשר קיבל הוא ממך. עליך איפוא, לדאוג לכך, שיהיה לבנך מקצוע, אם במסחר או במלאכה, אומנות או מדע – הכל לפי תכונותיו ונטיותיו הנפשיות. כל המקצועות שווים בערכם, אם רק יוכל להתפרנס מהם ביושר ובנקיון כפיים. ברם, בעניין זה כבר אמרו חז"ל: "לעולם ילמד אדם בנו אומנות נקיה וקלה" (קידושין פ"ב). בחר איפוא לבנך מקצוע טוב ויעיל, המתאים לכשרונותיו, כגון מקצוע שבאומנות או באמנות, אם הדבר הוא אך בגדר האפשרי. בימי חז"ל עדיין לא ידעו על האפשרות להתפרנס מהתעסקות במדע, כי ראו בזה כעין חילול הקודש. המדע היה בעיני חז"ל החיים עצמם. ואכן, מן הדין אסור לקבל בעד הוראת התורה, ורק אם השעה דחוקה של חירום ומאבק על קיום התורה ניתקנה תקנה זו. עיקרם של דברים: אל תבחר במקצוע המסכן את יהדותו הנאמנה של בנך ומוסרו.

אגרת מהגראי"ה קוק

(אגרות הראי"ה ח"א סי' רע"ד)

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, ח' אד"ר תרע"ו.

שלום וברכה לכבוד ידי"נ הרב הגאון החו"ב אוצר תוי"ר מו"ה ברוך מאירס שליט"א, האב"ד דעה"ק חיפה ת"ו.

הגיעני מכתבו היקר. בטח הודיעו כבר הר"י בוראק נ"י את אשר דברנו בכללות המצב, ואת אשר חזקתי את ידיו במכתב. יואל ד' להצליח דרכו להקים עדות ה' וחקותיו על ישראל, על אדמת הקודש.

ומה שהעירני כת"ר ידי"נ ע"ד מצב הדת כעת. מה אומר לידידי, מה רבו פצעי לבבי מכללות המצב, שאפס עצור ועזוב, לשא ביד רמה דגל שם ה' ותורתו באה"ק. וככל אשר אשקיע את עצמי ברעיון זה, כן לבי הומה וסוער, ולא אמצא דרך ישרה איך להתחיל במעשה. כי קשה לי מאוד לבא לעמק השוה עם רוב גדולי הזמן, ה' ישמרם, שהם חפצים ללכת רק במסלול הישן, להתרחק מכל כשרון ומכל תנועה של חיים, מה שהוא לדעתי ברור נגד דרך ה' לגמרי, ובזה נותנים יד לפריצים ומחזיקים ידי מרעים, ואוי לנו מענוותנותם של אלה, אע"פ שכוונתם רצויה. ואין לי דרך אחר כ"א לחזק את ידי החינוך הנותן חלק לידיעות העולם והחיים, והמדריך את הילדים ברוח צהלת החיים, בעז ואמץ לב, ובנקיון וסלסול הגון, שכל אלה כשהם מצטרפים אל הדרכת התורה ויראת שמים של אמת, מעטרים הם אותה ומאמצים את חילה, וסוף כל סוף מלאך רע בע"כ יענה אמן, ומה אעשה שבדרך זו, שאין לי כל ספק שרק בה אנו צריכים ללכת, הנני נתון בסבך המלחמה מימין ומשמאל. אמנם תקוותי לשמו ית"ש, שיחזקני לשאת ברמה את דגל האמת, למען יצדק קודש. וידע ידידי שכל העניינים הגדולים הם תלויים זה בזה, כי מתוך שאין רוב הלומדים, אפילו הגדולים שבדור, משימים לבם להיות גדולים בהלכות יראת שמים, בהרחבה גדולה הראויה למנהיגי הדור, על כן אין כוחם יפה ללכת בשבילים חדשים הראויים לפי הזמן, ולכוונם כלפי הקודש, והם אנוסים על פי דעתם לעמוד על הנקודה של הסגנון הישן, בלי

לקחת כל נקודה טובה מהדרכים החדשים, לתקן על ידם את מעמד הדור, ובשום אופן לא ירצו ליתן תודה, שמקצוע עיקרי, שהוא כולל כל התורה וכל האמונה כולה, הוא עזוב מהם, ובשביל כך הננו מגששים בצהריים, כאשר יגשש העור באפילה. ועל כן הולך ההמון ותועה, הולך ומתפקר, והם אינם אשמים כלל, כיון שאין מי שיראה להם דרך ישרה, בחיבור קדושת התורה והאמונה, עם החיים, הולכים הם ומתפקרים. אע"פ שיש בהם כמה ניצוצות של טוב, וכמה עדינות נפש, ומהם רבים החפצים בכל לבם בישועתם של ישראל, ובתחיית ארצנו הקדושה, שאיך ששפלה תהיה הבנתם בזה, עומדת היא הכוונה על יסוד קדוש, מפני שישועתם של ישראל היא באמת כוללת כל מדת הקודש שבעולם. וכל אשר נראה פנים יותר להשכיל לדון לכף זכות אפילו את החייב שבחייבים, אם רק אינו רוצה להיות נפרד מכלל האומה, להיות נוסף על שונאינו, וכל אשר נצרף אל החינוך כל מידה טובה, **ונלמד את בנינו את הלימודים הנותנים פרנסה וכבוד לאדם, מצורף אל התורה, יתחזק ויוסף אומץ יסודה של תורה.** אבל עם מי נדבר? מי יסכים לי? מי ירצה להפקיר את כבודו, בשביל כבוד השי"ת ותורתו וקדושת ארץ חמדתו? נקוה כי למענו ית' יעש, ויתן בלבב כל חכמי תורה להבין דרך ה' הטהורה, ויושע ישראל ויהודה במהרה. והיה ז"ש, כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר, מצפה לתשועת ה'.

הק' **אברהם יצחק** ה"ק

תשובה בעניין תורה ופרנסה יחדיו

לכבוד האברך היקר החה"ש וכו'...

במענה לשאלת כבודו האם לא עדיף עכ"פ להמשיך כל ימיו על התורה ואפי' שקשיי הפרנסה עלו למעלה ראש, כי התורה אגוני מגנא ואצולי מצלא וכו'.

תשובה: באבות פ"ב מ"ב רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון, ביאור המשנה לפי פשוטה שר"ג ממליץ על הנוסחה של שלוב תלמוד תורה עם דרך ארץ ולענין זה דרך ארץ פירושו פרנסה שבאה ממלאכה, מפני שיגיעת שניהם משכחת עוון, והאזהרה וההוראה היא הן לתלמידי חכמים שצריכים לדרך ארץ, והן לאותם שאינם בסוג ת"ח וכל התעסקותם היא לקניית ממון לצורך חיי שעה, שעכ"פ יפה להם שעם זה יהיה להם עת וזמן מיוחדים לקביעות עיתים לתורה, וזהו שיגיעת שניהם משכחת עוון יגיעת הלימוד ויגיעת המלאכה, ושמא תאמר שעכ"פ עדיף לו שיעסוק אך ורק בלמוד תורה בלבד, וע"ז בא התנא להזהיר וכל תורה שאין עמה מלאכה אולי כפי שתסבור אזי סופה בטלה, ולא רק שהיא בטלה היא גוררת עוון, העוון יכול להצטייר על כמה גוונים, כי כשאדם עוסק כל ימיו רק בתורה ונאלץ בסופו של דבר לצאת לפרנסה אזי יסגור הספר והלמוד לגמרי, וזה עוון גדול בסוג מבזה את התורה, או העוון כי בסופו של דבר כשלא ימצא לו ממה לחיות ולפרנס ב"ב אזי יבוא לידי עוון ע"מ לפרנסם, וזהו שכבר הזהירו שמעיה ואבטליון במשנה י' אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, והלל הזקן תלמידו עשה כן והצליח כמבואר ביומא (דף ל"ה ע"ב) ע"ש ולעומת זה מצינו למנחם במסכת חגיגה (דף ט"ז ע"ב) יצא מנחם לעבודת המלך ויצאו עמו שמונים זוגות של תלמידים לבושין סיריקון ובמקומו נכנס שמאי. ופירש בפירוש ר"ע ספורנו שעליו רמז שמאי כאן הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה שאף אם אתה עסוק בעסוקיך או בעסוקי המלכות והשררה מ"מ עכ"פ תעסוק בתורה. ואדם הזוכה לזה שעוסק במלאכתו

ונהנה מיגיעו, וגם יושב ללמוד ולהגות בתורה בצורה עיונית וכ"ש אם זוכה לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, אשרי לו בזה ובבא, שגם מקדש שם שמים, אמנם לא כל אדם זוכה לבי' שולחנות, וצריך לזה הכנה, בבחינת "תכין מלאכתך ועתדה בשדה לך" שתהיה הכנה בכלים עיוניים נאותים וגם הכנה נפשית, שלא יהיה חלילה כאותם שלומדים שנים רבות, וכשנאלצים ומוכרחים לעזוב לרגלי דוחק הפרנסה, אזי סוגרים הספר וכמעט אינם בנויים ללמוד עוד, וחבל על תורתם שיורדת לטמיון חלילה, ולא זו הדרך, אלא אדרבה כמאמר רבי יהודה הנשיא דלעיל שיפה ת"ת עם דרך ארץ וכו'. ויש להאריך בזה הרבה וכבר כתבתי באורך במאמר "גדול הנהנה מיגיעו" קחנו משם, וזה כתבתי לכבודו לבל יתיאש חלילה בגלל הצורך וההכרח, שאמרו עליו הקדמונים "ההכרח אם לא ישובח לא יגונה", וההכרח מאלצהו לקושש קש לצורך פרנסת בני ביתו, ואדרבה כבודו שלמד תורה הרבה בטח יש לו הכלים לשלב תורה ופרנסה יחדיו, וזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם כמאמר התנא באבות (פ"ב מ"א). ועכ"פ יתייעץ מר עם מעלת רבותיו, ואני הנלע"ד כתבתי ואם שגיתי איתי תלין משוגתי.

תשובה נוספת בענין הנ"ל

לכבוד האברך היקר וכו'

שלום רב!

במענה להערת כבודו במ"ש לו בשבוע החולף על שאלתו שאלת חכם לענין שקשיי הפרנסה עלו למעלה ראש איזה דרך ישכון אור, והעיר כבודו כי לדברי א"כ אני תופס כפשוטו את מאמר רבותינו דכל מי שאינו מלמד בנו אומנות כאילו מלמדו לסטות (קידושין כ"ט ע"א) וכו' וזה קשה לשמוע בזמנינו, אני נדרש שוב.

וזאת אשיב ואפתח במאי דסליק, דבודאי שיש לתפוס את מאמר חז"ל כפשוטו, דהתם בקדושין איתא האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות, רבי יהודה אומר כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסטות ליסטות ס"ד אלא כאילו מלמדו ליסטות, ופרש"י ליסטות ס"ד והלא ישב ולא למדו כלום, כאילו מלמדו ליסטות דכיון דאין לו אומנות ויחסר לחמו ילך בפרשת דרכים וילסטם את הבריות, ולקמן (דף ל' ע"ב) מאי בינייהו איכא בינייהו דאגמריה עיסקא, ופרש"י מאי בינייהו מאי קא מוסיף ר' יהודה, עיסקא אם למדו סחורה לת"ק הרי למדו חיים לרבי יהודה דאתי לטעמא אומנות דוקא דכמה פעמים שאין לו במה לעשות סחורה ועומד ומלסטם, ע"כ, הרי דלר' יהודה בעי אומנות ממש ואפי' עיסקא לסחור למכור ולקנות, עדיין אינו מספיק, הנך רואה שבודאי הדברים כפשוטם, ועיין למהרש"א בח"א שם שכתב שתלה הדבר באשה דכיון דמשיאו ביותר צריך לאומנות להחיות גם את אשתו, ולפי הדרש אם תורה היא תלה הדבר בתורה דגם אם הוא עוסק בתורה צריך לאומנות ולא יסמוך על הנס כדאמרינן כל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטלה, ובחסידים הראשונים נמי לא אמרו בברכות (דף ל"ה ע"ב) אלא שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי והיא מתברכת עכ"ל, הנך רואה כי הדברים הנם כפשוטם ולכן מזה אין תמיהה על מה שכתבתי, אך יותר היה ראוי לך להקשות ממאמר ר"מ בקדושין (דף פ"ב ע"א) רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני

אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, ושאר כל אומנות אינן כן כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב אבל התורה אינה כן אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו וכו', ע"ש, הרי שר' נהוראי שאמר מלפני המאמר הזה סמוך ונראה רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה הוא שאומר שמניח כל אומנות שבעולם [שהרי ר' מאיר הוא ר' נהוראי בעירובין (דף י"ג ע"ב) וע"ע בקונטרס מערכות חיים (מערכת נ"ו)] והרי שם מהרש"א כי דמ"ש ויתפלל למי שהעושר שלו ר"ל דודאי בלי אומנות כלל לא יסמוך אדם על תפלתו להתעשר כדאמרינן בפ"ק שחייב כל אב ללמד בנו אומנות וליכא מאן דפליג ושנינו ג"כ באבות כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה אלא דקאמר שאל יחשוב אדם דבמלאכה כבדה יתפרנס ותהיה מלאכתו קבע ותורתו עראי אלא יעסוק במלאכה נקיה וקלה שיוכל לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי כדאמרינן במס' ברכות עכ"ל.

וא"כ קשה איך יתפרנס מאמר ר"מ עם דברי הגמ' דלעיל ועם המשנה באבות דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון, ומהרש"א טפי הו"ל להקשות מזה.

אמנם ראיתי לה' עין יעקב שכבר הוקשה לו כן ואעתיק דבריו (אולי ספר עין יעקב אינו מסוג הספרים המצויים בישיבתך...) וז"ל לכאורה זה סותר מה דאמרינן בפ"ק כל שאין מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות, וכן כל תורה שאין עמה מלאכה וכו' עיין במהרש"א, ול"נ דמש"ה אמר ר' נהוראי להאי מילתא דהא מש"ה נקרא ר' נהוראי שהיה מנהיר עיני חכמים בהלכה וזה שזוכה ללמוד שיוכל ללמוד עם אחרים אין לך אומנות גדולה מזו דהרי כמה גווני מצינו שמותר לקבל שכר לימוד כמבואר בי"ד ס"י רמ"ו ע"ש, ונכדי השנון וכו' פ"י כוונתו ע"ד דאמרינן לעיל (דף ל') כל מי שאין וכו' ואיתא בתוספות בבכורות דף כ"ט דמותר לקבל שכר לימוד תורה אם אין לו עסק ואומנות וא"כ ה"ה ר' נהוראי מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמדו אלא תורה וכיון שאין לו שום אומנות מותר לקבל שכר לימוד ולא הוי כאילו למדו לסטות וכו' עכ"ד, והנה לתי' ראשון של

הרב הרי שגם לר' נהוראי גם התורה הזו היא בגדר אומנות שהרי מקבל שכר עבור מה שמלמד והוי כמו מורה הוראה ורב שמקבל שכר ע"ז, ועיין בשו"ת הרשב"ץ (סי' קמ"ו ואילך) במה שכתב ליישב שיטת הרמב"ם שאין להנות מכתרה של תורה כו"ע, ולתירוץ נכדו של הרב הרי הסתמך על התוס' בבכורות (דף כ"ט ע"א) ד"ה מה אני בחינם וכו' שכתבו ומה שנוהגין עכשיו ללמוד תורה בשכר אם אין לו במה להתפרנס שרי, ואפי' יש לו אם הוא שכר בטלה דמוכח שמניח כל עסקיו ומשא ומתן שלו מסתברא דחשיב מוכח וכו' עש"ב, ואמנם אם אין לו במה להתפרנס מותר לו ליהנות מאותו השכר ואינו בסוג הנהנה הכתרה של תורה שנוטל חייו מן העולם, אבל אין לזוז מדברי סתמא דגמרא דחייב אדם ללמד בנו אומנות, וגם ראיתי למי מקדושים שתרוץ דברי ר' נהוראי דהדברים אמורים במי שיש לו בטחון גמור ואז הקב"ה מזמין לו פרנסתו, ועיין עוד לה' בן יהודע שפי' בדברי ר' נהוראי נ"ל בס"ד כי אומנות אחת ודאי ראוי ללמדו אך על לימוד מיני אומנות הרבה מניח אני אותם ומלמדו תורה, ע"ש וי"ל.

וראיתי עוד פי' נחמד להרב שדה יצחק ע"ד מאמר ר' נהוראי ואעתיק דבריו, דוחק לומר שר' נהוראי פליג אברייתא דפ"ק האב חייב למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות ולרבי יהודה כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו לסטות ועוד אמרו בפרקי דחסידי כל תורה שאין עמה וכו' ובגמ' רבים עשו כרשב"י ולא עלתה בידם רבים עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם ולכן לפי ענ"ד אפשר לומר דאין חיוב על האב לעשות לבנו כסדר הברייתא ללמדו תורה תחילה ואחר כך להשיאו אשה ואחר כך מלמדו אומנות אלא ה"ה נמי להשיאו אשה או מלמדו אומנות תחילה ואחר כך מלמדו תורה, עיקרא דמילתא שיפה תורה עם דרך ארץ וזה כוונת ר' נהוראי מניח אני כל אומנות שבעולם ואפילו אומנות קלה שיוכל ללמוד אותה מהר, ואיני מלמד את בני תחילה אלא תורה שאם מלמדו תחילה אומנות שמא יחלה ואינו יכול ללמוד תורה עוד ויהיה מוטל ברעב, אבל כשילמוד תורה תחילה אפי' אם יחלה וקוו ה' יחליפו כח ויכול ללמוד אומנותו ובזקנותו עוד ינובון בשיבה, עכ"ד, והדברים מגיעים

ודומים למחלוקת אם ילמוד תורה תחילה ואח"כ ישא אשה או ישא אשה ואח"כ ילמוד תורה עיין קידושין (דף כ"ט ע"ב), וא"כ גם לר"מ יניח אומנויות מתחילה וילמוד תורה, ואח"כ יכול ללמוד אומנות קלה ונקיה, קלה שקל ללמודה וכו', ולכן בחר לומר לפני זה לעולם ילמד אדם אומנות קלה ונקיה וכוונתו שאף אם ילמד תורה תחילה יהיה לו קל אח"כ ללמוד המלאכה ויתפרנס בכבוד.

וא"כ לרוב המפרשים יש לו עכ"פ בשלב מסויים ללמוד המלאכה או להתעסק בעיסוק שיביא לו פרנסתו ולא ישאר בטל ויסמוך על הנס כי את זה חז"ל רצו למנוע בכל מחיר, שזה הוא כל תורה שאין עמה מלאכה, וראה להרשב"ץ בפ"י מגן אבות (פ"א מט"ו) ושם (בפ"ב מ"ב) כמה האריך בהבאת כל המקורות המחייבים גישה זו, וראה בהרחבה ממה שכתבתי במאמר שיעדתי לזה ונקרא "גדול הנהנה מיגיעו" והכל עולה בקנה אחד, ומה אאריך כי רוכלא והדברים פשוטים וברורים, ולא הוצרכתי רק בגלל שרמזת שאין הדברים כפשוטם, והדברים לדעתי פשוטים והנם כפשוטם וכל האומר אחרת אינו אלא סוטה מן האמת והפשט.

איך שלא יהיה בנדון השאלה שאין לו פרנסה מספקת ממה שמקבל פשו"ב שרשאי לעזוב למודו ויתעסק במלאכה שמפרנסת אותו, ולא יסמוך על הנס, ולא יסמוך על שולחן אחרים להזדקק לנדיבות לבם של אחרים ועל כגון אלו אולי כיוון רבנו הרמב"ם בדבריו הנוקבים בהל' ת"ת (פ"ג ה"י) שכל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חילל את השם וביזה את התורה וכבה מאור הדת וכו' ואמנם כבר כתבתי במ"א ע"ד רבנו וישובם וכן האריך בשו"ת התשב"ץ הנ"ל, וראה עוד בשו"ת יבי"א ח"ז (יו"ד סי' י"ז) מה שהאריך בנדון מה עדיף להתפרנס מיגיע כפיו ויקבע עיתים לתורה בשעות הפנאי או עדיף יותר ללמוד כל היום בכולל לאברכים ויתפרנס ממשכורת אשר יקבל מהנהלת הכולל, עש"ב משכ"ב, ועד כאן לא קאמר הרב כשיש לו עכ"פ אפשרות להתפרנס מהכולל די מחסורו אשר יחסר לו, אבל כאשר אין הפרנסה מספיקה לצורך משפחתו ליכא מאן דאמר, והגאון הרשב"ץ שהאריך בעצמו לתרץ קושיות הרמב"ם בתשובותיו, כתב בספרו מגן

אבות (פ"ד מ"ו) ועל זה סמכנו לעשות מעשה בעצמנו ליטול פרס מהציבור להתמנות רב ודיין עליהם וכו' וידוע הוא כי תכלית תשמישנו לפני החכמים לא היה כדי לישב בראש, כי נכסים היו לנו ומלאכת הרפואה למדנו אשר החכמה ההיא תחיה בעליה דרך כבוד בארץ אדום, ואילו היתה מלאכת הרפואה מספקת בארץ הזאת אשר השתקענו בה לא באנו לידי מידה זו, וכו' עש"ב. מזה תראה שגם הרב בעצמו לו היתה לו אפשרות להתפרנס ממלאכתו לא היה נהנה מפרנסת רב ודיין, ולכן בודאי מי שהזדקק לצאת לפרנס משפחתו שזה לו הכרח, תנוח עליו דעתו כי כל גדולי ישראל הספרדים והקדמונים נהנו מיגיעם, וכל מה שהאריך ביבי"א שם הוא בדאפשר לו.

ובאופן כללי כדאי להתבונן בדברי רבנו יונה בפירושו לאבות (פ"ב מ"ב) על המשנה כל תורה וכו' כשיבטל ממלאכה מביאתו אל העוני וגוררת כמה עונות ורעתה רבה כי מפניה יאהב מתנות ולא יחיה ויחניף בני אדם אף אם הם רשעים כדי שיתנו לו וכו' ע"ש דברים קשים, והם ברוח הרעיון הכללי שראוי לו לאדם שיהיה לו פרנסתו בריוח ועדיף, שלא ממתנות בשר ודם, וד"ב.

אבל בכגון נדו"ד שאין לו ממה להתפרנס ליכא מאן דאמר, ועדיף לו שיעסוק גם במלאכה ע"ד שתהיה תורתו קבע ומלאכתו עראי וטוב לו, ואני כתבתי לך לפי שדחקת בי וכל דברי הם בדרך הצעה ועצה ממה שהייתי ממליץ לבני ולאחי, ואתה אשר תבחר תקרב, וטול עצה מן הזקנים כי כל הנוטל עצה מן הזקנים לא במהרה הוא טועה, ושלום.

אם כשעוסק בפרנסה הוי ביטול תורה

לכבוד הרב החשוב וכו' מזכה הרבים וכו'

שלום וישע רב!

זה עתה לקחתי לי מועד להשיב לכבודו על הערתו בעקבות הראיון שנתתי ובו יצגתי גישה שונה מהמקובל, ואמנם סייגתי הדברים לחלק מהתלמידים וכו', אבל לעצם הדבר ובעקבות הערתו מדברי הגאון ז"ל בספר קריינא דאגרתא, אשיב לכבודו מעט באריכות.

כל המתבונן בדרכו של הרמב"ם ושיטתו בכלל כפי שעולה ממה שנשאר בידנו ממה שכתב באגרותיו יראה שהרמב"ם בעצמו כשהוצרך לעסוק לצרכי פרנסתו אחרי שאחיו שהיה סוחר באבנים טובות טבע בים, ועול פרנסת משפחתו ומשפחת אחיו הועמס על צוארו, עסק במלאכת הרפואה בחצר המלך במצרים וכפי שמתאר במענה לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה שרצה לבוא לפוגשו ולשהות אצלו ללמוד תורה עונה לו הרמב"ם כי זה נמנע לפי שכל ימי השבוע ממש הוא עסוק במלאכת פרנסתו ולרפאות חולים ולא נותר לו זמן ללמוד וללמד זולתי יום השבת שמקצת העם מתקבצים לפניו להורותם.

ובאמת לפי שזה נאמן לדרכו במה שכתב במקום אחר שאפילו לא הוסיף האדם על לימודיו וידיעותיו כי אם תוספת כל דהו בכל יום יצא בזה ידי מצות והגית בו יומם ולילה.

והרי הרמב"ם למד כל החוכמות והיה רופא גדול ומומחה בחכמת הרפואה, והיתכן לומר שהרמב"ם שעסק לפרנסתו ולא היה לו זמן כמעט כל השבוע ללמוד, זה הרמב"ם הזרקור לדורות חלילה ביטל תורה, הרמב"ם שפסק בהל' תלמוד תורה (פ"א הי"ב) שעוסק במלאכתו שלוש שעות ובתורה תשע שעות ע"ש זה האיש בטל תורה, לא ולא! הרמב"ם קיים בעצמו אשרי מי שעמלו בתורה כפי מה שפירשתי פעם אשרי מי ש"עמלו" רוצה לומר מלאכתו ומלאכת פרנסתו הרי היא בתורה שמוחו ונשמתו בתורה, ובזה עושה נחת רוח ליוצרו, ואפילו יותר ממי שכל הזמן לומד כי אמרו גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים (ברכות ח' ע"א), ומה

שנתלו בדברי הרב קריינא דאגרתא (עמוד ע"ט) ממנחות צ"ט שאל בן דמא וכו' כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו שאלמד חכמה יוונית, קרא עליו לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה צא ובדוק שעה שאינה לא יום ולא לילה וכו' ויחס זה ללמודי חול בכלל, הדבר תמוה, חדא דחכמה יוונית היינו פילוסופיא על גבול הכפירה, ולכן איתא בסוטה (מ"ט ע"א) בפולמוס של טיטוס גזרו שלא ילמד אדם את בנו חכמה יוונית, ועיין עוד שם (דף מ"ט ע"ב) ארור אדם שילמד את בנו חכמה יוונית ועיין בשו"ת הריב"ש (סי' מ"ה) מהיא חכמה יוונית, וכתב הגאון ר"י יעבץ בספרו ספר הישר(שער ו' מדה עשירית) יש חכמות משחיתות האמונה כגון חכמות חיצוניות וחכמות האפיקורסים וחכמת הפילוסופיה, כל אלו ירחק מהם בכל כחו, כי בטרם שישגי מהן תועלת יאבד אמונתו וכו' אם לא יהיה לו מלמד בקי וחסיד שיורהו וישמרהו מן המקומות אשר תחלש אמונתו וכו' ואז ימלט האדם ממכשולות וישגי התועלת אשר הוא מבקש, ועל למודים כאלו אמר לו צא ובדוק שעה שאינה מן היום וכו' ר"ל במילים אחרות אל תלמד אבל למודי חול על מנת להשיג ידיעות שיועילו לו להמשך חייו ולפרנסתו אין זה חכמה יוונית שאסור.

ולעצם הלימודים שאינם קודש, הנה מימי הגאונים מצינו למודים כאלו וכמו שכתב בספר העיתים (סי' קע"ה) וז"ל משמיה דרב האי גאון אתמר מותר ללמד תינוקות של בית הכנסת אגב לימוד התורה כתב ערבי וחשבונות, אבל שלא עם התורה אינו נכון, עכ"ל, ומ"ש "שלא עם התורה אינו נכון" נראה כוונתו שילמד רק לימודי חול בלבד בלא תורה, אבל כשילמד אגב לימוד תורה כמה שעות לדברים הנצרכים מה בכך, הואיל והשעה צריכה לכך, ובשו"ת זרע אמת ח"ב יו"ד (סי' ק"ז) כתב שאנו שיושבים בין האומות צריכים אנו ללמד בנו בקטנות לשון לעז בקריאה ובכתיבה כהוגן וכשורה, כדי שיהיו מורגלין בו בקטנותם והוא בכלל משנת יפה ת"ת עם דרך ארץ, והגאון רבי עקיבא איגר בספר אגרת סופרים (סי' י"ח) במכתב מר"ח שבט תקפ"ו כתב בצורה ברורה וטוב תורה עם דרך ארץ ללמד את בנינו (מקטנם ועד גדלם) כשעה ושתיים ביום

מלאכת הכתיבה והחשבון, כאשר אנחנו מרגילים לבנינו, ע"כ. וידוע כי הגאון רבי יחזקאל לנדא בעל שו"ת נודע ביהודה לחם בכל עוז נגד הרוחות הרעות המתפרצות כנגד היהדות הנאמנה, אבל בדרך של תורה ויראת שמים דעתו היתה כמבואר בספרו דרושי הצל"ח (דרוש ל"ח) שאמנם גוף הדבר לשבח הנימוסים ולדעת דקדוק הלשון של העמים, גם אני משבח מאד, וכו' כי הירא את ה' עיניו בראשו ויאחז בזה ובזה, והתורה עיקר, ואעפ"כ ילמד גם לשון צח ונימוסים הנכונים ע"ש, ולכן גם בנו הגאון רבי שמואל לנדא רבה של פראג כתב בהקדמה לס' דורש ציון שעם למוד התורה צריך ללמוד לשון דויטש (גרמנית) על בוריה, ושאר דברים אשר הוא צורך גדול, ובלתי ידיעת לשון גרמנית וכתיבתו אי אפשר לעמוד במדינות אלו בזמן הזה, ומי שאינו יודע לשון גרמנית לכתוב ולקרוא, לא יחשב ולא יצליח לשום מלאכה כלל, והחיוב מוטל על כל איש ללמד את בנו הלשון ונימוסי המדינה אשר הוא דר בה, ושוב בספרו אהבת ציון (דרוש י"ב) שהחיוב מוטל על כל איש ללמד את בנו הלשון ונימוסי מדינה אשר הוא דר בה, וישגיחו האבות שבניהם יצליחו בתורה ובדרך ארץ והנער יאחז בזה וגם מזה אל ינח ידו.

ותו אי משום ביטול תורה נגעו בה, א"כ איך יפרנס כל גדולי וענקי הרוח שבכל הדורות איך ביטלו תורה, ואחרון הכביד דברי הרמב"ם הנ"ל, ולכן מה שהביא לזה שם בסמוך ונראה דברי רבנו יונה בשע"ת ויתר הקב"ה על ע"ז וכו' ולא ויתר על עוון ביטול תורה, אינו מובן, אם מי שלומד מלאכה להתפרנס בה או כל חכמה הוי ביטול תורה, לא מצאנו ידינו ורגלינו והרבה עשו כרבי שמעון ולא עלתה בידם (ברכות ל"ה ע"ב), וכל התנאים והאמוראים שהיו בעלי מלאכה ביטלו תורה, זה לא יתכן, ואצל הספרדים מעולם לא הייתה הבנה כזו של המושג ביטול תורה, רק מי שיש לו האפשרות ללמוד מצד שהוא פנוי, ויש לו השכל, ושלא בזמן שעסוק לפרנסתו, והוא יושב בטל ועוסק בדברים הדברים להשתעשע וכדומה זהו ביטול תורה, אטו שיחת רעים במידת הצורך הוי ביטול תורה? ועסק פרנסה ביטול תורה? ולכן כל מה שהוא לצורך ישובו של עולם אינו בסוג ביטול תורה, ומזקנינו נתבונן כזה ראה וקדש, והרי חיוב תלמוד תורה אין

לו שיעור לא למעלה ולא למטה (ירושלמי פאה מ"א) ואפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש עיין מנחות (דף צ"ט ע"ב) ולשיטה זו כתב בשו"ת הרדב"ז ח"ב תתנ"ט (תט"ז) בתוך תשובתו שכל המפרשים חלוקים עליו (על הר"ן) דסבירא להו דאין אדם חייב מן התורה ללמוד תמיד וכן נראה מלשון רש"י ז"ל וכו', הרי לך דס"ל דקריאת התורה חוץ משחרית וערבית הוי רשות ולא חיוב כמו שכתב הר"ן וכו' עש"ב, ולכן גם שכר לימוד תורה אין לו שיעור ואין על עפר מושלו, וכל זמן שאדם פנוי ממלאכה ומצרכי העולם צריך לעסוק בתלמוד תורה, שמחד הואיל ואין חייב ללמוד תמיד כדברי הרדב"ז לכן הותר לו ומותר ואף מצוה ללמוד אומנות ולעסוק במלאכה ופרנסה, וכל זמן שעסוק בזה פטור מתלמוד תורה וכשמסיים עניינו וצרכיו יחזור להגות בתורה כל מה שאפשר לו מצד כל האילוצים האחרים, וכהגדרת הרמב"ם פ"ג בהל' ת"ת (פ"ג ה"ט) "ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חיו אם לא היה לו מה יאכל ושאר יומו ולילו עוסק בתורה", ע"ש, נמצינו למדים שיעסוק בתורה כל זמן שאינו עוסק לצורך כדי חיו.

אבל ראיתי במאמרו הנכבד של הגה"ק רבי מצליח מאזוז זצוק"ל בראש ספר דרך ישרה, שהרשה למוד למודי חול אבל בתנאי שימלא כרסו בתורה מתחילה, ולמודי חול יחד עם תורה אינם עולים בקנה אחד והאחד בא על חשבון רעהו במקרה הטוב, ובמקרה הפחות טוב שניהם לא יעלו בידו, עש"ב, והנראה בזה דבלא"ה בזמנינו שלומדים בתלמודי תורה ובתי"ס יסודיים מעט לימודי חול, ונתרגלו לזה התלמידים מה ההבדל אם ימשיכו במתכונת דומה בלומדם בישיבה כשעתיים עד שלוש ביום לימודי חול, במקום לטחון את שעות היום סתם כנודע למי שמצוי במה שקורה כאשר חסרה המוטיבציה והתכלית ובפרט ימי שישי ומוצאי שבתות וימי חופשה ובין הזמנים לרוב, שבהם התלמידים פורקים כל עול וחבל, ואף כי יש בודדים השוקדים על למודם באופן הכי נפלא ונעלה אבל נער יספרם, ובדרך "העיון" שאנו מאמינים ודוגלים בה יש תוחלת להצליח בשלוב יחדיו קודש ומעט חול בבחינת עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי, וכמו שהבאתי לעיל מכל גדולי הדורות להצריך לימודים

נוספים על הלמוד העיקרי שהוא למוד התורה, והצלחת הענין תלוי במלמדים עצמם שיהיו בעלי רגש ויראת שמים וייקרו לתלמידים למוד התורה, ושכל הלימודים הנוספים, לימודי החול, הם רק רקחות וטבחות לתורה, כלשון הרמב"ם במ"א, ולצורך התורה לאפשר קיום נאות לעמלי תורה, ולא יהיו כאלו מלמדים חסרי יראת שמים שכל מטרתם לייקר חשיבות לימודי החול ע"פ התורה ולהוציא התלמידים מלמודי קודש לחול.

בהא סליקנא ובהא נחיתנא שיש מקום בראש לבחינת מסלולים ורעיונות חדשים של תורה קבע ומלאכת לימודי חול עראי, באופן היותר נאות שיהיה בבחינת זה וזה נתקיימו בידם, ואף כי לדברים הנוגעים לכלל ישראל לגדולי הדור ההכרעה, אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורם עולה יפה (תענית דף כ"ד ע"ב)?! [ובמקום אחר הארכתי במאמר הנקרא "גדול הנהנה מיגיעו", לך נא ראה וצרף לכאן].

עוד בענין הנ"ל

לכבוד ידידי היקר, החכם המרומם, רודף החכמה והאמת כש"ת ... נר"ו
שלום וישע רב!

בעקבות מה שאמר לכבודו אותו ת"ח ביחס לשיטת הרמב"ם עצמו, אינני מסכים כלל, ואין צורך להזכיר כל דבריו רק מצאתי לנכון להבהיר שיטתו של רבנו הרמב"ם ז"ל.

מש"כ הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל (פ"ג הי"ב) ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי עולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו, ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו וכו', ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים וכו', ודבריו צריכים הסבר לאור שיטתו בהלכות תלמוד תורה (פ"ג הי"י) שכל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה וכו' הרי זה חילל את ה' וכו', ובפירושו לאבות (פ"ד ה"ה) כי כל מי שיהנה בעוה"ז בכבוד תורה, נוטל חייו מן העולם וכו' ואמנם הדברים אשר התירה אותם התורה לתלמיד חכם הוא שיתנו ממונם לאדם לעשות בו סחורה וכו', ושתמכר סחורתם לפני כל סחורה ושיקנו להם בתחילת השוק, אלה הם חוקים שקבע להם הי"ת כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי וכו', כי שתי הפעולות האלה (לתת הסחורה לאחר, ולמכור ראשון) יעשו אותם סוחרים קצתם עם קצתם על דרך כבוד, ואע"פ שאין שם חכמה, כדאי הוא תלמיד חכם להיות כעם הארץ הנכבד עכ"ל, הרי שדבריו באבות מתאימים לדבריו בהל' ת"ת, כי מה שהותר להם הוא הדברים שזכר, ולכן (שם בפ"ו הי"י) הביא שת"ח אינם יוצאים בעצמם לעשות עם הקהל כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ, ואין גובים מהם לבנין החומה וכו' ואין מחייבים אותם ליתן המס וכו' וכן אם היתה סחורה לת"ח מניחים אותו למכור תחילה וכו', ע"ש, זהו מזכויות הת"ח, ומה שלא זכר לתת הסחורה לאחר, לפי שזה שונה ממה שהזכיר מדברים שהם זכויותיו של הת"ח, אבל זה אין חייבים לו, רק זה בסוג מה שכתוב שעושה פרקמטיא לת"ח

שעליו נאמר ואתם הדבקים בה"א וכו' (כתובות קי"א ע"א) ופרש"י מתעסק בממון ת"ח והם פנויין לעסוק בתורה, ולכן מה שכתוב בהל' שמיטה ויובל ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמה שזכה לכהנים וללויים נראה דר"ל כמו שהכהנים והלויים יש להם זכויות מיוחדות שהם מקבלים המתנות, הת"ח יש להם ג"כ זכויות מיוחדות והם הדברים המנויים בהל' ת"ת ובפי' לאבות, ולכן מה שכתב רבנו הרדב"ז לפרש "ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו" שהכוונה שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו ולא שישליך עצמו על הציבור ועו' ע"ש הרי שהרדב"ז שלל האפשרות לפרש ויזכה לו דר"ל קצבה כזו או אחרת אלא הכוונה שיזכה ה' וכו', אבל בפרט זה יותר נאה לפרש כמו שהבאתי שיזכה לו ר"ל ע"י זכויותיו כת"ח, אבל שיטת הכסף משנה בה' ת"ת חולקת על זה, ושאין אסור ליהנות מקצבה ללמוד תורה, ואם לא יתמכו בעוסקי תורה תשתכח תורה מישראל חלילה.

והנה בש"ע או"ח אחרי שסדר הלכות ציצית תפילין ותפלה פסק (בסימן קנ"ה) שאחר שיצא מביהכ"נ ילך לביהמ"ד ויקבע עת ללמוד וכו', ושוב פסק (סי' קנ"ו) אח"כ ילך לעסקיו דכל תורה שאין עמה מלאכה וכו' ומ"מ לא יעשה מלאכתו עיקר וכו' הרי שזהו חיובו של האיש היהודי שאחר תפילתו יקבע עת ללמוד לקיים קביעות עתים לתורה והגית בו יומם ולילה, ואח"כ ילך לעסקיו וכך צריך להיות סדר וחיי האדם, והנה החיוב ללמוד אומנות מוטל על האב ללמד בנו (קדושין כ"ט ע"א).

לך נא ראה מה שכתב בספר הברית (ח"ב מ"ב פ"י) וז"ל וכלם נצרכים לבריות ומבקשים לחם והאשם הזה הוא על אבותם שלא רצו ללמד אותם בקטנותם אומנות, והנה האבות עשו זה לשם שמים וסמכו על דעת ר' נהוראי שאמר וכו' ולא יבינו כי זה הוא מעשה יצר הרע, כדרכו להלביש ולכסות הדברים אשר לא טובים בכסות החסידות וכו' ולא ידעו שאין זה דעת ר' נהוראי כמו שכתב מהרש"א שאין דעת ר' נהוראי שיניח אדם ללמד את בנו כל אומנות לגמרי אלא תורה בלבד, שהרי אמרינן בפ"ק שחייב כל אדם ללמד את בנו אומנות וליכא מאן דפליג וכו' הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חיו מן העולם אהה אחי אהה על הרעה הגדולה

הזאת עד מתי לא נשא לבבנו אל כפים לקרבם אל המלאכה בלי ספק שכל העובר על דברי חכמים ז"ל בדבר הזה ואינו מלמד את בנו אומנות עתיד ליתן את הדין לפני ב"ד של מעלה, וענוש יענש, גם ענוש לצדיק אשר יעשה כזאת לבניו לש"ש וכו' והנה האומות אומרים עלינו אומה זאת היא ישבה בגוים ובטלנים הם ועצלנים כי נרפים הם ואינם עוסקים בעבודות וכו' וכלום יש חלול השם וסכנות הכלל והפרט יותר מזה וכו' ועד מתי יהיה זה לנו למוקש וכו' וכי האיתנים מוסדי התורה שבע"פ המה התנאים, לא היו בעלי מלאכות וכו' וכן גם עתה הוא מנהג בני מערבי, ששם היהודים רובם ככולם בעלי מלאכות, ואפילו הרבנים שלהם, לכן שמע בני וקח אמרי נועם, אשר חכמים יגידו אל לבך, ואהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ותלמד לבניך אחריו מלאכה, ולא תהיה עוד לבז, וחרפת עמי יסור, כמו שכתוב יגיע כפך כי תאכל אשריך וטוב לך ואמרו חז"ל אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא עכ"ד, וכשאני קורא דברי הגאון הנ"ל אינני יודע איך חכמי דורנו מפרנסים דברים אלו ודומיהם, הרי החכם הקדמון רבי יוסף יעבץ בספר מגדל עוז (דף קס"א) כתב שדבר זה של למוד האומנות "מוטל על חכמי התורה בפרטות שיהיו רועים הצאן דעה והשכל איך פרנסתם בהיתר", כלומר שחכמי הדור צריכים להתעסק בדבר זה, ולסדר שיהיו ישיבות כאלה שיכשירו הדור הצעיר לתורה ולמלאכה.

ולא אכחד ממך ידידי כי לפעמים מחשבות שונות תוקפות אותי לאמר מה לך ולתגר זה, ותן לגדולים שיעסקו בזה, והקולר על צואר אחרים וכדברי בעל ספר הברית, ולעומת זה אמרו רבותינו במקום שאין אנשים השתדל להיות איש, ההשתדלות שלי בינתיים היא ברמה של תורה שבע"פ ללמוד את הנושאים הללו ולעסוק בהם ע"מ לגבש דברים ברורים לאמיתה של תורה, והי' יעזרנו ע"ד כבוד שמו להגדיל תורה ולהאדירה.

אודות לימודים כלליים בנוסף ללמוד הגפ"ת

בספר אגרות הראי"ה (ח"ג, סי' תשע"ג) כ' וז"ל: אנכי אמרתי ע"ד השאלה שהפסימיים אומרים שהמלחמה החריבה את היהדות בחורבן הישיבות במרכז התורה היותר גדול, שהנני מלא תקווה שהישיבות תתחדשנה עוד ביותר שכלול, ואולי יהיה אחד מהשכלולים שגם כמה מהגדולים, אשר חשו (חששו) להכניס שום מקצוע חדש חוץ מגפ"ת בישיבות, בהיווסדו מחדש יכירו יותר את הצורך הפנימי וכניסו ג"כ מקצועות רוחניים, ועמהם מובן שגם ההשכלה הכללית, שהיתה מסוכנת במעמד הישן, תהפך בפנים ידועים לברכה, וממילא תתגדל כח ההשפעה של ת"ח בני הישיבות ומנהליהם בעולם, והמוסדות אשר כבר עמדו על תחום הפירוד מרוב זכיות, שגם הם נחרבו, ע"י הפיזור הנורא, בהיווסדו מחדש יכירו שצריך להתקרב יותר לגדול ישראל, וע"י אלה התנועות יוולד חוס ואור חדש, שרוח ה' אשר על עמו יתגלה באור חיים וישע, וממילא הפעולות המקיפות ע"ד המרכז של בנין האומה ושיבת שבותה יושפעו בטל חיים חדשים ע"ש, וכוונתו ברורה שבישיבות המתייסדות מחדש יכירו את הצורך בהכנסת השכלה כללית שאף אם היתה מסוכנת במעמד הישן, כלומר השפעת מורים חסרים באמונה, העלולים להרוס את כל הבנין הרוחני והתורני של הישיבה, בבנין החדש, יהיה שכלול בדבר הזה, שיחד עם הגפ"ת ובצמוד אליו ילמדו כמה מן הלמודים הנחוצים בהסרת הסכנות שהיו "במעמד הישן", וע"ז אדרבה תגדל השפעתם של הת"ח ובני הישיבות, כלומר בלשונונו אנו ובזמנינו הענין הוא כזה שאין ספק שכאשר יהיו רבנים ות"ח, ובני תורה, שיחד עם תורתם, הם רופאים, מהנדסים, ארכיטקטים וכו', וכל המקצועות הכלליים, אזי תהיה השפעה עצומה על כל הציבור, שיראו שניתן לשלב יחדיו תורה עם שאר חוכמות, ואדרבה יהיה מזה קדוש ה', "ויכירו שצריך להתקרב יותר לגבול ישראל", כלשון הראי"ה, ולא עוד אלא יוכלו להתפרנס בכבוד ולא להיות נטל על הבריות, ולאכול לחם עוני "ממלגות" כאלה ואחרות, (שבמקום מילגה נעשית להם מליגה, בבחינת באנו באש ובמים, שנדון בב'

דינים כמאמר הגמ'), ויש בזה גם חלול ה' ונקרא מכבים מאורה של תורה, וכלפי הטוענים כי לא יעלו בידו גם התורה והלמודים האחרים יחדיו, צריך פעם אחת ולתמיד להבהיר דבר יסודי, שהרי הלמוד המהותי של ימי הבחורות שהוא עיקר הלמוד שילווה את האדם לכל ימי חייו, נחלק לב' חלקים, העיון והבקיאות, החלק השני, חלק הבקיאות, כידוע כל ימי חייו האדם יוסיף בו וימצאנו, ממה שילמד ויאגור ידיעות, ובמיוחד אם נכון הוא בזיכרון טוב וחזק, לעומת החלק הראשון שהוא החלק העיוני, אם התלמיד זכה ורכש לו עיון טוב וישר והבנה ודרך ניתוח כתיבה וחידוש, ויתר הקניינים החשובים הגלומים בדרך העיון, אזי המכשיר הזה יישאר עמו ואין מי שיגנבהו או יחבל בו, ואדרבה ישמש הוא לו בראש ובראשונה בחלקי התורה הנחוצים לו במיוחד, כגון החידוש ופסיקת ההלכה וכדומה אם יתמיד בלימודו, ולא עוד אלא גם בלימודי החול ימצא שכלים אלו הם ברכה עצומה לו, ואין כל סתירה, ודבר לא יבוא על חשבון דבר, לעומת אלו שקידשו את הבקיאות והידע (שהיום עם מאגרי המידע והמחשבים למיניהם אינם כ"כ מהותיים לעומת העיון שלא יערכנו זהב וזכוכית), הבדלים יסודיים אלו בדרכי הלמוד יכולים אולי להסביר במקצת את ההפרש בין גישתנו לגישה הרווחת בעולם הישיבות האשכנזיות.

דבריו של הראי"ה נאמנו מאוד לזמנו וכ"ש וק"ו בזמנינו אנו, והרצוי מהם הוא שאחרי שהתלמיד רכש לו את יסודות העיון האמיתי, ודרכו קנייני לימוד התורה, אף אם ישלב עימם שאר לימודים, לא יהיה זה לרועץ ללמוד תורה.

האף אמנם ברור שאלו אשר נועדו לגדולות ולהיות מהיושבים ראשונה בממלכת עולם התורה, והם בעלי כישרונות בולטים ונפשם חשקה אך ורק בתורה, ולבטח אח"כ יגיעו למשרות רמות בעולמה של תורה, לאלו אפשר שרצוי שלא לערב שום לימוד בנוסף, ואולם מזקנינו נתבונן הלה הם רבותינו שאלו ואלו עלתה בידם.

אמת נכון הדבר שיסוד עיקרי ונוסף ובלתו לא יצלח כלום, שגם אותם המורים ומלמדים את לימודי החול יהיו בעלי יראת שמים בתכלית, וכל מגמתם בלמדם לימודי החול הוא רק בבחינת להיות רקחות וטבחות

לתורה, שאם המלמדים אינם כאלו אזי חלילה יכול להיות נזק עצום ליראתו של התלמיד, ובפרט כשהם נערים רכים וקטנים, כאשר קרה באותם המדינות והמקומות שהכניסו לימודי החול, ובסוף שפחה ירשה גבירתה והתורה אזלא ונתדלדלה בעוה"ר, ולזה צריך חכמה והתבוננות רבה שלא יהיה בבחינת יצא שכרו בהפסדו הרוחני וד"ב.

תגובת מרן רה"י שליט"א

לכאורה כך לומדים בישיבות תיכוניות – וכמה גדולי תורה יצאו מהם? אפשר לחשוב על לימודים כלליים אחר גיל י"ח למי שרוצה לעבוד לפרנסתו כמו שנהגו בחו"ל ללמוד מלאכה וכדומה. נאמ"ן ס"ט.

תגובתי

בישיבות הני"ל עושים הגבירה כשפחה וכן לא יעשה, שהתורה צריכה להיות עיקר ויתר הלימודים רק כהכנה למי שלא יגע בתורה להתפרנס, וגם הצעת רו"מ להתחיל בכך בגיל יותר בוגר נשמעת נכונה יותר, אבל העיקר לחשוב על כל זה בראש בריא והשקפה נכונה, מאותם שעבדו וגם למדו לא יצאו ג"כ גדולי תורה ות"ח רשומים?
(לא שלחתי את התגובה)

מכתב נוסף בעניין הני"ל

לכבוד

ד"ר ר'... נ"י

שלום וברכה!

אני מודה לו על שמצא זמן לעסוק בד"ת במאמר שכתבתי, ובאשר לשאלה ששאל כבודו, בגדר הנהנה מיגיעו, האם גם למי שיש לו פרנסה ושפע ויכול להתפרנס בכבוד גם בלי עבודה, מהכנסות וממון שמניחים לו אבותיו, האם יש איזה עניין וחובה לעסוק עכ"פ במלאכה.
זאת אשיב!

אמנם רבנו עובדיה מברטנורא בפירוש משנת אהוב את המלאכה (אבות פ"א מ"א) כתב וז"ל: אפילו יש לו במה להתפרנס חייב לעסוק במלאכה שהבטלה מביאה לידי שיעמום כתובות (נ"ט ע"ב) ע"ש. אבל זה באמת מיירי במי שאינו עושה דבר בזמנו הפנוי, דעכ"פ צריך לעסוק במלאכה שלא יגיע אח"כ לידי עוון. אבל אם עוסק כל זמנו בתורה, כי אין חסר לו פרנסה, אשריו ואשרי חלקו ומשמיא קא זכו ליה כי התורה אגוני מגנא ואצולי מצלא, והתורה היא השומר הגדול והתריס כנגד יצר הרע שהרי אמרו בבבא בתרא (ט"ז ע"א) אמר הקב"ה בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, וכל מה שכתב הרמב"ם בהלכות ת"ת (פ"א הי"ב) שיעסוק במלאכתו שלוש שעות ובתורה תשע, זהו למי שצריך עכ"פ פרנסה ושלא יצטרך ליפול על הציבור, אבל מי שאינו זקוק, פשיטא שילמד כל אימת שיכול שיש עליו חוב אפילו יותר משאר בני אדם שהרי יש לו פת בסלו, ואיזה הצטדקות יש לו ליבטל מן התורה, והדברים פשוטים וברורים.

תשובה בעניין עסק התורה עם מלאכה

לכבוד האברך וכו' ר'... נר"ו

אחדש"ו

את ב' מכתביו קבלתי במועד, ואחר עד עתה עקב עיסוקיי, אבל כפי שהבטחתי בטלפון, אני לוקח עתה מועד הואיל והנני רואה חשיבות בנושאים הללו, ואבואה על סדר הערותיו.

א) והנה לא כימים הראשונים הימים הללו, כי צרכי החיים ויוקר המחיה האמירו למעלה ראש, ומי שנשא אשה ויש לו ילדים וממשיך ללמוד כי חשקה נפשו בתורה אשריו ואשרי חלקו וצריך לעשות הכל על מנת שיוכל להמשיך ללמוד, כי מנייהו מלכי ומנייהו אפרכי להיות מרבני וגדולי הדור ומורי הוראה, אבל להחזיק חברת לומדים בלא להקל עליהם ולאפשר להם קיום בכבוד אין זה כי אם התעללות בחלש, ודומה יותר לאמרת רבותינו שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון (משנה אבות פ"ב מ"ב), וכבר כתבתי במ"א מאמר גדול באורך וברוחב מפי סופרים וספרים וקראתיו "גדול הנהנה מיגיעו", שהדרך הסלולה והנכונה מאת רבותינו מאז ומעולם, להכשיר את התלמיד מעיקרא לדרך שבבוא היום גם ילמד תורה ויעלה לרמות של ת"ח מעיין וכותב ואף פוסק הלכה, וגם בעל מלאכה שמפרנסת אותו, והיא הדרך הנאותה שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, והנה לצערנו אנו רואים תופעה נוראה אשר פושה במחנה בני התורה כאש בשדה קוצים, והיא אותם בחורים שנושרים מהישיבה ונקראים "שבבניקים", והתופעה מקיפה כמעט את כל השכבות, מהמשפחות המיוחסות, ומשפחות הרבנים, האברכים וכו' כמעט כל יום שומעים על התופעה, שהבחור נושר מספסל הישיבה לרחוב, לבטלה, לליצנות, לדברים שליליים, ואף לסמים הגיעו מהם, ויש שהתדרדרו ל"ע לפשע, ונשאלת השאלה למה ומדוע, הרי ההורים השקיעו את נשמתם בחינוך הילדים ומה קרה, והתשובה בעצם פשוטה וידועה לרבים, והיא כי לא כל הנכנסים לישיבה עשויים ובנויים מהחומר המתאים להיות יושב על ספסל הלימודים, ורבים מהם בעלי כישרונות

ויכולות טובות שאם היו מנותבים נכון היו משתלבים בעולם המעשה, לעומת היום, שאם אין לו חשק ללמוד, והוא נזרק ע"י אותם רבנים שאין להם ידע פדגוגי והבנה ויכולת לכוונם ליעדים ומגמות אחרות, ונתקיים אמירת חז"ל תפסת מרובה לא תפסת! לזה הצעתי שיוקמו ישיבות שמעיקרא יהיה בהם מעט לימודים שונים, כדי שיהיה מזה בסיס בבוא העת למי שאינו מתאים ללמוד רק תורה, שלא יהיה בבחינת הכל או כלום (לא ישיבות תיכוניות!). הדרך הזו היא בעצם הדרך של חכמי הספרדים מדורי דורות, וצמחו מהם גדולים ויראים. הדרך של עולם הישיבות הליטאי השלטת היום ברחוב החרדי איננה הדרך היחידה, ומאן חשיב ומאן ספין להחליט שעליהם בלוד יאמר כזה ראה וקדש!?

ב) בנוגע לנהירה ולחיזור אחרי הישיבות האשכנזיות וכו', בעיית הרישום למוסדות אשכנזיים היא בזה שרוב ככול המוסדות הספרדיים מחקים את הדרך האשכנזית, ולהם אין משל עצמם כלום להציע "בדרכי הלימוד", ולכן האליטה מעדיפה לשלוח את ילדיה להתחנך אצל המקור ולא אצל החיקוי, כי תמיד המקור עדיף על החיקוי. הדרך הספרדית, למי שבקי מעט ויודע, היא דרך העיון הפשטי, עיין בקובץ "דרכי העיון" ובספר קובץ מאמרים למו"ר הגאון הנאמ"ן נר"ו, דרך זו היא היא בעצם הדרך של רבותינו, ספרדים כאשכנזים מדורי דורות, לנו הספרדים האוטונטיים יש דרך בלימוד, בפסיקה, בדקדוק, בידיעת התנ"ך, במבטא, במסורת, בטעמי המקרא, במנהגים ועוד, כל זה כמעט נשכח ע"י מגמות וכוחות שפועלים ע"מ שנהיה כתרנגולת ללא נוצות. הספרדים חייבים להחזיר עטרה ליושנה, כדי שבבוא היום האשכנזים יתקנאו בנו וירצו הם לחקות אותנו, כנראה צעיר אתה לימים והולעטת אך ורק במגמות של הערצה לדרך אחת שאתה מכיר, עוד תגדל ותבין.

ג) בנוגע לצילום ששלחת לי מתוך "מאמר משיב מפני הכבוד" להאדמו"ר ממונקאטש זצ"ל, וז"ל מה שנוגע לנו "וחשבתי להצדיק קצת את הה"ג ז"ל בע"ס כל החיים, להיות הספרדים בימינו בטבעם רובם נמוכי השכל נוחין להתפתות ולהאמין לכל דבר ע"כ השיאם עוון אשמה גם לגדוליהם רבניהם בספיקות כאלו" ע"כ. מה אני יכול לומר על דברים מעליבים

ופוגעים שכאלו "בטבעם רובם נמוכי שכל", אני רק יכול להודות לו שגלה דעתו האמיתית מה הוא חושב הוא ואחרים שכמותו, וא"כ אין פלא על יחס השחצנות והגזענות שהם מגלים כלפי הספרדים, שרי ליה מאריה, וכמה ראוי לו לבקש מחילה קודם כל ממושא הערצתו הגאון מהרש"א אלפאנדרי זצ"ל, הדברים כ"כ נמוכי שכל שאינני רוצה להגרר להעלבות וכדומה, דבריו מדברים בעד עצמם, אבל עוד יבואו ימים שכולם יאכלו מכף ידינו...

ד) הבעיה האמיתית של הציבור הספרדי שכל שנה בעת רישום הילדים למוסדות האשכנזיים הם נתקלים בקיר אטום של אפליה וגזענות, וכדי בזיון וקצף, ורק בתחוננים, בכיות והשפלות, ושוחד כזה או אחר, מצליחים לסדר את ילדיהם במוסדות חשובים.

האשמה תלויה אך ורק בספרדים עצמם, ובעומדים בראש ההנהגה הספרדית, אשר הם עצמם נחשבים בעיני עצמם ובעיני זולתם ל"אליטה ספרדית", והמוסדות הספרדים הקיימים אינם עונים על דרישותיהם מבחינת רמתם הלימודית, ורמת נרשמייהם החברתית, והמצב רק ילך ויחריף, כי למרות שראשי "ההנהגה" הספרדית הפוליטית הקימו מוסדות משל עצמם, אבל את ילדיהם הם הרי שולחים לאשכנזים, וכשהנחתום אינו אוכל מעיסתו, אז זוהי דוגמא לכל הציבור לדרך הנכונה, ולכן כל מי שמחשיב את עצמו בעיני עצמו, ויש לו מהלכים ויכולות עושה הכל להידמות למנהיגיו. הכתב אבישי בן חיים במעריב של ע"ש מקץ כתב כמה משפטים שראוי לשים אליהם לב, הוא קרא למאמרו "הספרדי פרנקל", על שם אותו ספרדי שלמד בישיבה אשכנזית, והחליט להסיר מעליו את תווית הפרענק, ולשנות את שם משפחתו לשם משפחה אשכנזי, וחבריו הציעו לו שראוי לו להקרא פרנקל. זוהי אמנם בדיחה אבל היא גם מציאות שכבר קיימת, שיש כאלה ששינו שם משפחתם לרוזובסקי, טרבילסקי וכדומה. ומי אשם? אשמים אותם רבנים ומנהיגים ספרדים שמחפשים להידמות ולהיטמע בין האשכנזים. והפלא עלינו, כי נראה כאילו אנחנו מפספסים בגדול את ייעודנו, כפי שהדברים באים לידי ביטוי במאמרו של אב"ח, שכתב באופן ברור: "שוב ושוב מתברר שהרב עובדיה

הוא כנראה אחרון ענקי הרבנים הספרדים, אבל הספרדים באמת". כלומר אם הוא אחרון, חלילה נהיה כולנו יתומים ממנהיגות ספרדית אוטנטית, ואסור שאסון כזה יקרה ליהדות הספרדית, ה' יאריך ימיו ושנותיו בטוב של מרן שליט"א שהרים קרן הספרדים ולולא הוא כמעט היינו בשפל המדרגה. מעבר לשאלות החשובות של דרך בלימוד ופסיקה, עומדת כאן על הפרק הדרך הספרדית השפויה בדעתה, שאינה מתלהמת ואינה נוהה אחרי קיצוניות מכל מין שיהיה, שמכבדת רבניה ואלו שאינם רבניה, ששוקלת במאזני השכל מה לקרב ומה לרחק, על מנת לקרב את אחינו שאינם חרדים לדבר ה', היתכן שכל זה יעלם, ונצטרך כולנו להיות ניזונים דוקא מפי אותם ראשי ישיבות ותלמידיהם "הספרדים" ונחפש לחקות את הכל אצלם גם בלבוש, גם בדיבור, גם במנהג.

דע לך שכל הדרך שלי והחשיבה יונקת ממעיינו המפכה של מו"ר הגאון הנאמין נר"ו ראש ישיבת כסא רחמים. אשר פי שניים ברוחו בהשקפה ישרה נכונה ובריאה, הטבועה ביראת שמים וענווה ספרדית אמיתית, ה' יתמיד בריאותו כי ממעיינו אני דולה ומשקה לזולת ה' יעדכ"ש.

ולסיום, כמובן כל מה שכתבתי כאן הוא אפס אפס קצהו, ויש על לוח ליבי אריכות גדולה שאין כאן מקומה, כל מטרתי בהשיבי לך הוא רק לנסות ולהראות לך כי אל תחשוב ש"ההשקפה" שאתה חי ונושם הינה האמת המוחלטת והיחידה, וקשה לתאר לאדם שמעולם לא ראה צבעים מהו אור צבע וכדומה, אבל לעת ראשון די לו שידע שהוא שרוי בחושך וגם ידיעה זו היא ידיעה חשובה, ותחילת הדרך להשגת החכמה.

מאמרו של הגר"ד יוסף ובשוליו הערותי

ראיתי לנכון להציג את מאמרו של הגר"ד יוסף שליט"א שנדפס באור תורה כסלו תשי"ע (סי' ל"ו) ובשוליו הערותי, דבריו משקפים את הדרך הישיבתית המקובלת לראות כדגם מומלץ מי שיושב כל ימיו בכולל ונהנה מהקצבה, ושערכו עולה עשרת מונים ממי שמשלב פרנסה עם עסק התורה הגם שמתפרנס בקושי על גבול העוני, ולע"ד לא היא, כדמוכח מסוגיות הש"ס וכאשר העירותי בשולי הגליון והדברים ראויים להצטרף ליתר הדברים בקונטרסי "גדול הנהנה מיגיעו". ויחד עם זאת אשרי העם היודע להוקיר ולהעריך לומדי תורה, ולתת להם יכולת לשקוד על למודם מתוך נחת ושלוה ובתנאי שהכוונה תהיה כי בעתיד מינייהו מלכי מינייהו אפרכי, מנהיגי העם ומוריו. ע"מ להקל על הלומדים הצעתי את דבריו כפי שהובאו בחוברת הנ"ל ובשוליו הערותי בקצרה.

חיים אמסלם

הרב דוד יוסף

ראש מוסדות "יחווה דעת"
ורב שכונת הר נוף
ירושלים

שבתי בבית ה' כל ימי חיי

הנה כשחטא אדם הראשון בחטא עץ הדעת אמר לו הקדוש ברוך הוא "בזיעת אפך תאכל לחם", והיינו שנענש האדם על חטאו שיצטרך לעבוד בזיעת אפיו לצורך פרנסתו, וכמו שביאר רבנו האור החיים (בראשית ג, יט) "שאם היה ניצול מהחטא, בשכר קיום מצות ה' היה השי"ת מגביר בו צד הרוחניות ויהיה גופו מזדכך ויתהפך החומר ויעשה צורה בהתגברות חלק הרוחני, מה שאין כן אחר שחטא גרם שני דברים, הפליג חלק החומר שבו והגשימו והוחלט ממנו התהפכותו לצורה, גם הוחשך מאור הרוחני שבו ואין בו כח להאיר לבחינת החומר לעשות צורה".

והנה למרות שהקב"ה גזר על האדם שיצטרך לעבוד למחייתו, עדיין יכול להנצל מן הקללה על ידי שיעסוק בתורה ויקבל עליו עול תורה, וכדברי רבי נחוניא בן הקנה באבות (פרק ג' משנה ה') "כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ", וביאר רבינו יונה שם "שהעושה תורתו עיקר ומלאכתו ארעי הקב"ה ישמרהו מכל דבר רע שלא יצטרך להתבטל מלימוד תורה וכו' ולא יצטרך לעשות מלאכה הרבה² לצורך פרנסתו, ובמעט יספיק לו כדי חיותו, מלאכת הצדיק מתברכת ונפשו שמחה בחלקו". ובמסכת תענית (כא.) אמרו שאילפא ורבי יוחנן היו עוסקים בתורה מתוך דוחק גדול, וגמרו בדעתם ללכת ולעסוק במסחר³, ובדרכם ישבו לאכול ליד כותל רעוע, ושמע רבי יוחנן לשני מלאכים שהיה האחד אומר לחבירו בוא ונפיל עליהם את הכותל ונהרגם מפני שהם מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, ואמר לו השני שיש להניח להם, כיון שאחד מהם קיימא ליה שעתא (פירש רש"י: עתיד להתגדל ואין זמנו למות) וכו'. מכאן חומר העניין למי שמניח חיי עולם הבא והולך לעסוק

² מלשון לעשות מלאכה הרבה משמע שעכ"פ צריך לעשות מלאכה מעט, וכמו שאמר לפני זה תורתו עיקר ומלאכתו ארעי.

³ שם הקפידא היתה על שגמרו בדעתם להניח התורה ולעסוק במסחר, ולא היתה קפידא על שדאגו לפרנסתם עם תורתם שזה בודאי מותר, ויכלו לעשות זאת גם בהישארם במקומם, אבל "ללכת" על מנת לעסוק בסחורה כולל עזיבת מקום הישיבה שלהם וההתעסקות אך ורק בסחורה שזהו בחינת מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, וזהו כעין משי"כ הרמב"ם בהל' ת"ת (פ"ג הי"ג) על זה שקרא ושנה ופרש להבלי עולם והניח תלמודו וזנחו הרי זה בכלל בזה דבר ה'. או דומה כמי שדוחק את השעה שהשעה דוחקתו, עיין בעירובין (דף י"ג ע"ב) בפרש"י הדוחק את השעה מתייגע להעשיר ולהתגדל ורואה שאינו מצליח ואעפ"כ חוזר והולך למרחקים ומכניס עצמו לגבוהות. ע"ש.

בחיי שעה, שאפילו אם עושה כן מחמת שפרנסתו דחוקה ביותר עונשו גדול⁴.

אמנם שנינו במשנה (אבות פרק ב' משנה ב') "רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון". ולכאורה משמע שחיוב הוא על האדם לעסוק בפרנסתו מלבד לימוד התורה⁵. ובברכות (לה:): "תנו רבנן, ואספת דגנך, מה תלמוד לומר? לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, יכול דברים ככתבן, תלמוד לומר ואספת דגנך, הנהג בהם מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחאי אומר, אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר ואספת דגנך, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן שנאמר ועבדת את אויביך. אמר אביי, הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידן". ולפי זה לכאורה מבואר יוצא שבין לדעת רבי ישמעאל ובין לדעת רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא, צריך אדם לעבוד לפרנסתו, ולקיים תורה עם דרך ארץ.

אולם נראה שרבן גמליאל ורבי ישמעאל לא דיברו אלא על דרכו של עולם, שמאחר שנתקלל האדם "בזיעת אפך תאכל לחם", צריך שתהיה לאדם זכות גדולה להנצל מן הקללה, והיינו שיגיע למדרגה גבוהה של אמונה וביטחון בהשם יתברך שהוא זן ומפרנס לכל חי, שימציא לו פרנסתו כדי שיוכל להשקיע כל זמנו ומרצו בלימוד התורה וברוחניות, ורבן גמליאל ורבי ישמעאל דיברו על רוב בני אדם שאינם יכולים לעמוד במדרגה זו של

⁴ להאמור לעיל בהערה הקודמת העונש לא היה על חפצם בפרנסה אלא על עוזבם התורה כנ"ל.

⁵ אכן כן, וכך כתב בפירוש החסיד יעב"ץ לאבות וז"ל כלומר שאע"פ שהתורה חמדתו של עולם ויעלה על דעתך שלא תצטרך עימה לדבר אחר אינו כן כי יפה תי"ת עם ד"א, וסיים שם אבל המלאכה בבטולה יתבטל התורה, כי סופם להחניף את הבריות ולחמוס ונמצא בטל מה שלמד, כי לא המדרש הוא העיקר. ע"ש.

אמונה וביטחון. ועינינו הרואות שרוב רובם של בני האדם צריכים לעבוד לפרנסתם, ועליהם נאמר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, והם⁶ בכלל הקללה שנתקלל האדם שיצטרך לטרור הרבה לפרנסתו, ובאמת שאף הם מודים שמי שנשאה רוחו אותו וגמר בדעתו באופן מוחלט לקבל עליו עול תורה, עליו אמר רבי נחוניא בן הקנה הנ"ל "כל המקבל עליו עול תורה הוציא עצמו מכלל הקללה שנתקלל האדם הראשון, ולא יצטרך לטרור לפרנסתו. ולדעת רבי שמעון בר יוחאי חיוב גמור הוא על כל אדם לגמור בדעתו ולבטוח בהשי"ת שימציא לו פרנסתו כדי שיוציא עצמו מכלל הקללה של "בזיעת אפך תאכל לחם".

וכן ראיתי בספר המקנה (קידושין פב.) שכתב על דברי רבי נהוראי (במשנה שם) "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" שאין זה סותר למה שאמר רבן גמליאל שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וכו', כי באמת אמרו חז"ל (מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בשלח) לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, והם תלמידי חכמים שתורתם אומנותם ואדיר חפצם בתורת ה' וכו' והדבר ברור שאם לבו נכון ובטוח בה' באמונה שלמה כי אין מחסור ליראיו, על זה נאמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו, כיון שלבו בטוח בה' בודאי יהיה ה' מבטחו, ויזמין לו ה' פרנסתו כאוכלי המן וכיששכר וזבולון וכיוצא בהם, וכעניין זה אמרו חז"ל (ביצה ט"ו:) לוו עלי והאמינו בי ואני פורע, אך מי

---

⁶ הה"כ מפרש שזה חוזר על רוב רובם של בני אדם, שעליהם נאמר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, ושוב ממשיך שהם בכלל הקללה, כאילו שיש איזה חלק בעולם שאינו בהכרח בקללה וכוונתו לרמוז על לומדי תורה... ולכן יוצא לו לפרש שכל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, שהכוונה עול הפרנסה, ואינו כן, שהכוונה על מיסים וארנוניות שחייבים למלכות שאם הוא עוסק בתורה פטור מכל מיסים, וכתבו הראשונים בתשובותיהם שגם אם עובד לפרנסתו כדי חייו, כדי שלא יחיה בעוני ויהיה מוטל על הזולת מקרי שמקבל על עצמו עול תורה כיון שעיקר עיסוקו בלימוד התורה, וחוף מהזמן הנצרך לו לפרנסה, כדי חייו, כל יתר הזמן פנוי אך ורק לעסק התורה ולא נקרא שפרק ממנו עול תורה, וכ"כ בשו"ת הרא"ש (כלל ט"ו סי' ח') ובשו"ת מהרלב"ח (סי' ק"מ).

שאינן מבטחו בה' ולבו מסתפק אין לו לסמוך על הנס ויעשה תורתו קבע ומלאכתו ארעי, ועל זה אמרו הרבה עשו כרבי שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם, כי לא היה בטחונם חזק שרצו לעשות כרשב"י, לכך לא הועילו וכו'. עכת"ד. וכעין זה כתב הרב פני יהושע (קידושין שם) דרבי נהוראי אינו חולק על מה שאמר רבן גמליאל שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, כי בודאי מדת כל אדם ללמוד תורה עם דרך ארץ, ואין כל אדם זוכה שתהיה מלאכתו נעשית על ידי אחרים, ואם כן אפשר שיבוא לידי ליסטות או לידי בזיון התורה, ורבי נהוראי כלפי עצמו אמר כן שראה שבנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בעניין שיהיה תלמיד חכם וצדיק גמור שמלאכתו נעשית על ידי אחרים. וכעין זה כתב גם הרב משנה ברורה בביאור הלכה (סימן קנז בד"ה בסופה).

ונראה עוד שבזמנינו שנתמעטו הלבבות, ועינינו הרואות שאי אפשר לו לאדם לקיים מצוות התורה בלא שיעסוק בלימוד התורה וההלכה שעות רבות בכל יום, ואם לא יעמול בתורה ודאי הדבר שמחמת חוסר ידיעתו והבנתו בהלכה יכשל באיסורי תורה חמורים ביותר, לכולי עלמא יש לכל אדם להקדים לימוד התורה ולעשותה עיקר, ובודאי שמי שיכול לעסוק בתורה בכל זמנו אין לו לתרץ עצמו ולומר שרצונו לכתחילה לקיים בעצמו קללת "בזיעת אפיך תאכל לחם" אף על פי שמחמת כן גורם לעצמו שיכשל באיסורי תורה החמורים, ואף רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא ורבי ישמעאל לא דיברו אלא כשמלבד עבודתו לפרנסתו עוסק בתורה באופן שיודע את הדרך אשר ילך בה בקיום המצוות, אבל כשיש לחוש שמא יכשל באיסורים, בודאי שיש לו להקדיש עיקר זמנו כדי לדעת מצוות התורה על מנת לקיימם אף על פי שמחמת כן לא יוכל להתפרנס אלא בדוחק רב, ומכל שכן שלא יתכן לומר שעל האדם לקדש בעצמו את העונש והקללה של "בזיעת אפיך תאכל לחם" כדי להשתמט מעסק התורה. ומה גם שדבר ברור הוא שמי שחפץ לזכות בכתרה של תורה ולהיות תלמיד חכם ומורה הוראות בישראל, אי אפשר לו לעשות כן אם לא יעסוק בתורה יומם ולילה בכל כוחו, ואפילו אם יעסוק כמה שעות מעטות לפרנסתו אינו יכול להיות תלמיד חכם כל שאינו נותן כל ליבו

ומעייניו בעסק התורה⁷, ובדור האחרון נתרבו בס"ד לומדי התורה בכוללים, ועוסקים בתורה בשקידה יומם ולילה, ומתפרנסים בדוחק ממשכורת הנאספת מאחינו בית ישראל נדיבי עם תומכי הנותנים אל לבם לפרנס ולהחזיק בידי לומדי תורה, ובודאי שיש להם להמשיך בדרכם ולא לפרוש חלילה מלימודם מחמת קושי הפרנסה⁸. ויש להוסיף עוד שבדורות האחרונים נעשה הרחוב פרוץ ביתר, ובעצם יציאתו מבית המדרש אל רשות הרבים יש לחוש שיכשל בהסתכלות אסורה ובעוון לשון הרע ורכילות ושאר איסורים חמורים, וכמעט אי אפשר שינצל וישמור נפשו מעוון, ואשרי אדם הזוכה לשבת באהלה של תורה בבית המדרש, ואין זה רק שעוסק בחיי עולם הבא ומניח חיי שעה, אלא הוא מקדש גופו ונשמתו, ולכן אפילו אם יצטרך מחמת כן להתפרנס מדוחק עדיף לו לעשות כן⁹.

והנה לדאבון לב בזמנינו יש קמים ומדברים בגנותם של האברכים היקרים בני ציון המסולאים בפז, ומערערים על הנהגתם בלימוד בכוללים ובקבלת תמיכה מנדיבי עם, מדברי הרמב"ם (פרק ג' מהלכות תלמוד תורה הלכה י') "שכל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה

⁷ הרמב"ם סותרו במ"ש בהלכותיו בהל' ת"ת פ"ג, שבהל' ו' מדגיש שלזכות לכתר תורה אסור שיהיה היסח הדעת ע"י רצון לרכוש עושר או קיבוץ ממון, אלא צריך תורתו קבע ומלאכתו ארעי ולא שיהיה בטל מלאכה לגמרי, ואדרבה בהל' י' האריך בחומרת מי שחושב שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה וכו'.

⁸ אם קושי הפרנסה הוא מחמת המלאכה המועטה, שאינו מרבה בה לפי שיתר הזמן הוא לומד, אה"נ. אבל אם גם נהנה מהקצבה שנותנים וגם אין בה די פרנסה, זה לוקה פעמיים, שהוא יורש תרתי גיהנם (עיין יומא ע"ב ע"ב) ובכלל השלשה שהקב"ה מצטער עליהם וביניהם כל מי שאי אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק (עיין חגיגה דף ה' ע"ב). והיינו טעמא לפי שאין זה למוד ראוי כי כל הזמן מחשבתו נתונה לו על פרנסתו ולא על למודו, והבן.

⁹ אין לי על זה תשובה מוחלטת, אבל אם זוכה גם להתפרנס מיגיעו וגם לשמור עצמו מפגעי הרחוב, אין על עפר מושלו, וזהו גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, כי הירא שמים חושש לצאת לרחוב וכדברי הה"כ, אבל הנהנה מיגיעו גדול ממנו לפי שיפה ת"ת עם ד"א שיגיעת שניהם משכחת עוון.

ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את השם וביזה את התורה וכיבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חיו מן העולם, לפי שאסור ליהנות בדברי תורה בעולם הזה וכו', וכל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטלה, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות". וכן כתב עוד הרמב"ם בפירוש המשניות (אבות פרק ד' משנה ה'), וכתב להביא ראיות לדבריו. והביאו הטור יורה דעה (סימן רמו), וכבר האריך מרן הכסף משנה (הלכות תלמוד תורה שם) לדחות הראיות שהביא הרמב"ם בפירוש המשניות, וכתב להוכיח מכמה מקומות בש"ס דלא כמו שכתב הרמב"ם שם, ושהחכמים ותלמידיהם היו מתפרנסים מתרומות הציבור, ושכן ראינו שכל חכמי ישראל קודם זמן הרמב"ם ואחריו היו נוהגים ליטול שכרם¹⁰ מן הציבור, ועוד שאפילו אם נודה שמעיקר הדין הלכה כדברי הרמב"ם, אפשר שהסכימו כן כל גדולי הדורות קודם זמן הרמב"ם להתיר משום עת לעשות לה' הפרו תורתך וכו' והיתה התורה משתכחת מישראל וע"ש. וכן כתב עוד מרן בבית יוסף יורה דעה (סימן רמו), שבאמת לא נהגו חכמי הדורות כהרמב"ם, והראיות שהביא לדבריו יש לדחותם, ואדרבה יש להביא ראיות להחזיק ביד הנותנים והמקבלים, וכן ראוי לעשות, שאם לא כן כבר היתה התורה בטלה ח"ו, ועל ידי ההספקות יכולים לעסוק בתורה ויגדיל תורה ויאדיר¹¹, ושכבר האריך בשו"ת התשב"ץ חלק א' (סי

¹⁰ ליטול שכרם הוא דבר אחר וגם בתחילת לימודם עד שיגדלו ויהיו מורי הוראות שנוטלים פרס לק"מ, אלא שעיקר טענתם של אלו היושבים כל ימיהם על התורה על דעת שלא לצאת ולהתפרנס ממלאכה בין שתהיה מלאכת שמים בין מלאכת חול, ועיין מרן בית יוסף או"ח סימן קנ"ו וז"ל: ואחר כך ילך לעסקיו – כלומר ולא תימא למה אתה אומר ילך לעסקיו יותר טוב היה לו שילמוד לעולם בתורה, לכך אמר מדה טובה היא שילך לעסקיו כדתנן באבות (פ"ב מ"ה) כל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטלה כלומר שיכלה ממונו ואח"כ יצטרך לחזור אחר פרנסתו ולא יוכל אפילו לקבוע עתים לתורה וגם יגרום לו עוון כי העוני יעבירנו על דעת קונו ע"כ.

¹¹ ויש לומר שזהו בזמן קטנותם כשלומדים שע"י שמקיימים הישיבה שנהנית מההחזקה של הגבירים יכולים ללמוד אבל משהגדיים נעשו תישישים ומצאו פרנסתם או במלאכת קודש או במלאכת חול וכנ"ל.

קמב-קמח) לחלוק על הרמב"ם ולסתור כל דבריו, ולהחזיק ביד החכמים והתלמידים הנוטלים פרס מהציבור, והביא כמה ראיות מהתלמוד והמדרשות. עכ"ד הבית יוסף. ועיין בשו"ת התשב"ץ שם שהאריך להביא ראיות מכמה מקומות בש"ס שחובה על ישראל לפרנס בדרך כבוד לחכמיהם ודייניהם אשר תורתם אומנותם, ושם (בסימן קמז) האריך עוד לדון בדברי הרמב"ם בזה, והביא ראיות רבות דלא כהרמב"ם, ושהרמב"ם הפריז על מדותיו בזה. ועיין עוד בספרו מגן אבות (פרק ד' משנה ה'), ובמה שכתב מרן בשו"ת אבקת רוכל (סימן ב')¹².

גם מהרש"ל בים של שלמה (חולין פרק ג' סימן ט') האריך לדחות דברי הרמב"ם, ושם לא היו עושים כן כבר היתה בטלה התורה מישראל, כי אי אפשר לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה¹³ וגם להתפרנס ממעשה ידיו, וכתב עוד שמי שהוא בעל ישיבה ומרביץ תורה ברבים וצריך עתים קבועים ומחולקים חציה לו וחציה לאחרים, ואי אפשר לו שילך מביתו כי אם לדבר מצוה "עוון הוא בידו אם לא יקבל מאחרים אפילו יודע מלאכה וחכמה שיוכל ליגע בה ולהרויח בה כדי לפרנס את ביתו בוז יבוזו לו באהבת התורה ולומדיה, כי אי אפשר שיבטל מלימודו" וכו'. והביאו להלכה הש"ך (שם ס"ק כ'). גם הלבוש (יורה דעה סימן רמו סעיף כא) כתב שכל חכמי דורו של הרמב"ם וגם הבאים אחריהם השיגו מאד על הרמב"ם, ואמרו שאם כדעתו כבר היתה תורה בטלה ח"ו, והאריך לדחות דברי הרמב"ם. וכן הב"ח (שם) האריך להביא ראיות מהש"ס דלא כהרמב"ם הנ"ל. ועיין בדרישה (שם סק"י) שכתב שאף להרמב"ם כל

¹² כשהם חכמים רבנים ודיינים שרי, ועוד כשאמרו בגמ' אודות עשרה בטלנים שיהיו מצויים תמיד בבית המדרש דברו על "עשרה" בכל עיר, ולא על כל העיר כולה, שזה לא יתכן כלל ועיקר.

¹³ זה חוזר על הרבנים וראשי הישיבה שהם צריכים להיות קבועים ללמוד וללמד.

שנותנים לו הציבור דרך כבוד יש להקל¹⁴. וכן כתב מהר"ש די אבילה בספר כתר תורה (עמודים לד-נד), ושם העיר שלכאורה דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה הנ"ל סתרי אהדדי, שמתחילה כתב שהמשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חילל את השם, ולאחר מכן כתב "מעלה גדולה היא"¹⁵ למי שמתפרנס ממעשה ידיו, ומשמע שאם לא עשה כן אין בזה חשש עבירה אלא שאינו מעלה גדולה, ולכן כתב לבאר בדעת הרמב"ם שדוקא באופן שמטיל עצמו על הציבור יש להחמיר, אבל אם מעצמם רוצים לתת לו מותר לקבל¹⁶. וע"ש. וכן כתב בספר סדר היום (סדר עסקיו ועסקי שמים ושינת היום) שאם אחרים אומרים לו אין רצוננו שתתבטל מלימודך ואפילו רגע אחד, ולמוד תורה וכל מחסורך עלינו, מותר לקבל מהם, ועל זה סומכים החכמים והתלמידים המקבלים הספקה ולומדים, שמרצונם הטוב נותנים לנם ומזכים אותם. והרמ"א בהגהה (שם) הביא דברי הרמב"ם הנ"ל, וכתב דבזקן או חולה מותר לו ליהנות מתורתו ולהתפרנס מן הציבור (רבנו יונה בפירושו לאבות פרק ד' משנה ה', ורבנו ירוחם נתיב ב' חלק א', ושכן כתב הרמ"ה), ויש אומרים שאף בבריא מותר (הרשב"ץ הנ"ל), ולכן נהגו בכל מקומות ישראל שהרב של העיר יש לו הכנסה וסיפוק מאנשי העיר כדי שלא יצטרך לעסוק במלאכה בפני הבריות ותתבזה התורה, ויש מקילים עוד לומר שמותר לחכם ולתלמידו לקבל הספקות מן הנותנים כדי

¹⁴ נתינה דרך כבוד היינו בדרך מתנה, ולא בדרך של עול ומחויבות, שהרי אם זו הפרנסה שלו חייב הפרס הזה להיות קבוע, שזה בכלל משים עצמו על הציבור, ודומה למ"ש בסמוך בשם מהר"ש די אבילה.

¹⁵ נ"ל דכוונת הרמב"ם שלא תחשוב חלילה שזהו שאינו רק לומד תורה בלבד, אלא גם מתפרנס עם לימודו מעלתו פחותה וגרועה, לכך כתב "מעלתו גדולה היא", לפי שגדול הנהנה מיגיעו, ולא כאותם משובשים וטועים בדעתם להפחית ערך מי שלומד ועובד דלא היא ודו"ק.

¹⁶ בנתיים כמעט לא ראינו שהם "מעצמם" רוצים לתת רק בודדים, והרוב צריך להתדפק על דלתי נדיבים בפה רך ובפרך ו"להוציא מהם" התרומה... ואינו דומה למה שהביא אח"כ בסמוך מהגאון ר"ח בן עטר.

להחזיק ידי לומדי תורה, שעל ידי זה יכולים לעסוק בתורה בריוח, וסיים הרמ"א שאין זה מדת כל אדם להתפרנס ממעשה ידיו ולעסוק בתורה, שאי אפשר לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה ולהתפרנס בעצמו.

והגאון רבי חיים בן עטר בספר ראשון לציון (יורה דעה סוף סימן רמו) כתב, שאף הרמב"ם לא דיבר אלא במי שמטיל פרנסתו על הזולת שיושב ולומד ובהכרח על הציבור לפרנסו, אבל אם הציבור או היחיד מבקשים ממנו ללמוד בעדם, לאו איסורא עביד, ושכן מצינו היתר בהדיא שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך, וכשמעון אחי עזריה [שאמרו במדרש (ויקרא רבה פרשה כה אות ב' ובילקוט שמעוני רמז תתקלד) על הפסוק עץ חיים היא למחזיקים בה, שהיה עזריה עוסק בפרקמטיא ונותן בפיו של שמעון אחיו, ולפיכך כשאמר שמעון הלכה הזכירו חכמים שם אחיו עזריה, ואמרו עוד שם על הפסוק שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך, שאף על פי שיששכר גדול מזבולון, מכל מקום על ידי שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר נותן לו שכר בעמלו, לפיכך נקרא הפסוק על שמו. ועיין עוד בסוטה דף כא ע"א]. וכתב עוד הרב ראשון לציון שם, שישנם כמה חילוקים בצד ההיתר בזה, האחד, כשמשותפים שנים ביחד והאחד לומד והשני מפרנסו בכל ריוח שיש לו, ובזה מותר לגמרי כשמעון אחי עזריה, והשני, כשלומד ומתפרנס מן הצדקה כדרך העניים מצד שלא מצא דרך להתפרנס וילמד אפילו חלק מהיום, ואף בזה יותר טוב הוא לו שילמד ויתפרנס מן הצדקה ובלבד שלא יטיל עצמו על הציבור לומר להם פרנסוני ויבוא עליהם מכח תורתו, ומה שכתב הרמב"ם הנ"ל לאסור הוא דוקא באופן שאומר כן ובא עליהם בכח תורתו. והשלישי, כשיש לפני האדם שני דרכים, האחד שיכול להתפרנס משלו וגם ללמוד חלק מהיום, והשני שיקח מאדם אחד או מכמה אנשים שנדבה רוחם לתת לו פרנסתו כדי שילמד כל היום, ועל זה אמרו גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים, ויותר ראוי לו שיבחר ליהנות מיגיעו ממה שיהנה מהזולת, ומכל מקום אין זה אלא בדורות הראשונים, אבל בזמנינו שנתמעטו הלבבות והדעות, ואפילו חובת האדם לדעת הדינים הצריכים הלואי שילמוד כל היום וישיג לדעת מה יעשה ממצוות השי"ת,

יותר טוב שילמוד כל היום, ובלבד שלא יהא להכריח אחרים שיפרנסוהו, אלא אם כן הם ביקשו ממנו שיתנו לו כדי פרנסתו והוא ילמד כל היום ויהגה בתורת ה' החביבה. עכת"ד. הרי לפנינו שמסקנת האור החיים שכל שעושה כן בדרך שהיא כיששכר וזבולון הרי זה מותר לגמרי, ואף כשיכול לעבוד זמן מסוים משעות היום ולהתפרנס משלו ובשאר זמנו לעסוק בתורה, בזמנינו שנתמעטו הלבבות נכון יותר שיעסוק בתורה בכל זמנו ויתפרנס מאחרים ובלבד שלא יכריחם לפרנסו. ועיין במה שכתב עוד האור החיים בזה בספרו חפץ ה' (ברכות ח.).

ובאמת שהרמב"ם עצמו (בסוף הלכות שמיטה ויובל) כתב: ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו, מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל ה' שנאמר ברוך ה' חילו, והוא ברוך הוא זיכה להם שנאמר אני חלקך ונחלתך. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל ולעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלוקים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, והיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזיכה לכהנים וללויים, הרי דוד אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי". עכ"ד. (וכבר העיר המעשה רוקח בהלכות תלמוד תורה שם מסתירת דברי הרמב"ם בזה)¹⁷. ולפי האמור לעיל נראה שלפי מה שכתב רבינו האור החיים בספר ראשון לציון, יש ליישב דברי הרמב"ם ואין

¹⁷ ולע"ד אין כל קושי וכבר כתבתי במ"א כי פטור שבט לוי הוא על מנת לשרתו ולהורות דרכיו לרבים, ואז הדין בהם שהם גם פטורים מעריכת המלחמה כשאר ישראל, ור"ל שאינם נפטרים אם הם רק עוסקין בתורה לעצמן לפי שחוב עסק התורה שייך על כל אחד ואחד מישראל, שילמד ויעבוד כדי פרנסתו אבל כשהם מורים ומלמדים לכלל ישראל וזה כל תפקידם ואין להם לעצמן כלום, ואינם עוסקין בהרבות הון כלל ועיקר אזי שרי.

דבריו סותרים למה שכתב בהלכות תלמוד תורה, שדוקא באופן שמטיל עצמו על הציבור ומכריחם לפרנסו מן הצדקה אין ראוי לעשות כן, אבל כשהציבור חפצים לפרנסו כיששכר וזבולון, אדרבה הרי הוא נקרא קודש קודשים, והוא כשבט לוי שהפרישו עצמם לעסוק בתורה, ואפילו כשיכול להתפרנס מיגיע כפיו, בזמנינו שנתמעטו הלבבות עדיף יותר שיעסוק בתורה בכל זמנו ויתפרנס מאחרים. ועיין בשל"ה (מסכת שבועות דף לב ע"ב) שכתב לבאר בדעת הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה הנ"ל, שדוקא כשהולך מלכתחילה ללמוד לשם ממון וכבוד אינו ראוי, אבל כשלומד לשם שמים מותר לו להתפרנס מן הצדקה.

והרב משנה ברורה בביאור הלכה (סימן רלא) העתיק בקצרה תשובת הגאון רבי שמואל אבוהב בשו"ת דבר שמואל (סימן קלח) שכתב שאפילו הרמב"ם בפירוש המשניות הנ"ל יסכים שאין דנין אפשר משאי אפשר, וכיון שכפי צורך השעה והמקום אי אפשר לזה האיש החפץ בחיים להתקיים תלמודו בידו לזכות בו את הרבים¹⁸ כי אם בסיפוק צרכיו על ידי אחרים, הרי הוא ככל המון הדיינים והחכמים שהיו מקבלים שכר מתרומת הלשכה, וכמו שאמרו בכתובות (קו.), וכמו שפסק הרמב"ם עצמו (פרק ד' מהלכות שקלים הלכה ז') שמגיהי ספרים שבירושלים ודיינים שדנים את הגזלנים נוטלים שכרם וכו' ואם לא הספיקו להם אף על פי שלא רצו מוסיפין להם כדי צרכן להם ונשיהם ובניהם ובני ביתם, ואיך יעלה על הדעת שיורה בכגון זה הרמב"ם שיותר טוב לאדם שיאחוז בסכלות וחסרון החכמה כל ימיו אשר הוא גרמא לכמה נזיקין ומכשולות, תלמוד המביא לידי מעשה, ולמנוע טוב מבעליו מפני היותו נהנה מאת אחיו וכו'. וע"ש עוד באורך.

ובשו"ת אגרות משה (חלק ב' מיורה דעה סימן קטז) כתב, שהמתחסדים לנהוג על פי הרמב"ם הנ"ל ואומרים שצריך אדם שיהנה מיגיע כפיו ויקבע עיתים לתורה בשעות הפנאי, הם הולכים אחר עצת יצר הרע כדי שיפסיק

¹⁸ דוק בלשון לזכות בו את הרבים דהיינו שלומד ע"מ ללמד או לחבר ספרים ופסקי הלכה וכיוצא שזה דינו כמלמד לזולת וכפי שדימה זאת להמון הדיינים והחכמים.

מלמוד ויעסוק במלאכה ובמסחר עד שלבסוף שוכחים את המקצת שכבר למדו, ואין היצר הרע מניחם אף לקבוע זמן קצר ללימוד התורה, כי אם הראשונים כמלאכים אמרו שאי אפשר לעסוק בתורה ולהחכים בה כשיעשה מלאכה להתפרנס ממעשה ידיו, כל שכן בדורנו דור יתמי דיתמי, והביא כמה ראיות לזה, וסיים שלכן לא יעלה על מחשבתך עצת היצר הרע שיש בקבלת פרס של הלומדים בכוללים ופרס של הרבנים ומלמדים וראשי ישיבה איזה חטא וחסרון מדת חסידות, שהוא רק להסית לפרוש מן התורה. וע"ש. ולהלן בשו"ת אגרות משה (חלק ד' מיורה דעה סימן לו אות ד') העיר מסתירת דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה הנ"ל שמתחילת דבריו מתבאר שהעוסק בתורה ומתפרנס מן הצדקה הרי זה חילל את השם, ומהמשך דבריו משמע שרק אין בזה מעלה (וכמו שהקשה מהר"ש די אבילה שהובא לעיל), וכתב לבאר שגם הרמב"ם מודה שכשיודע שלא שייך שיבין היטב מה שלומד אם יעבוד כמה שעות ביום לפרנסתו, מותר וגם מחויב להתפרנס מן הציבור כדי שתהיה לו אפשרות לעסוק בתורה, אלא שסובר הרמב"ם שגם בכהאי גוונא יש מעלה גדולה למי שאף באופן זה מתפרנס כשאפשר לו לדחוק עצמו, כגון שיעשה מלאכה רק שעה אחת ויהיה אפשר לו להתפרנס באכילת לחם בלא בשר וכדומה, ויתרגל בזה שיוכל ללמוד כראוי וכו'.

ורבותינו הפוסקים האריכו הרחיבו בעניין הנ"ל, ועיין עוד במה שכתבו בזה האברבנאל בפירושו למסכת אבות (נחלת אבות פרק ד' משנה ה'), ומהר"ל מפראג בספר נר מצוה (חלק א' סימן יא אות נה), ובספר שתי ידות למהר"ם די לונזאנו (דרך חיים עמוד פו), ובמרכבת המשנה אלפנדארי, ובמעשה רוקח, ובמשרת משה (הלכות תלמוד תורה שם), ובספר שם יוסף (הלכות תלמוד תורה שם), ובשו"ת חתם סופר (חלק חשן משפט סימן קסד), ובשיורי ברכה יורה דעה (סימן רנה סק"א), ובשלחן ערוך הגאון רבי זלמן (סוף הלכות תלמוד תורה), ובשו"ת נשמת כל חי (חלק יורה דעה סימן נו), ובספר נהורא דאורייתא (מאמר ד' פרק ו'), ובספר שם עולם למשנה ברורה (בהגהה סוף פרק יא), ובערוך השלחן יורה דעה (סימן רמו סעיף מ'), ובמה שהאריך בזה אאמו"ר מרן הראש"ל

שליט"א בשו"ת יביע אומר חלק ז' (חלק יורה דעה סימן יז) ובשו"ת יחווה דעת חלק ג' (סימן עה) וחלק ה' (סימן נו) ובספר הליכות עולם חלק ח' (עמוד שמ והלאה).

מכל הדברים הנ"ל מבואר יוצא שכל מי שיכול לעסוק בתורה במשך כל היום, ותהיה תורתו אומנותו, כדוגמת האברכים היקרים הלומדים ושוקדים על תורתם בכוללים שבזמנינו, אף על פי שמחמת כן יצטרך להתפרנס ממשכורת מועטת מנדיבי עם תומכי תורה, בודאי שצריך לעשות כן, ואשריו ואשרי חלקו שמקדיש את חייו ללימוד התורה ומוכן לקיים את התורה מתוך הסתפקות במועט, ומעלתו גדולה עשרת מונים¹⁹ ממי שעוסק במשך כמה שעות ביום בעבודה כדי להתפרנס בריוח, ובפרט בזמנינו שנתמעטו הלבבות ואי אפשר לאדם לזכות בכתרה של תורה ולהיות תלמיד חכם ומורה הוראות בישראל אם לא יעסוק בתורה יומם ולילה²⁰. [נעין באור החיים על התורה (ריש פרשת כי תשא) שכתב שהמחזיק תלמיד חכם בעד מחצית כספו יטול שכרו משלם, וגם לא ינוכה כלל ממחצית חלקו של העוסק בתורה, שאם כן נמצא שכל אחד מהם יטול מחצית השכר בלבד, ולא כן הוא, כי שקל הקודש כפול היה, וביד כל

¹⁹ נראה שאין מעלתו גדולה עשרת מונים. אבל דברי התנאים בעלי המשנה שיפה תלמוד תורה עם ד"א וגדול הנהנה מיגיעו וכו' חיים וקיימים לעולם, וכל הפלפולים לא יועילו לבלבל את האמת הפשוטה. אולם מי שלומד בכולל על מנת להשתלם בלימודיו, להיות פוסק הלכה, מורה הוראה, מחנך ומלמד או תופס ישיבה, ויושב כמה שנים שיש להן קצבה, וסופו שיתפרנס ע"י יגיעו כלומר "מלאכת שמים", זה בכלל מש"כ הרשב"ץ בתשובה וכן סוגיין דעלמא, שרבנים ודיינים מקבלים שכרם מקופת הכולל וכן התלמידים יושבים בישיבה עד שיגיעו למדרגה, אבל אין זה כולל מי שחשק בישיבה ללמוד כל ימיו וסומך שיש מי שידאג לפרנסו, שאין עושה כרצון חז"ל בזה. ומה יפים דברי מהר"י אלשקאר בפירושו לאבות (פ"א מ"י) לא תחשוב שבאדם אחד שלומד חצי יום וחצי יום מלאכה שאין שכר חצי היום של המלאכה כחצי היום של הלימוד, על כן בא לומר שהקורא שעה אחת ביום ונהנה מיגיעו הוא יותר ממי שקורא כל היום כולו ואינו עושה שום מלאכה כדי לקיים את התורה, כי כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וכו' ע"ש.

²⁰ וכמה באמת מהלומדים מגיעים לזה?

אחד נשאר שקל שלם. וכן כתב מרן החיד"א בספר מדבר קדמות (מערכת מ' אות לו) שמצא בספרי המפרשים שהקב"ה נותן מאוצרו הטוב לאשת תלמיד חכם שכר שיעור החצי מזכות תורתו, ולא ינוכה מן התלמיד חכם מאומה, וכן הדין במחזיק בידי תלמיד חכם. וכן כתב הגאון ההפלאה בהקדמתו (פתחא זעירא אות מג) שכל אחד מהם מקבל שכרו משלם, ואינו נוגע ח"ו בשכר הלומד תורה. אבל הגר"א במעשה רב (בשאלתות סימן נ') נשאל על כך מהגאון רבי חיים מוואלוז'ין, שאפשר שאם יחלק שכר לימודו עם המחזיק כיששכר וזבולון יהיה נראה שלומד תורה בשביל פרנסתו ולא לשם שמים. והשיב, שאדרבה אם עינו צרה לתת חלק משכר לימודו בעולם הבא לאחר, מראה בזה שכל מגמתו כדי לקבל השכר לעצמו בלבד, אלא צריך שתהיה מגמתו ורצונו לעשות רצון הבורא יתברך בלבד וכו'. והרי אם יקבל השכר מהמחזיק לצורך לימודו יוכל ללמוד כל היום, ובכך יהיה נחת רוח להקב"ה מלימוד תורה ביום שלם ולא מחצי יום וכו'. ומבואר יוצא שסובר שאינו נוטל אלא חצי שכרו, ואף על פי כן ראוי לו לעשות כן כדי שתהיה תורתו לשם שמים ולא על מנת לקבל שכר].

INSTITUTIONS YESHIVAT
"KISSE RAHAMIM"

בנשיאות רבותינו שבאי"י
מרן הגאון האדיר הראשון לציון הרב עובדיה יוסף שליט"א
ולחבבתי"ח מרן הגביר רמאל כ. צבאן זצ"ל
רב נתיבות, וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל

מפעלו התורה הקדושה

מוסדות ישיבת
נסא רחמים ספרדית (ע"ד)

על שם מרן הגאון
ה רחמים חי חיותה הכהן זצ"ל, ראב"ד או גרבא
(נוסדה בכסלו התשכ"ג ע"י תלמידו הגאון הקדוש
רבנו מצליח מאוזו זצ"ל הי"ד חבר ב"ד בתנוסת)

- מוסדות הישיבה**
- * גן ילדים
  - * תי"ת לבנים
  - * גן ובי"ס לבנות
  - * מתיבתא ז-ח
  - * ישיבה קטנה
  - * ישיבה גדולה
  - * סמינר לבנות
  - * כוללי אברכים:
  - בני-ברק
  - גבעתיים
  - נתיבות
  - * ד"ץ "משפט ונדק"
  - * ירחון "אור תורה"
  - * מכון "הרב מצליח"
  - לחוצאות ספרים
  - * כולל ערב
  - לכתובת שו"ת
  - "יועץ שמואל"
  - * מכון
  - זכור תורת משה עובדי
  - * קרן גמ"ח ומענקים
  - * מכון הסת"ם הספרדי
  - "יד רמאל"
  - * ועוד...

בס"ד, בני-ברק, יום י"ט טבת תשס"ז

להכין אגוא קצר למסגרת שיטתית:

דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה נשמע הנהנה
מגיזו, וכן נהגו חכמי ספרד אז הרמב"ם שלא
מצאו פנייה דאג'יר מהרפואה והוכיח להשתמש ברכות.
וכן נהגו אדוניי צואם דמדינת המצרים. וכך חפצי לזכור
אם נשיאנו דדיינות צמחן לפרנסתם בצרכות או למחור.
וכן נהגו מהרמב"ם זצ"ל, והגאון ר' זוגיב סצרון שימש דומ"ץ
בגרידא למצוא מצעריי שנה המפנים ממלאכה הפקוס
ומחכירת מצות דפסח ואגרוג'ים כסופות. וכן נאסעך נהגו
או פנייה אורק מאי שניי אחר נישואיו ע"ה חומנו ואח"כ מחכמי
אם היה ל' בית חרוש אסודה או הייב מעל דקנול (מוכר)
כ"ס יחזיו סגולה להרז איסור פנייה) וכן החז"א המפנים
מחכירת ספריו. השיטה שהאשה מפנים את הקול או הייב
יצאה אה"ל, יק יחזיו סגולה מאי, כגון ר"ע זכנו וחמנו
(ע"ן כמזל ס"ג ע"ה ומספרת שר ס"ה ה"ל). ונלמח הסגולה
אסון ואכרס וכ"ו יוכיח. וכיון שהתן מדשה לאגרוכיס מגיו
23 ומצאה אלוהד 55 שאת כשגוז ולסמך לפרנסת כ"ה
שאר צד"ל כן אמרמלה המורה

המרכז: רחוב הרב עזריאל 26 ת.ד. 2750 בני-ברק מיקוד 51127 טל: 03-6767163 פקס: 03-6774060
26, Harav Ouziel St. P.O.B. 2750 Bney Brak ISRAEL Zip Cood 51127 Tel: 03-6767163 Fax: 03-6774060

ד"ר יעקב אהרן ה"ו יחזקאל ז"ל משרד הפעולה אבקש קצתם רצו לה.

דבריו של מרן ראש הישיבה שליט"א בחשיבות תוכנית שתכשיר לתורה ופרנסה.